ВОЄННА СТРАТЕГІЯ MILITARY STRATEGY and Technology та технології

№ 3(3)/2025

UKRAÍNE

Громадська організація
"Центр воєнної стратегії і технологій"

ВОЄННА СТРАТЕГІЯ І ТЕХНОЛОГІЇ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3(3)/2025

ISSN (online): 3083-6476

Науково-практичний журнал "Military strategy and technology" № 3(3)/2025

УДК 355.4(082)

DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3

ISSN (online): 3083-6476

Засновник і видавець: Громадська організація "Центр воєнної стратегії і технологій"

Рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 10.04.2025 № 804 зареєстрований суб'єктом у сфері онлайн-медіа, ідентифікатор медіа R40-05944.

Видається з травня 2025 року, чотири рази на рік.

Журнал відображає новітні знання та результати фундаментальних, пошукових та прикладних наукових досліджень з проблематики розвитку, застосування та забезпечення національної безпеки, історії війн та інформаційних систем і технологій. У галузі військових та оборонних технологій, озброєння і військової техніки та безпеки журнал відображає прогрес у дослідженнях і розробках, досвід проведення військових місій та операцій із врегулювання кризових ситуацій та підтримує впровадження новітніх знань у оборонну промисловість та військову практику.

Журнал призначений для фахівців з державного, військового управління, воєнної стратегії, воєнного мистецтва, історії війн та технологій, наукових працівників, викладачів, докторантів, ад'юнктів, аспірантів.

Науковий профіль видання:

К3 – Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності);
F6 – Інформаційні системи і технології;
B9 – Історія та археологія

Адреса:
вул. Саксаганського, буд. 41,
м. Київ, 01033, Україна

Телефон:
+38(093) 407-02-08
+38(067) 426-11-05

E-mail редколегії:
technical.sciences2025@gmail.com

Інформаційний сайт видання:
https://journals.uran.ua/milstratech

Усі статті, що публікуються в журналі, проходять обов'язкове рецензування, яке здійснюється за анонімною формою як для авторів, так і для рецензентів (подвійне сліпе рецензування).

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідальність несе автор.

КООРДИНАЦІЙНА РАДА

Голова Координаційної ради:

Залужний Валерій Федорович, доктор філософії

Заступник голови Координаційної ради:

Шаптала Сергій Олександрович

Члени Координаційної ради:

Додонов Олександр Георгійович, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України

Забродський Михайло Віталійович

Кириленко Олександр Миколайович

Коваль Володимир Валерійович, кандидат військових наук, старший науковий співробітник, лауреат Національної премії України імені Бориса Патона

Кучеренко Віктор Віталійович

Мойсюк Євген Георгійович

Пєвцов Геннадій Володимирович, доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України

ОСНОВНІ ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМИ ЖУРНАЛУ:

Національна безпека

- національна і глобальна безпека;
- теоретичні аспекти та методологічні проблеми забезпечення національної безпеки;
- методи та механізми забезпечення національної безпеки;
- технології та інструменти забезпечення національної безпеки;
- експертно-аналітичні розробки та дослідження

Інформаційні системи і технології

- кібербезпека в силах безпеки і оборони;
- розробка та інтеграція інформаційних систем для військових потреб;
- захист інформаційних систем від кібератак;
- моделювання бойових ситуацій за допомогою ІТ;
- використання штучного інтелекту (ШІ)

Військова історія

- розвиток методології воєнно-історичної науки;
- технічні досягнення минулого;
- вивчення історії війн, стратегії, воєнного мистецтва, техніки, окремих воєнних кампаній та операцій;
- дослідження досвіду будівництва, бойової, організаційної і мобілізаційної підготовки сил безпеки і оборони;
- історичний досвід застосування сил безпеки і оборони

Non-Governmental Organization
"Center for Military Strategy and Technologies"

MILITARY STRATEGY AND TECHNOLOGY

SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

№ 3 (3) / 2025

ISSN (online): 3083-6476

Scientific and practical journal "Military strategy and technology" № 3(3)/2025

UDC 355.4(082)

DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3

ISSN (online): 3083-6476

Founder and publisher:
Non-Governmental organization "Center for Military Strategy and Technologies"

By the Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 10.04.2025 № 804 registered as an entity in the field of online media, media identifier R40-05944

Founded in May 2025, 4 times a year.

The journal reflects the latest knowledge and results of fundamental, exploratory and applied scientific research on the issues of development, application and ensuring national security, history of wars and information systems and technologies. In the field of military and defense technologies, weapons and military equipment and security, the journal reflects progress in research and development, experience in conducting military missions and operations to resolve crisis situations and supports the introduction of the latest knowledge into the defense industry and military practice.

The collection is intended for specialists in state, military management, military strategy, military art, history of wars and technologies, scientists, teachers, doctoral students, associate professors, postgraduate students.

Scientific profile of the publication:

K3 – National Security (by individual areas of support and types of activities);
F6 – Information Systems and Technologies;
B9 – History and Archaeology

Address:
41 Saksahanskoho St.,
Kyiv city, 01033, Ukraine

Phone:
+38(093) 407-02-08
+38(067) 426-11-05

Editorial Board E-mail:
technical.sciences2025@gmail.com

Information website of the publication:
https://journals.uran.ua/milstratech

All articles published in the journal undergo mandatory peer review, which is carried out anonymously for both authors and reviewers (double-blind peer review).

The author is responsible for the reliability of the facts, quotes and other information presented.

COORDINATION COUNCIL

Chairman of the Coordination Council:

Valeriy Zaluzhnyi, Doctor of Philosophy in Law

Deputy Chairman of the Coordination Council:

Serhiy Shaptala

Members of the Coordination Council:

Oleksandr Dodonov, Doctor in Technical Sciences, Professor, Honored Scientist and Technologist of Ukraine, Winner of the State Prize of Ukraine

Mykhailo Zabrodsky

Oleksandr Kyrylenko

Volodymyr Koval, Philosophy Doctor in Military Sciences, Senior Researcher, Winner of the National Prize of Ukraine named after Borys Paton

Viktor Kucherenko

Yevhen Moysiuk

Gennady Pevtsov, Doctor in Technical Sciences, Professor, Honored Scientist and Technologist of Ukraine, Winner of the State Prize of Ukraine

MAIN THEMATIC AREAS OF THE JOURNAL:

National Security

- national and global security;
- theoretical aspects and methodological problems of ensuring national security;
- methods and mechanisms of ensuring national security;
- technologies and tools of ensuring national security;
- expert and analytical developments and research

Information systems and technologies

- cybersecurity in security and defense forces;
- development and integration of information systems for military needs;
- protection of information systems from cyberattacks;
- modeling of combat situations using IT;
- use of artificial intelligence (AI)

Military history

- military-historical science's methodology development;
- technical achievements of the past;
- study of the wars' history, strategy, military art, technology, individual military campaigns and operations;
- the construction, combat, organizational and mobilization training of security and defense forces experience researchf;
- historical experience of the use of security and defense forces

EDITORIAL BOARD

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ

ВІЙСЬКОВА ІСТОРІЯ

УДК 351:255.45:37.014.5 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.01

Залужний Валерій Федорович
доктор філософії
Надзвичайний та Повноважний Посол України в Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії
ORCID: 0000-0002-1947-501X

ПОСЛАБЛЕННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (2012–2021) ЯК ІНДИКАТОР НЕПРЯМОГО РОСІЙСЬКОГО ВПЛИВУ НАПЕРЕДОДНІ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. *У статті здійснюється комплексний аналіз рішень українських органів влади 2012–2021 років, що призвели до послідовного звуження інституцій стратегічної освіти та формування кадрового резерву в сферах дипломатії, розвідки та державного управління. Дослідження зосереджене на хронології кадрових призначень і реорганізації профільних установ, включно з Дипломатичною академією МЗС України, Академією зовнішньої розвідки та Національною академією державного управління при Президентові України. В роботі розглядаються ці процеси як потенційні індикатори гібридного впливу, що міг реалізовуватися через непряме послаблення інтелектуальної та кадрової спроможності держави. Методологічна частина поєднує аналіз нормативних актів, порівняльні підходи та встановлення часових залежностей між адміністративними рішеннями. Отримані результати дають змогу окреслити кумулятивний ефект інституційних змін і пояснити їхній вплив на стратегічну стійкість держави.*

Наукова новизна полягає в системній реконструкції взаємопов'язаних рішень, що досі розглядалися фрагментарно, а також у концептуальному обґрунтуванні необхідності створення нормативно захищеної системи стратегічної освіти та інституційної структури науки національної безпеки, здатної забезпечити аналітичний супровід рішень державної політики.

Ключові слова: *стратегічна освіта, національна безпека, інституційна вразливість, гібридний вплив, кадрова політика, державне управління, розвідка, дипломатична служба.*

Valeriy Zaluzhnyi
Doctor of Philosophy in Law
Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of Ukraine to the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland
ORCID: 0000-0002-1947-501X

WEAKENING OF UKRAINE'S STRATEGIC EDUCATION SYSTEM (2012–2021) AS AN INDICATOR OF INDIRECT RUSSIAN INFLUENCE PRIOR TO THE FULL-SCALE INVASION

Abstract. *The article provides a systematic examination of the governmental decisions adopted in Ukraine between 2012 and 2021 that cumulatively weakened the institutional foundations of strategic education and the training of personnel for diplomacy, intelligence and public administration. The study reconstructs the sequence of*

appointments and organisational reforms affecting key institutions, including the Diplomatic Academy of the MFA of Ukraine, the Academy of Foreign Intelligence and the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. These processes are interpreted as potential indicators of hybrid influence manifested through the gradual erosion of intellectual and human-resource capacity. The methodology combines analysis of regulatory acts, comparative approaches and chronological correlation of administrative decisions. The findings demonstrate the cumulative impact of institutional disruptions on the state's strategic resilience.

The scientific contribution lies in assembling a coherent analytical framework for understanding changes previously studied in isolation and in substantiating the need for a legally protected system of strategic education and a dedicated academic field of national security science capable of providing expert support for state-level decision-making.

Keywords: *strategic education, national security, institutional vulnerability, hybrid influence, personnel policy, public administration, intelligence, diplomatic service.*

Вступ

Підготовка держави до потенційного конфлікту рідко зводиться лише до нагромадження озброєнь чи технічної модернізації військових структур. Значно глибші трансформації розпочинаються задовго до ескалації й часто проявляються в менш очевидних сферах. Український досвід ілюструє цю парадоксальну динаміку. Інституції, відповідальні за формування інтелектуального, дипломатичного та розвідувального потенціалу країни, поступово деградували або взагалі зникали з карти державного управління. Це здається нелогічним на тлі наростання зовнішніх загроз і очевидного стратегічного протистояння з російською федерацією. Відтак, у цій статті ми розглядаємо гіпотезу, за якою кадрові рішення, а також ліквідація чи реорганізація ключових освітніх і наукових установ у період 2017–2021 років можуть інтерпретуватися як елементи системного зовнішнього впливу, спрямованого на ерозію спроможності України готувати кадровий резерв для дипломатичного корпусу та сектору безпеки та оборони.

Поступовий характер цих змін створює ілюзію спонтанності, але їхній кумулятивний вплив вражає своєю глибиною. Зниження ролі національної дипломатичної школи, ліквідація Академії зовнішньої розвідки України, реорганізація Національної академії державного управління при Президентові України, а також передача шести будівель головного корпусу Національного університету оборони України Вищому спеціалізованому суду з розгляду цивільних та кримінальних справ – усе це утворює певну послідовність, яку варто детально проаналізувати. В контексті гібридної війни кожна втрачена будівля, кожен ліквідований факультет чи заклад вищої освіти набувають стратегічного значення, адже вони є частиною ширшої інфраструктури національної безпеки.

Глибокий аналіз еволюції української системи стратегічної освіти розкриває послідовну зміну пріоритетів державної політики в царині інтелектуальної безпеки. Поки російський ревізіонізм набирав обертів і рф готувалася до повномасштабної агресії, в Україні спостерігалося зниження уваги до інституцій, які формували стратегічні кадри. Згодом виявилося, що саме ці структури були життєво важливими для виживання держави. Тож нині виникає нагальна потреба в аналітичному осмисленні як кадрових рішень, так і процесів ліквідації чи реорганізації провідних освітніх установ упродовж означеного періоду.

Йдеться про оцінку сукупності рішень, які об'єктивно послаблювали інституційну основу підготовки фахівців для пріоритетних напрямів державної політики. Розглядаючи ці рішення в контексті вже наявних вразливостей кадрової політики та задокументованої активності рф у сфері гібридного впливу на інші країни, ми можемо надати їм додаткової ваги. Мета полягає у виявленні структурних тенденцій, потенційних зв'язків між кадровою політикою та інституційним ослабленням, а також у оцінці наслідків для національних інтересів України – з фокусом на пошуку шляхів посилення стійкості в майбутньому.

Постановка проблеми. Упродовж тривалого періоду, що передував повномасштабному вторгненню, російська федерація сприймала Україну як арену стратегічного впливу. Форми цього впливу еволюціонували. Від прямого політичного тиску до гібридних інструментів, серед яких особливе місце займала робота з кадровими та інституційними ресурсами, часто з повагою до локальних контекстів і без прямого втручання.

У рамках аналізу системних передумов інституційного послаблення українського сектору стратегічної освіти доцільно розглянути окремі кейси кадрових рішень, що створювали середовище підвищеної вразливості. Зокрема, Указом Президента України від 08.02.2012 №72/2012 Дмитра Саламатіна призначено міністром оборони, а Указом від 09.01.2013 №19/2013 Олександра Якименка – Головою Служби безпеки України [1, 2]. Ці призначення відбулися в час, коли політична динаміка вже сигналізувала про наближення кризи 2013–2014 років. Формально вони відповідали процедурним нормам, проте в суспільному й експертному дискурсі виникали питання щодо їхнього походження, професійних траєкторій, неформальних зв'язків та можливих конфліктів інтересів. Ці дискусії не варто трактувати як остаточний доказ зовнішнього керування, але вони висвітлюють системні прогалини у внутрішньому контролі, особливо чутливі в періоди дестабілізаційних ризиків.

У сучасних умовах гібридної війни системне послаблення української осіти і науки набуває ознак фундаментальної загрози національній безпеці. Стратегічна освіта, базуючись на визначенні освіти за Законом України "Про освіту" (ст. 1) [3] як сукупності організованих освітніх програм для досягнення результатів навчання, є спеціалізованою складовою системи освіти, що формує стратегічне мислення та компетеності для сектору безпеки і оборони, державного управління, зовнішньої політики та міжнародних відносин, сприяючи розвитку інтелектуального потенціалу, захисту національних інтересів та сталому розвитку держави.

Починаючи з 2013 року, можемо спостерігати поступове ослаблення інфраструктури науки та стратегічної освіти. Ліквідація провідного науково-дослідного центру проблем міжнародної економіки та світової політики – Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України в 2013-му, перетворення Дипломатичної академії при Міністерстві закордонних справ у державний навчально-науковий заклад післядипломної освіти у 2016-му, реорганізація Національної академії державного управління при Президентові України шляхом приєднання до Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також ліквідація Академії зовнішньої розвідки України у 2021-му на підставі урядового розпорядження. Ці інституційні рішення засвідчували трансформацію пріоритетів державної політики стосовно стратегічної освіти.

Така динаміка державних рішень певною мірою створила ризики утворення "кадрової порожнечі" саме тоді, коли держава потребувала найкваліфікованішого персоналу. Парадокс у тому, що без потужних освітніх і наукових інституцій система національної безпеки лишається вразливою, навіть за умови достатнього фінансування. Україна, по суті, увійшла в фазу максимальної загрози з ослабленою системою формування еліт у царині державного управління – ситуація, яка вимагає не лише констатації, а й рекомендацій щодо відновлення цих механізмів.

Загальна логіка подій натякає на можливість непрямих впливів, що формували сприятливе середовище для російської підготовки до агресії. Формально ці рішення мотивувалися оптимізацією, модернізацією чи економією бюджетних коштів. Однак їхній зміст і часовий контекст спонукають до критичного переосмислення. Втрата автономної системи підготовки дипломатів, аналітиків, розвідників і фахівців державного управління підірвала стійкість держави в критичний момент.

Ця логіка не доводить пряму причетність рф до кожного рішення, але відкриває аналітичний простір для дослідження, наскільки адміністративні кроки збігалися з

інтересами російської політики щодо України. Дослідження цих процесів дає змогу встановити науково обґрунтовані зв'язки між кадровими призначеннями, інституційними реформами та загальним стратегічним середовищем, з фокусом на причинно-наслідкових залежностях.

Мета статті – встановити зв'язок між серією управлінських рішень у 2012–2021 роках та трансформаціями в українській системі підготовки кадрів для сфер безпеки, зовнішньої політики й державного управління. У фокусі – реконструкція хронологічних послідовностей, що проявилися через кадрові призначення, реорганізації та ліквідації освітньо-наукових інституцій. Дослідження спрямоване на з'ясування, як ці процеси могли слугувати індикаторами вразливості держави до зовнішнього впливу за браку цілісної політики в царині стратегічної освіти, з подальшим пропонуванням практичних рекомендацій для посилення інституційної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдання дослідження охоплюють кілька ключових напрямів. По-перше, необхідно відтворити хронологію рішень, зафіксованих у нормативно-правових актах Кабінету Мінстрів України та Президента України, з детальним описом їхнього змісту. По-друге, проаналізувати кадрові призначення осіб із російським походженням чи тривалими зв'язками з рф на керівні посади в секторах оборони та безпеки, враховуючи політичний та інституційний контекст. По-третє – систематизувати дані про структурні зміни в освітніх і наукових установах, що забезпечували підготовку фахівців для органів влади. Окрему увагу приділено порівнянню українських подій із міжнародними прецедентами, де інфільтрація чи вплив на освітні та аналітичні інституції слугували інструментами зовнішнього тиску. Таке порівняння допоможе точніше окреслити умови, за яких подібні процеси можуть повторюватися, і сформулювати рекомендації для превентивних заходів у сфері національної безпеки.

Методологічний фундамент цієї статті ґрунтується на синтезі інституційного аналізу, структурної реконструкції рішень органів державної влади та контент-аналізу нормативно-правових актів. Дослідження опирається на вивчення указів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, наприклад, постанови Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 № 920 [4], розпорядження КМУ від 03.07.2013 № 503-р [5], розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.11.2021 № 1407-р [6]. Такий підхід дозволяє виявити причинно-часові зв'язки між нормативно-правовими актами та їхніми інституційними наслідками.

Другий ключовий компонент – джерелознавчий. Контент-аналіз передбачає критичну верифікацію електронних петицій, журналістських розслідувань, а також баз даних на кшталт "Законодавство України" (zakon.rada.gov.ua). Застосовується метод історичної реконструкції, який є незамінним для відтворення логіки політичних рішень стосовно функціонування провідних державних установ з метою не лише констатації фактів, а й формулювання рекомендацій щодо посилення інституційної стійкості системи стратегічної освіти.

Не менш важливим є концепт гібридного впливу, розроблений у дослідженнях НАТО та Європейського Союзу, який трактує освітню та кадрову політику як інструмент підриву [7]. У цій статті він адаптований до українських реалій, з урахуванням унікальних політичних чинників, аби пояснити, як непрямі впливи можуть еродувати систему національної безпеки та запропонувати шляхи протидії.

Питання зовнішнього впливу на кадрову політику та системи формування еліт активно обговорюються в роботах Chatham House [8], RAND Corporation [9], Atlantic Council [10], а також українських аналітичних центрів, таких як Інститут національної стійкості та безпеки. Ці студії підкреслюють, що цілеспрямовані кадрові рішення можуть слугувати непомітним інструментом довгострокового впливу, часто з повагою до локальних контекстів і без прямого втручання.

Дослідження гібридних операцій рф, представлені Європейським парламентом, виділяють втручання в освітній сектор як окремий елемент стратегії створення залежних чи ослаблених інституцій. Західні праці часто порівнюють такі атаки на інтелектуальну інфраструктуру з кібератаками чи економічними санкціями, наголошуючи на їхній кумулятивній силі.

Заслуговує на увагу монографія вітчизняної дослідниці в галузі знань "Публічне управління та адміністрування" Марутян Р. Р. "Інтелектуально-ресурсне забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України" [11]. В цьому дослідженні авторка проаналізувала теоретико-методологічні та історичні засади формування та розвитку інтелектуальних ресурсів державного управління у сфері національної безпеки.

Комплексне дослідження сучасних проблем забезпечення національної безпеки з урахуванням набутого досвіду під час протидії військовій агресії росії проведено вітчизняними дослідниками Колюхом В. В., Романенко Є. О., Гурковським В. І. в колективній монографії "Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки, оборони й розвідки: зарубіжний і вітчизняний досвід. Основи націнальної безпеки". В дослідженні автори наголошують на "складності протидіяти дестабілізаційним внутрішнічм чинникам, які не мають вираженого воєнного характеру. Насамперед тому що вони в мирний час мають, як правило, латентний характер, поступово й непомітно підточують могутність держави, завдають шкоди її безпеці" [12].

В українських публікаціях тема фрагментована: аналіз конкретних ліквідацій установ є, але рідко інтегрується в єдину системну перспективу. Монографія "Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії" В. Бебика, В. Гурковського, В. Ткача [13] акцентує, що інституційне ослаблення в сфері національної безпеки припало на критичний період підготовки до війни. Автори зазначають, що "ворог руками "патріотичних" і дуже "українських" президентів та урядовців системно розвалював державні інституції та державну службу". На прикладах ліквідації Дипломатичної академії МЗС України, Академії зовнішньої розвілки і Національної академії державного управління при Президентові України ці дослідники пропонують розуміння стратегії держави-агресора: "Немає такої держави Україна. Не повинно бути і української дипломатії, української розвідки, української державної служби".

Ситуація, що склалася навколо стратегічних освітніх інституцій, значною мірою зумовлена слабкістю науково-експертного забезпечення державного управління. Йдеться не про окремі помилки, а про системний дефіцит механізмів, здатних забезпечити стратегічно вивірене ухвалення рішень. Недостатня системність аналітичної роботи, слабке розуміння міжнародних процесів, фрагментарність інституцій, які мали б продукувати цілісні оцінки глобальних динамік, призводять до того, що державні рішення нерідко ухвалюються без належної інтелектуальної підтримки. У підсумку це підвищує вразливість до зовнішніх впливів, включно з ідеологічними конструкціями, що надходять із держави-агресора. Додатковою проблемою є дефіцит саморефлексії на рівні державної політики, коли національні інтереси не артикулюються чітко, а принципи стратегічного передбачення залишаються несформованими. За таких умов не дивує, що ухвалюються необґрунтовані рішення щодо реорганізації або ліквідації закладів/установ, які становлять систему стратегічної освіти.

У науковій літературі порушення цих проблем неодноразово наголошувалося. Зокрема, Марутян Р. Р. у своїй монографії звертала увагу на потребу законодавчого унормування науково-експертної підтримки державного управління та обґрунтовувала її як запобіжник помилкових рішень у сфері національної безпеки [11]. Запропонована нею концепція Проекту Закону України "Про науково-експертну підтримку державного управління" передбачає створення механізму, що забезпечує незалежну, професійну та суспільно контрольовану експертизу державних рішень. У контексті нашого дослідження такий підхід є актуальним: він дозволяє запровадити процедури, які унеможливлять

непродумані реорганізації стратегічно важливих освітніх закладів та інтегрують фахову експертизу в процес прийняття державних рішень.

Ці ідеї становлять аналітичну основу для гіпотези статті, спонукаючи до глибшого пошуку причинно-наслідкових зв'язків і формування практичних рекомендацій.

Виклад основного матеріалу

Структурні передумови впливу (2012–2016)

Період 2012–2013 років позначений серією кадрових рішень, які, з погляду захисту національних інтересів, викликають певне інтелектуальне здивування – адже вони створювали потенційні ризики інституційної уразливості. Призначення на високі посади осіб, які набули українського громадянства після російського, особливо в секторах оборони та безпеки, могло відкривати двері для непрямих впливів. Ці факти фіксувалися в журналістських розслідуваннях і підтверджувалися офіційними документами [1; 2].

Зафіксовано кілька ключових призначень у оборонній та безпековій сферах, які аналітики відносили до категорії "ризиків лояльності". Публічні матеріали вказують на біографічні зв'язки з рф чи відносно пізнє отримання українського громадянства. Взяти хоча б Дмитра Саламатіна, міністра оборони України з 08.02.2012 до 24.12.2012, який став громадянином України у 2005 році; про це йшлося в публікаціях і депутатських запитах. Сам по собі цей факт не є підставою для звинувачень, але він вимагає ретельної перевірки процедур безпеки на етапі призначення – з акцентом на превентивні заходи в майбутньому.

Схожий приклад – Олександр Якименко, голова Служби безпеки України з 09.01.2013 до 24.02.2014, чия біографія викликала сумніви в громадськості та експертів. Його діяльність напередодні Євромайдану обговорювалася в розслідуваннях і звітах, ілюструючи ризики непрозорості. Це підкреслює необхідність посилення механізмів перевірки ще на стадії відбору.

З аналітичної перспективи ключове не в політичній оцінці осіб, а в розумінні, що стратегічні посади мусять бути захищеними від потенційних впливів, які можуть порушити баланс між національними інтересами та зовнішніми векторами. Призначення міністра оборони з російським сегментом у біографії автоматично створювало дилему доступу до конфіденційної інформації. Аналогічно, Якименко очолив контррозвідку в період наростання ризиків; його подальша роль у кримінальних провадженнях щодо зради підкреслює не стільки помилку, скільки слабкість системи перевірки доброчесності. У підсумку ці кейси слугують індикаторами внутрішньої вразливості, які певною мірою заклали основу для інституційних змін у освітній сфері 2017–2021 років.

У контексті гібридних загроз вплив рідко буває прямим. Натомість він проявляється через непрямі дії, що змінюють інтелектуальні та кадрові можливості держави. Саме в гібридній фазі російсько-української війни низка провідних наукових і освітніх установ, відповідальних за підготовку дипломатів, розвідників та вищих керівних кадрів для державної служби, зазнала реорганізації чи ліквідації.

У той самий період у аналітичних звітах НАТО та ЄС дедалі частіше лунала думка, що росія застосовує кадрові важелі як інструмент довгострокового підриву сусідніх держав [1]. Це розміщує українські події в ширшому контексті, де непрямі впливи на інституції стають частиною стратегії. Паралельно спостерігалося погіршення матеріально-технічної бази установ оборонного профілю – ситуація з Національним університетом оборони України виявилася особливо промовистою, адже вона ілюструє, як адміністративні рішення можуть еродувати готовність до загроз.

3 липня 2013 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 503-р "Про передачу будівель Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ". Згідно з ним, будівлі № 1, 25, 28, 59, 80 та 82 військового містечка № 63 за адресою: м. Київ, проспект Повітрофлотський (нині проспект Повітряних Сил

України), 28, були передані зі сфери управління Міністерства оборони України до сфери управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ на праві оперативного управління [14].

Ця помилка призвела до суттєвого погіршення якості підготовки вищого офіцерського складу Збройних Сил України та інших військових формувань. Вона негативно вплинула – і продовжує впливати – на обороноздатність держави, а також на готовність усіх ланок воєнної організації до відсічі зовнішній агресії. Зменшення простору для навчання офіцерів стратегічного рівня аж ніяк не корелювало з оцінками загроз, які вже тоді були очевидними, підкреслюючи потребу в ретроспективному аналізі для запобігання подібним вразливостям надалі [15].

Указом Президента України від 6 червня 2014 року № 501/2014 "Про забезпечення відновлення належного функціонування Національного університету оборони України імені Івана Черняховського" Кабінету Міністрів доручено в двомісячний строк вирішити питання щодо відновлення в повному обсязі функціонування переміщених підрозділів університету та використання їхнього унікального обладнання за призначенням [16].

Проте станом на сьогодні це доручення Глави держави Кабінетом Міністрів не виконано: вказані приміщення Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ не повернуто до сфери управління Міністерства оборони.

Логічним продовженням стає детальний аналіз фактів, пов'язаних з ухваленням рішень про ліквідацію чи трансформацію ключових інституцій стратегічної освіти України. Такий розбір дозволить оцінити, чи могли ці процеси створювати умови, сумісні з відомими моделями зовнішнього втручання, та наскільки вони послаблювали здатність держави формувати стійкий корпус фахівців у дипломатії, розвідці й публічній службі.

Ліквідація Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України

Ця наукова установа тривалий час слугувала ключовою науковою платформою для формування експертного дискурсу з питань міжнародної політики та глобальної економіки. Структурно ця ліквідація зменшила інтелектуальну місткість держави саме там, де вона була вкрай потрібною. Інститут, що з 1990-х років розвивав аналітичні підходи до міжнародної торгівлі, економічної дипломатії та геополітики, перестав генерувати знання на стратегічному рівні. Рішення Президії НАН України від 30 жовтня 2013 р. № 142 "Про впорядкування мережі наукових установ НАН України" формально мотивувалося оптимізацією мережі наукових установ та результатами комплексної перевірки відповідно до розпоряджень Президії НАН України № 534 "Про створення комісії з перевірки Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України" від 2 серпня 2013 р. та № 549 "Про роботу комісії з перевірки Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України" від 13 серпня 2013 р. За результатами проведеної перевірки ця наукова установа фактично припинила діяльність через "численні бюджетно-фінансові порушення" та дублювання дослідницьких напрямів із суміжними установами НАН України [17].

У січні 2014 року за дорученням прем'єр-міністра Миколи Азарова інститут відновили як Центр світової економіки. Відновлений центр ділив приміщення з Інститутом всесвітньої історії НАН України на вулиці Леонтовича, 5 у центрі Києва. Згідно з журналістським розслідуванням новостворений центр фактично "банкрутили" – могли виставити на торги будівлю, в який він розташовувався. Цю схему, за версією журналістів, розробляли ще у 2013 році, і за нею стояли ті самі особи, які діяли і пізніше, що породжує підозри, що ліквідація мала на меті заволодіти приміщенням у престижному центрі Києва [18].

Цікавою обставиною є те, що під час ініціації перевірки Інституту, його ліквідації, та початку роботи новоутвореного Центру для подальшого його доведення до банкрутства ключовим міг виступати Олег Кулініч, який саме в той час обіймав посаду в.о. заступника

з наукової роботи цього Інституту. Згодом він очолював управління СБУ в Криму (2020-2022), обвинувачений у державній зраді та створенні злочинної організації на користь ФСБ рф за передавання даних про оборону. Після зміни влади процедуру ліквідації поновили і офіційно підтвердили незаконність створення Центру, завершивши її постановою Президії НАН у липні 2014 року у відповідності до заборони Кабінету Міністрів на створення нових бюджетних організацій і фінансування для них.

У сукупності це дає підстави запитати: чи не могла історія з ліквідацією та частковим "реанімаційним" втручанням уряду слугувати паралельним каналом впливу на вироблення державної політики? Особливо в умовах, коли рф активно нарощувала гібридну присутність у ключових сферах українського державного управління. З погляду нашої гіпотези, це не видається випадковим. Усунення центру зовнішньополітичної експертизи, орієнтованого на питання міжнародної економічної безпеки, позитивно корелювало з тодішніми інтересами рф – послабити інтелектуальні спроможності України до стратегічної аналітики зовнішнього середовища та заволодіння нерухомістю в центрі столиці України. Така кореляція підкреслює важливість розробки превентивних механізмів для захисту наукових інституцій від подібних ризиків у майбутньому.

Після 2016 року розгорнулася хвиля інституційних трансформацій, що торкнулася структур, відповідальних за формування стратегічних компетенцій. Ця послідовність подій видається доволі парадоксальною, вимагаючи ретельного наукового аналізу, адже ключові освітні заклади, які забезпечували підготовку дипломатів, розвідників і державних управлінців, зазнали або ліквідації, або суттєвого перепрофілювання. У контексті наростання гібридних загроз такі зміни не лише послаблювали інтелектуальний потенціал держави, але й створювали довгострокові ризики для національної безпеки, підкреслюючи необхідність посилення механізмів моніторингу та захисту стратегічної освіти.

Реорганізація Дипломатичної академії Міністерства закордонних сирав України (Дипломатична академія)

Дипломатична академія створена в 1995 році відповідно до Указу Президента України "Про державну підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин при Міністерстві закордонних справ України" від 30 травня 1995 року № 397/95. Протягом двадцяти років Дипломатична академія функцонувала як вищий навчальний заклад IV рівня акредитації, здійснюючи підготовку спеціалістів у галузі зовніньої політики за магістерськими програмами [19].

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 № 920 "Про реорганізацію Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ" відбулося її перетворення у державний навчально-науковий заклад післядипломної освіти "Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ" [4]. Замість відкритого обговорення стратегії відбулося закрите політичне рішення, що завершилося останнім випуском магістрів у липні 2017 року – без публічних дискусій чи круглих столів. За оцінками експертів, процес реорганізації виявився непрозорим: МЗС не залучило до діалогу викладачів, випускників чи представників громадянського суспільства. Тут європейська практика конструктивного діалогу поступилася директивному підходу, успадкованому від радянських традицій, що зруйнувало академічну атмосферу та довіру до реформ.

Ініціатори посилалися на нібито достатню кількість фахівців-міжнародників в інших університетах і потребу в базі виключно для тренінгів МЗС, ігноруючи унікальність Дипломатичної академії – її фокус на підготовці дипломатів з двома іноземними мовами та глибоким розумінням зовнішньої політики. Замість справжньої оптимізації, як-от залучення нових викладачів чи підвищення ефективності, обрали шлях руйнування магістратури та кафедр, залишивши лише примарне майбутнє з ризиком втрати будівлі та накопичених напрацювань. У підсумку реорганізація не модернізувала заклад, а спростила його до рівня тренінгового центру, позбавивши системної глибини. За оцінками голови

Всеукраїнської асоціаціїї політичних наук професора В. Бебика: “її (академію) перетворили на банальні курси іноземної мови та підвищення кваліфікації, а науково-педагогічні кадри (доктори і кандидати наук) у своїй більшості були звільнені” [13].

Ця реорганізація суттєво змінила функціонал академії. З навчального закладу підготовки магістрів з міжнародних відносин вона перетворилася на платформу для короткострокових програм підвищення кваліфікації співробітників МЗС. Звісно, офіційні документи мотивували переформатування необхідністю модернізації, проте аналітичні огляди фіксували втрату кадрового потенціалу, скорочення обсягів навчальних курсів і зменшення кількості фахівців із комплексною підготовкою. У країні, що перебувала в стані гібридного конфлікту, таке послаблення інституційної спроможності дипломатичного корпусу виглядає вкрай нелогічним, спонукаючи до глибшого аналізу причинно-наслідкових зв’язків і розробки механізмів захисту від подібних ризиків.

Така трансформація створила вакуум у підготовці висококваліфікованих дипломатів, загрожуючи зовнішньополітичній спроможності України в умовах геополітичних викликів. Фактична ліквідація ключових функцій через брак комунікації та недооцінку пріоритетів виявила системні вади реформ: директивність замість діалогу, недооцінку стратегічної освіти. Це підкреслює потребу в рекомендаціях щодо впровадження обов’язкових публічних консультацій під час реорганізації подібних інституцій, аби уникнути ерозії кадрового потенціалу в стратегічних сферах в майбутньому.

Ліквідація Академії зовнішньої розвідки України

Ліквідація Академії зовнішньої розвідки України зафіксована розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2021 року № 1407-р [6]. У документі зазначено згоду з пропозицією Міністерства освіти і науки щодо ліквідації, тобто ініціатива виходила саме від нього. Академія припинила існування саме в день професійного свята російської воєнної розвідки – збіг, що видається майже церемоніальним і викликав суспільну дискусію. Формально реорганізація мотивувалася зверненням Міністерства освіти і науки, проте бракувало переконливої аргументації. Служба зовнішньої розвідки України (СЗРУ) публічно не коментувала рішення на своєму сайті, хоча процес відбувся без явного погодження з відомством. Підставою слугував указ Президента від 7 вересня 2021 року (з грифом обмеження доступу), де організаційна структура СЗРУ не включала академію.

Академія була спеціалізованим навчальним закладом, що займався підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації керівного, оперативно-техічного складу СЗРУ та інших розвідувальних органів [13]. Вона також готувала магістрів за спеціальностями “Агентурна розвідка”, “Технічна розвідка” і докторів філософії за спеціальністю 256 “Національна безпека за окремими видами і сферами діяльності”, охоплюючи стратегічні напрямки, важливі для сектору безпеки та оборони. Інституція відігравала суттєву роль у формуванні висококваліфікованих кадрів, здатних виконувати розвідувальні завдання в умовах гібридної війни. Відсутність такого закладу, ймовірно, знижує якість відбору та підготовки персоналу – особливо критичну в період перед війною. Ліквідація суперечила тенденціям країн НАТО, які після 2014 року, навпаки, передбачали розширення практичної взаємодії, надання доступу до розширеного діалогу у сфері розвідки [20].

Ця подія викликала занепокоєння серед народних депутатів та експертів, адже ризикувала якістю та безперервністю підготовки розвідувальних кадрів. Аналітики підкреслювали, що втрата цілісного освітнього центру збільшує залежність від фрагментарних курсів в інших установах, де бракує вузької спеціалізації та замкнутого циклу формування компетенцій. Нині доктринальні знання, нові підходи до аналітичної розвідки та методики розвідувального аналізу опиняються розпорошеними й менш контрольованими. Отже, ліквідація здійснена з формальною метою, але без урахування фундаментального значення освітнього закладу та можливих негативних наслідків для безпеки держави і створила ризики для майбутнього СЗРУ.

Сукупність обставин також створює підстави для обгрунтованого припущення про можливий вплив зовнішніх сил в кейсі ліквідації Академії.

Реорганізація Національної академії державного управління при Президентові України (НАДУ)

НАДУ слугувала основною інституцією для формування управлінських еліт, забезпечуючи системну освіту для тисяч посадовців. Президент України ініціював указом № 487/2020 передачу НАДУ разом із регіональними інститутами (Дніпропетровським, Львівським, Одеським, Харківським) з підпорядкування Державного управління справами до Міністерства освіти і науки [21]. Указ Президента України формально декларував збереження наукового потенціалу, але на практиці, за оцінками аналітиків, це призвело до втрати унікальних програм з державного управління, критичних для професійного ядра державного апарату. Зокрема йдеться про підготовку вищих керівних кадрів для державної служби.

Її ліквідація в 2021 році стала несподіваною для експертної спільноти. Офіційно йшлося про модернізацію системи, однак аналіз урядових рішень свідчить, що така модернізація фактично не відбулася. НАДУ реорганізовано розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2021 р. № 147-р "Деякі питання реорганізації закладів освіти" шляхом приєднання до Київського національного університету імені Тараса Шевченка [22].

Послаблення кадрового потенціалу НАДУ відбулося за півтора року до російського повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, що певною мірою ускладнило швидке реагування державного апарату на кризу через дефіцит підготовлених фахівців з публічного управління. Це порушило спадкоємність освітніх та освітньо-наукових програм, дещо розпорошило експертний і науковий потенціал, послабивши кадрову готовність перед агресією. Отже, реорганізація НАДУ ілюструє ризики централізованих рішень без глибокого аналізу довгострокових наслідків. Короткострокова оптимізація ресурсів призвела до ерозії кадрової бази, критичної для ефективного державного управління під час гібридних загроз. Рекомендації тут очевидні – впровадження оцінки ризиків впливу реформ на національну безпеку перед їхнім ухваленням.

Структурна деградація інтелектуальної інфраструктури як фактор стратегічної вразливості

Якщо розглядати згадані рішення окремо, вони можуть видаватися низкою внутрішніх адміністративних змін, зумовлених бюрократичною інерцією, боротьбою інтересів чи прагненням до оптимізації. Однак у сукупності вони окреслюють складнішу картину – поступове звуження інституцій, які забезпечували стійкість інтелектуального, науково-аналітичного та кадрового потенціалу держави. Ліквідація Академії зовнішньої розвідки, перефомартування Дипломатичної академії в заклад післядипломної освіти, закриття НАДУ та вилучення матеріальної бази Національного університету оборони України – усе це зачіпало різні, але взаємопов'язані ланки системи національної безпеки.

Особливо промовистим є характер постфактум наслідків. Протягом кількох років Україна втратила можливість формувати повноцінні кадри для трьох важливих сфер: стратегічної розвідки, зовнішньої політики та вищого корпусу державної служби. Жодна з цих інституцій не мала швидких замінників. Їхні функції або механічно передали іншим закладам без належного методичного та кадрового підсилення, або розчинили в структурі університетів, орієнтованих на ширший, а не вузькоспеціалізований спектр завдань. У результаті формування державних еліт стало більш випадковим, а професійний добір – менш системним. Це вимагає негайних рекомендацій щодо створення резервних механізмів кадрової підготовки.

Фокус на часових збігах розкриває ще одну вразливу деталь: майже всі рішення ухвалювалися в періоди, коли Кремль активізовував дії на інших фронтах – готував етапи агресії чи перегруповував інструменти інформаційного впливу. Вони завершували логічний

ланцюг, започаткований кадровими призначеннями очільників Служби безпеки України та Міністерства оборони України 2012–2013 років. Таким чином виникає "ланцюгова реакція деградації": кадровий вплив на початковому етапі запускає процес, інституційне ослаблення посилює його в середині, а згодом настає матеріальне та інтелектуальне звуження системи стратегічної освіти. Це не доводить централізованого плану, але робить гіпотезу про зовнішній вплив правдоподібною, спонукаючи до посилення наукових інструментів для виявлення подібних патернів.

У безпековому аналізі такі закономірності відомі як "накопичувальний ефект руйнування" – процес послідовного накопичення негативних впливів, які з часом призводять до значного погіршення безпекового стану. Цей термін підкреслює, що руйнівні зміни не відбуваються одномоментно, а є результатом поступового й кумулятивного посилення чинників, спричиняючи деградацію системи в цілому. Держава може витримати втрату однієї інституції чи компенсувати тимчасові кадрові рішення. Але коли протягом десяти-п'ятнадцяти років зникає або слабшає одразу кілька ключових ланок, що формують інтелектуальний та стратегічний суверенітет, виникає системна прогалина. Саме такою прогалиною постають описані процеси, наголошуючи на необхідності комплексних рекомендацій. Від запровадження незалежного аудиту реформ до впровадження додаткових механізмів державного управління для захисту стратегічної освіти.

У науковій літературі вже наголошувалося на необхідності законодавчого впровадження механізмів незалежної експертної підтримки державного управління. Такий підхід, запропонований зокрема у концепції Марутян Р. Р., може забезпечити системний контроль, підвищити якість управлінських рішень і запобігти подальшому ослабленню інтелектуальної інфраструктури національної безпеки [11].

У цій частині дослідження виникає ключове методологічне зауваження. Важливо чітко розрізняти доведені факти від логічно обґрунтованої гіпотези. Стаття не стверджує, що всі описані рішення були прямим наслідком російського втручання. Водночас їх детальне дослідження в єдиній аналітичній структурі дозволяє говорити про "ефект співпадіння", який у сфері національної безпеки слугує сигналом гібридного впливу. Особливо коли кожне з рішень, узяте окремо, так чи інакше відповідало інтересам російської стратегії послаблення української державності. У такому контексті науково виправданим видається висновок про нагальну потребу формування нової, стійкої архітектури кадрової безпеки як елемента відновлення державності.

Кадрові рішення та ліквідації освітніх установ утворюють концептуальний контур, де простежується послідовне зниження спроможності держави до стратегічного аналізу, дипломатичної освіти й розвідувальної підготовки. Подібні процеси є типовими для гібридних операцій, як їх описано в "доктрині Герасимова" та аналітиці Центру передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій (StratCom COE). Варто зауважити, що непрямі ознаки інтеграції агентів впливу рідко проявляються як прямі інструкції. Натомість вони виражаються через дивні призначення, раптові ліквідації/реорганізації чи повторювані адміністративні "оптимізації", які вражають саме ті сфери, що визначають національну стійкість.

Саме в такий спосіб, за класичною логікою гібридних операцій, відбувається повільне й майже непомітне вбудовування зовнішнього впливу в тканину державного управління. Як зазначалось вище, з формальної точки зору такі рішення мають адміністративні обґрунтування. Фактично ж вони еродують інтелектуальну автономію держави, створюючи умови, за яких стратегічний потенціал країни руйнується не зовнішнім ударом, а внутрішнім ослабленням. У контексті російської агресії така послідовність подій видається надто зручною для випадковості. Це заслуговує на особливу увагу як потенційна форма непрямої діяльності спецслужб, спрямованої на довготривале послаблення України. Це достеменно не доводить існування зовнішнього управління, але створює враження впливу, що діє не силою, а через руйнування інтелектуальних підвалин держави.

Інтелектуальна інфраструктура безпеки виявилася ослабленою саме в той період, коли загроза російської інтервенції суттєво наростала, підкреслюючи причинно-наслідковий зв'язок між внутрішніми трансформаціями та зовнішнім стратегічним середовищем.

Гіпотеза про можливий зовнішній вплив не доведена й не може бути доведена наявними даними, однак структурні співпадіння дають підстави розглядати її як аналітичну модель, корисну для подальших досліджень. Тобто наше припущення лише пропонує інструментарій для аналізу, з акцентом на практичні рекомендації щодо посилення інституційної стійкості.

Висновки

У проведеному аналізі простежено не лише окремі факти кадрових та інституційних рішень, а й ширшу конфігурацію процесів, які у 2012–2021 роках поступово звужували інтелектуальну основу українського сектору національної безпеки. Показовою є не сама по собі трансформація Дипломатичної академії при МЗС України, ліквідація Академії зовнішньої розвідки чи припинення діяльності Національної академії державного управління при Президентові України, а їхня послідовність у сферах, де держава традиційно формує стратегічний кадровий резерв. Такий збіг у часі стає більш промовистим на тлі призначень 2010–2013 років, які створили додатковий рівень інституційної вразливості, хоча формально не були пов'язані з пізнішим згортанням освітніх програм. В об'єднанні ці процеси не утворюють лінійного причинного зв'язку, однак демонструють кумулятивний ефект, властивий моделям гібридного впливу, коли окремі внутрішні рішення різних періодів разом підсилюють структурні слабкості держави.

Відсутність власної дипломатичної школи та інституційного центру підготовки аналітиків і оперативних кадрів зовнішньої розвідки фактично позбавляє державу стратегічної автономії у виробленні кадрової політики. Тому формування професійних еліт у царині зовнішньої політики та розвідувальної діяльності відбувається не на основі національної методології, накопичених знань і традицій, а під впливом фрагментарних зовнішніх сигналів, кон'юнктурних потреб або рішень, прийнятих без системного аналізу. Це істотно звужує здатність держави самостійно вибудовувати довгострокову кадрову стратегію, закладати власні інтелектуальні стандарти та забезпечувати спадковість професійних наукових шкіл, що є життєво важливим для національної безпеки.

Тому, варто відновити та модернізувати інституції підготовки фахівців для дипломатичної служби та Служби зовнішньої розвідки України. Відновлені інституції мають отримати фокус на міждисциплінарність, сучасні методи аналітичної підготовки та тісну інтеграцію з практикою національної безпеки з урахуванням найкращих міжнародних моделей.

Зібрані факти не дають підстав для прямого твердження про зовнішнє управління процесами ліквідації освітніх установ, однак вони створюють аргументовану основу для робочої гіпотези про тривалу ерозію інтелектуальної автономії. Її зміст полягає в тому, що внутрішні інституції, які забезпечують підготовку фахівців у сфері дипломатії, розвідки та державного управління, протягом десятиліття зазнавали рішень, що об'єктивно послаблювали їхню спроможність. Такі дії узгоджуються з відомими практиками гібридного тиску рф, що застосовувались у Молдові чи країнах Балтії, де інтелектуальні та аналітичні середовища розглядалися як ключові точки впливу. В українських умовах ця логіка мала внутрішній характер. Інституційне звуження не потребувало зовнішнього наказу, оскільки створювалося на ґрунті кадрових вразливостей минулого та політичної турбулентності.

Головним результатом дослідження є фіксація структурної залежності між інституційним послабленням стратегічної освіти та зниженням державної стійкості. Навіть якщо ліквідації та реорганізації закладів освіти пояснювалися адміністративними або фінансовими мотивами, їхня концентрація саме в тих сегментах, що формують стратегічний

корпус держави, не може бути проігнорована. Цей комплекс процесів ставить питання про те, чи достатньо захищеною була система, що відповідала за збереження стратегічного інтелектуального потенціалу держави. Відповідь, яку дає наше дослідження, не є оптимістичною. У критично важливий період держава не мала механізмів, здатних запобігти інституційній ерозії, і тим самим створила умови для ослаблення власних стратегічних можливостей.

Пропозиції

1. Нормативно закріпити поняття "системи стратегічної освіти" як цілісної сукупності освітньо-наукових установ, що забезпечують державу фахівцями у сфері міжнародних відносин, розвідки, державного управління та національної безпеки. На законодавчому рівні має бути встановлено, що такі установи/заклади можуть бути ліквідовані чи реорганізовані лише за спеціальною процедурою, яка включає незалежну наукову експертизу, погодження з РНБО та оцінку стратегічних ризиків. Це створить інституційний бар'єр, який унеможливить повторення ситуацій 2017–2021 років, коли рішення ухвалювалися без врахування довгострокових безпекових наслідків.

2. Ініціювати відновлення спеціалізованого освітнього закладу, який формуватиме корпус фахівців у сфері стратегічного державного управління. Його завданням має стати поглиблений розвиток здатності до концептуального мислення, формування прогностичної компетенції державних службовців, зокрема вищих категорій, на основі системного аналізу, моделювання криз і планування довгострокових державних політик. Така освітня інституція не має дублювати функцій Національного університету оборони України, який забезпечує переважно підготовку фахівців Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань. Навпаки, йому слід стати центром міжвідомчої стратегічної освіти, де військова та управлінська траєкторії поєднуються в єдину рамку стратегічної компетентності.

3. Сформувати національну стратегію збереження та розвитку інтелектуальної інфраструктури національної безпеки. Вона має включати систему моніторингу потенційних ризиків, аудит кадрових рішень в сфері національної безпеки, встановлення мінімальних стандартів для інституцій, що працюють у стратегічних сегментах, та механізми реагування на можливі спроби зовнішнього впливу. Це дасть змогу захистити ключові освітні, аналітичні установи та унеможливити поступове обмеження когнітивного потенціалу держави.

Також доцільно інституційно закріпити в Україні самостійну наукову галузь у сфері національної безпеки – цілісну систему знань, що об'єднує політичні, правові, стратегічні та воєнні підходи й спирається на стандарти наукової доказовості. Такий напрям має забезпечувати не лише методологічну узгодженість і подолання фрагментації досліджень, а й формувати уніфіковані стандарти аналізу, прогнозування та оцінки безпекових ризиків. Інституційне оформлення цієї наукової галузі дозволить впорядкувати термінологію, визначити предметне поле та створити нормативну основу для системи стратегічної освіти. У якій підготовка фахівців відбуватиметься за науково обгрунтованими принципами, що відповідають сучасним загрозам і логіці захисту національних інтересів.

Список літератури

1. Указ Президента України від 9 січня 2013 року № 19/2013 "Про призначення Якименка О. Г. Головою Служби безпеки України". *Офіційний вісник України*. 2013. № 6. 23 січня. Ст. 218. Код акта 64531/2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19/2013.
2. Указ Президента України від 08 лютого 2012 р. № 72/2012 "Про призначення Саламатіна міністром оборони України". URL: https://www.president.gov.ua/documents/08022012-164334. https://zakon.rada.gov.ua/go/72/2012.
3. Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII "Про освіту". *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 38. Ст. 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19.

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 р. № 920 “Про реорганізацію Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ”. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/250226507.
5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 липня 2013 р. № 503-р “Про передачу будівель Вищому спеціалізованому суду України з розгляду справ про корупційні правопорушення”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/503-2013.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2021 р. № 1407-р “Про ліквідацію Академії зовнішньої розвідки України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1407-2021-%D1%80.
7. NATO. Hybrid Threats. Brussels, 2020.
8. Chatham House. Russia’s Hybrid Influence. London, 2019.
9. RAND Corporation. Strategic Institutional Vulnerabilities. Santa Monica, 2021.
10. Atlantic Council. Russia’s Influence Operations. Washington, 2018.
11. Марутян Р. Р. Інтелектуально-ресурсне забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України : монографія. Київ : ЦП “Компринт”, 2020. 410 с.
12. Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки, оборони та розвідки: зарубіжний і вітчизянний досвід. Основи національної безпеки : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022, 408 с.
13. Глобальні інформаційні, психологічні та гібридні війни: загрози та протидії : кол. моногр. / Аулін О., Бажора О., Гурковський В., Ткач В. та ін. ; за заг. ред. В. Бебика та Н. Мякушко. Київ : Талком, 2023, 260 с.
14. Указ Президента України від 6 червня 2014 р. № 501/2014 “Про забезпечення відновлення належного функціонування Національного університету оборони України імені Івана Черняховського”. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5012014-17344 .
15. Електронна петиція “Про повернення будівель № 1, 25, 28, 59, 80 і 82 військового містечка № 63 за адресою: м. Київ, проспект Повітряних Сил України, 28 до управління Мінстнесрства оборони України від 18 листпада 2024 року, автор (ініціатор) Дрьомов Сергій Володимирович”. URL: https://petetion.president.gov.ua.
16. Указ Президента України від 6 червня 2014 р. № 501/2014 “Про забезпечення відновлення належного функціонування Національного університету оборони України імені Івана Черняховського”. URL: https://www.president.gov.ua /documents/5012014-17344.
17. На яких підставах відбувається ліквідація, реорганізація абосторвеня нових наукових установ в Академії. https://www.old.nas.gov.ua.24_likvidatsiya_reorganiztsiya_ustanov PDF-документ.
18. Бачинська К. Ласий шматок науки. URL: https://www.umoloda.kyiv.ua.
19. Указ Президента України від 30 травня 1995 р. № 397/95 “Про підготовку спеціалістів для роботи у сфері міжнародних відносин”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/397/95.
20. Програма розширених можливостей НАТО забезпечить Україні більш повний доступ до інформації та навчання. URL: https://ipress.ua/news/programa_rozshyreyh_mozhlyvostey_nato_ zabezpechyt_ukraini_bilsh_povnyy_dostup_doinformatsii_ta_navchannya_310343.html.
21. Президент України. Указ від 24 листопада 2020 року № 487/2020. Про впорядкування використання об’єктів державної власності,що перебувають в управлінні Державного управління справами. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4872020-35517(дата звернення: 04.12.2025).
22. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 24 лютого 2021 р. №147-р. Деякі питання реорганізації закладів освіти. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pitannia-reorganizatsii-zakladiv-osvity-147-r (дата звернення: 04.12.2025).

УДК 623.093 (351.86) DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.02

Білик Артем Сергійович
кандидат технічних наук, доцент
Науково-дослідний інститут воєнної розвідки Міністерства оборони України
Київ, Україна
e-mail: artem.bilyk@gmail.com
ORCID: 000-0002-9219-920X

Михайловський Денис Віталійович
доктор технічних наук, професор
Центральне управління військової освіти і науки Генерального штабу Збройних Сил України
Київ, Україна
e-mail: d.mykhailovskyi@mil.ua
ORCID: 0000-0003-3151-8630

Новак Валерій Миколайович
Департамент захисту критичної інфраструктури Адміністрації Державної Служби спеціального зв'язку та захисту інформації України
Київ, Україна
e-mail: info@cip.gov.ua

Коцюруба Володимир Іванович
доктор технічних наук, професор
Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України
Київ, Україна
e-mail: rhbz777@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6565-9576

ЕКСПРЕС-ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ СПОРУД ІНЖЕНЕРНОГО ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДРУГОГО РІВНЯ ЗГІДНО З ДЕРЖАВНОЮ КОНЦЕПЦІЄЮ "КРАЇНА-ФОРТЕЦЯ"

Анотація. *В статті описано перспективну методику оцінювання стану споруд інженерного захисту об'єктів критичної інфраструктури 2 рівня відповідно до державної концепції "Країна-Фортеця"; запропоновано інтегральний показник ступеню захищеності критичного елемента, який враховує конструктивні особливості, недоліки та стан реалізації захисту; наведено вичерпну інформацію для проведення його оцінювання, спеціальні формули і таблиці для розрахунків; а також приклади оцінювання для захисних споруд різної конструкції.*

Ключові слова: *інженерний захист, об'єкти критичної інфраструктури, засоби повітряного нападу, ураження, вибух, споруди інженерного захисту, будівельні конструкції, Країна-Фортеця.*

Artem Bilyk
PhD in Engineering, Associate Professor
Defense Intelligence Research Institute,
Ministry of Defense of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: artem.bilyk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9219-920X

Denys Mykhailovskyi
Doctor of Engineering Science, Professor
Central Directorate of Military Education and Science of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: d.mykhailovskyi@mil.ua
ORCID: 0000-0003-3151-8630

Valeriy Novak
Department of Critical Infrastructure Protection of the Administration of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine
e-mail: info@cip.gov.ua

Volodymyr Kotsiuruba
Doctor of Technical Sciences, Professor
Center for Military and Strategic Studies, National Defence University of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: rhbz777@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6565-9576

EXPRESS ASSESSMENT OF THE CONDITION OF ENGINEERING PROTECTION STRUCTURES OF SECOND-LEVEL CRITICAL NATIONAL INFRASTRUCTURE OBJECTS ACCORDING TO THE "FORTRESS COUNTRY" STATE CONCEPT

Abstract. *The State Concept of Engineering Protection of Critical National Infrastructure Objects (hereinafter referred to as CNIO) "Fortress Country" was developed to ensure the protection of CNIO from threats of air attack means (AAM). It approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04/26/2024 No.471. The Concept provides for three levels of engineering protection of CNIO elements. The first level of protection should ensure the protection of CNIO elements from single indirect hits of strike UAV, as well as anti-fragmentation protection from single indirect hits of a missile at a distance of 15 meters from the engineering protection structure (EPS). The second level of protection should provide protection of CNIO elements from single direct hits of strike UAV, as well as anti-fragmentation protection from single indirect hits of missile at a distance from the EPS. The third level of protection should provide protection of CNI elements from single direct hits of strike UAV, as well as from single direct hits of missile. The article describes a proposed methodology for assessing the condition of EPS of CNI facilities of level 2 in accordance with the "Fortress Country"; an integral indicator of the degree of protection of a critical element is proposed, which takes into account design features, shortcomings and the state of implementation of protection; comprehensive information for its assessment, special formulas and tables for calculations are provided; as well as examples of assessment for protective structures of various designs.*

Keywords: *physical protection, critical national infrastructure, air attack means, damage, explosion, engineering protection structures, building structures, Fortress Country.*

Вступ

Державна концепція інженерного захисту об'єктів критичної інфраструктури (далі – ОКІ) "Країна-Фортеця" (далі – Концепція) розроблена колективом авторів і призначена насамперед забезпечити захист ОКІ від загроз засобів повітряного нападу (далі – ЗПН), схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2024 № 471 (далі – Постанова). Концепцією передбачено *три рівня* інженерного захисту елементів ОКІ.

Перший рівень захисту повинен забезпечити захист елементів ОКІ від поодиноких непрямих влучань безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА), а також протиосколковий захист від поодиноких непрямих влучань ракети на відстані 15 метрів від споруди інженерного захисту (далі – СІЗ). *Другий* рівень захисту повинен забезпечити захист елементів ОКІ від поодиноких прямих влучань БпЛА, а також протиосколковий захист від поодиноких непрямих влучань ракети на відстані від СІЗ. *Третій* рівень захисту повинен забезпечити захист елементів ОКІ від поодиноких прямих влучань БпЛА, а також від поодиноких прямих влучань ракет.

Під поодиноким прямим (непрямим) влучанням слід розуміти, що в розрахункових сценаріях (сполученнях навантажень) береться одночасна (одномоментна) дія тільки одного фактору ураження у одному, найбільш несприятливому для конструкції місці, що відповідає регламентованим вимогам щодо одиничної живучості згідно з ДБН В.1.2-14 та ДБН В.1.2-2 (п. 4.17).

Відповідно до Постанови, визначено три категорії відповідальності елементів ОКІ. Категорія А – конструкції та елементи ОКІ, відмова яких може призвести до повної непридатності до експлуатації ОКІ або значної його частини, а відновлення триває більш ніж три тижні (головні трансформатори, центри управління, турбіни, генератори тощо). Категорія Б – конструкції та елементи ОКІ, відмова яких може призвести до ускладнення нормальної експлуатації ОКІ або до відмови інших елементів ОКІ, які не належать до категорії А, і їхнє відновлення триває від одного до трьох тижнів (газорозподільчі вузли тощо). Категорія В – конструкції та елементи, відмови яких не призводять до порушення основної функції ОКІ, функціонування інших конструкцій або їхніх елементів, а відновлення триває до одного тижня (другорядні трубопроводи, лінії електроживлення тощо).

Наразі триває реалізація концепції: йде активне будівництво СІЗ усіх трьох рівнів. Практичний досвід використання споруд показав їх високу ефективність при дії факторів ЗПН. В той же час, важливою складовою ефективності СІЗ є правильність їх виконання. Показник відсотка реалізації СІЗ зазвичай не тотожний ступеню захищеності, який досягнуто для конкретного критичного елемента, отже необхідна спеціальна методика оцінювання стану захищеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика оцінювання стану інженерного захисту об'єктів критичної інфраструктури, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2024 № 471, активно використовується Державною Службою спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – ДССЗЗІ), операторами критичної інфраструктури та іншими залученими інституціями, як для встановлення стану захисту, так і для моделювання, планування дій із покращення СІЗ.

Згідно з концепцією "Країна-фортеця" з 2023 року йде нарощування кількості та типів СІЗ 2 рівня. Вони, на відміну від СІЗ 1 рівня, потребують виконання усіх розрахунків та проєктної документації, що передбачені чинними будівельними нормами та стандартами ДБН та ДСТУ; конструктивна частина та розрахунки на СІЗ 2 рівня мають бути погоджені із Генеральним штабом Збройних Сил України (далі – ГШ ЗС України) та Державною

службою з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС). СІЗ 2 рівня можуть бути реалізовані із різними схемами, матеріалами, практично всі відрізняються між собою через унікальність просторової конфігурації, параметрів критичних елементів (далі – КЕ), які захищаються, інженерно-геологічних, кліматичних умов, технологічних обмежень тощо.

Аналіз матеріалів щодо дій ЗПН противника у другій половині 2025 року свідчить про підвищення точності ураження об'єктів внаслідок удосконалення систем наведення та тактики застосування, що зменшує ефективність застосування інженерного захисту першого рівня. За таких умов можливим варіантом збереження критичних елементів ОКІ є будівництво споруд другого і третього рівнів інженерного захисту з дотриманням вимог Концепції.

Слід відзначити деякі споруди 2 рівня, як такі, що в багатьох випадках витримали по факту неодноразові прямі ураження БпЛА. Фактично, вже спостерігаються непоодинокі випадки ураження СІЗ 2 рівня десятьма БпЛА за одну атаку ЗПН.

Відтоді виникає нагальна потреба оцінювання стану захищеності КЕ ОКІ при виконанні СІЗ 2 рівня. Очевидно, що повне оцінювання стану СІЗ 2 рівня можливе тільки на основі проведення всебічних технічних обстежень і вишукувань згідно з чинними нормативними та іншими документами.

Проте для прийняття швидких управлінських, організаційно-технічних, конструктивних рішень в умовах нагальної необхідності військового часу, достатньо експрес-оцінювання стану інженерного захисту критичних елементів ОКІ 2 рівня. Тому на підставі Закону Україні "Про критичну інфраструктуру" та постанов Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109 "Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури" та від 26.04.2024 № 471 "Деякі питання інженерного захисту критичної інфраструктури" авторами було розроблено проект методики експрес-оцінювання стану інженерного захисту ОКІ 2 рівня, що і розглядається у даній статті.

Експрес-оцінювання не замінює визначення технічного стану СІЗ на основі її візуального або/та інструментального обстеження СІЗ, що має виконуватися спеціалізованими експертними організаціями, які мають відповідні сертифікати та ліцензії, із проведенням інструментальних технічних обстежень та відповідних перевірних розрахунків. За результатами експрес-оцінювання може бути визначено узагальнений стан інженерного захисту і обсяги виконання інженерного захисту ОКІ по окремим галузям ОКІ або/та по окремим адміністративним одиницям.

У частині чисельного оцінювання стану інженерного захисту показана нижче методика поширюється тільки на існуючі СІЗ другого рівня. Такі СІЗ другого рівня, які включено до даної методики, улаштовуються на окремо розташованих та прибудованих критичних елементах ОКІ, відповідно до Концепції "Країна-фортеця" та "Типових рішень з інженерного захисту КЕ ОКІ України від ураження ЗПН противника в рамках реалізації Концепції", схвалених постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2024 № 471 "Деякі питання інженерного захисту критичної інфраструктури", у вигляді СІЗ типу "Шелтер".

Експрес-оцінювання стану інженерного захисту не замінює визначення ступеню готовності СІЗ, який зокрема включає етапи виконання і затвердження у встановленому порядку проєктної документації, зведення усіх конструктивних елементів СІЗ, монтаж внутрішнього обладнання та пусконалагоджувальні і прикінцеві захисні роботи. Такому оцінюванню підлягають насамперед три основні складові СІЗ типу "Шелтер": внутрішня захисна оболонка із усіма її елементами, предетонаційний екран та фінішне закриття просвітів.

Метою статті є розгляд пропонованої методики експрес-оцінювання стану інженерного захисту другого рівня та навести особливості і приклади її застосування на реальних СІЗ ОКІ.

Виклад основного матеріалу

Результати оцінювання за описаною нижче методикою можуть бути основою для прийняття відповідного рішення щодо заміни, реконструкції та підсилення СІЗ із підвищенням захисних характеристик до необхідного рівня. При розробленні рішень з інженерного захисту ОКІ має бути попередньо проведено аналіз критичності елементів ОКІ (наприклад за методиками CARVER або TSA, Велика Британія), визначено найбільш відповідальне устаткування, обладнання, споруди та необхідний для них рівень захисту.

При розробленні рішень на основі оцінки стану інженерного захисту ОКІ за описаною нижче методикою, необхідно врахувати технологічні, конструктивні, економічні, інші умови та обмеження ділянки розміщення критичних елементів ОКІ, особливості критичного елементу ОКІ, що захищається та об'єкту в цілому. Розроблені на основі оцінки технічні рішення із вдосконалення СІЗ ОКІ мають бути узгоджені із технологами ОКІ, іншими зацікавленими сторонами і затверджені у встановленому порядку.

Методика обмежено застосовна при оцінюванні стану інженерного захисту СІЗ, які містять пошкодження внаслідок дії факторів ураження ЗПН або дефекти. Наявність пошкоджень або дефектів для встановлення можливості застосовності даної методики – визначається за візуальними ознаками та елементарними обмірами. Якщо СІЗ знаходиться у процесі будівництва, то при оцінюванні враховуються тільки ті конструктиви, які фізично змонтовані та закріплені постійно у проєктному положенні.

Дана методика експрес-оцінювання застосовна при наступних параметрах візуально спостережуваних дефектів та пошкоджень СІЗ КЕ ОКІ 2 рівня:

1. Зовнішні пошкодження бетонної оболонки не повинні містити ознак перебивання основних стержнів арматури.
2. Проникнення осколків не повинне по глибині перевищувати половини товщини стін або перекриттів.
3. СІЗ не повинна містити ознак внутрішнього відколювання, відшарування захисного шару або противідкольних конструкцій внаслідок дії факторів ураження ЗПН.
4. СІЗ не повинна містити ознак, що вона зазнала внутрішньої чи зовнішньої пожежі або внутрішнього вибуху.
5. Викривлення, відхилення головних конструктивних елементів по висоті або/та довжині – не повинні перевищувати 1/50 від найбільшого розміру елементів.

Якщо за візуальними ознаками СІЗ перевищує принаймні один із наведених параметрів, то дана методика не застосовна, а фактичний ступінь захищеності має бути встановлено тільки після інструментального технічного обстеження, відповідних перевірних розрахунків, та виконання робіт із відновлення СІЗ.

Пошкодження елементів предетонаційного екрану від факторів ураження ЗПН противника, може бути наближено враховане за даною методикою через фактичну площу та кількість елементів захисту, наявних на момент оцінювання. Якщо проєктна документація на СІЗ відсутня, або/та відсутні її погодження із ГШ ЗС України, ДСНС, або/та відсутній позитивний висновок щодо проєктної документації від державної експертизи, такі СІЗ також не підлягають оцінюванню за розробленою методикою.

Оцінювання стану інженерного захисту ОКІ за розробленою методикою здійснюється фахівцями, що мають відповідну кваліфікацію та досвід роботи з оцінювання стану інженерного захисту ОКІ. Оцінювання стану інженерного захисту ОКІ здійснюється на основі технічного натурного огляду, візуального обстеження існуючих СІЗ. Натурний технічний огляд конструкцій СІЗ включає обміри, виявлення пошкоджень, дефектів. Керівництвом ОКІ має бути наданий повний доступ до СІЗ критичних елементів ОКІ групі фахівців для огляду. Підготовчі роботи включають отримання та аналіз завдання на проведення оцінювання стану інженерного захисту ОКІ, ознайомлення із проєктною

документацією. Керівництвом ОКІ має бути надана документація із визначення критичності елементів ОКІ, розрахунки, проєктна, вишукувальна архівна та технологічна документація, чек-листи та інші документи, що необхідні для оцінювання (за наявності).

Керівництво ОКІ повинно забезпечити дотримання заходів безпеки, проведення інструктажу з техніки безпеки та забезпечити засобами індивідуального захисту осіб, що здійснюють оцінювання.

Оцінка стану інженерного захисту ОКІ залежить від стану інженерного захисту кожного окремого критичного елементу ОКІ. Оцінювання стану інженерного захисту критичних елементів ОКІ базується на візуальному, технічному натурному огляді та фактичних обмірах СІЗ критичних елементів ОКІ із приділенням показникам ортонормованих значень та їх подальшим узагальненням з використанням відповідних вагових коефіцієнтів.

Таблиця 1

Оцінювання стану інженерного захисту СІЗ ОКІ 2 рівня

№	Найменування етапу, склад	Пара-метр	Діапазон значення у %	Порядок обрахунку параметра
0	**СІЗ в цілому**	$\boldsymbol{S}$	**0..100%**	$\boldsymbol{S = (S_1k_1 + S_2k_2 + S_3k_3)k}$
1	**Внутрішня оболонка шелтеру**	$\boldsymbol{S_1}$	**0..60%**	$\boldsymbol{S_1 = S_{11}k_{11} + S_{12}k_{12} + S_{13}k_{13}}$
1.1.	Виконані стіни	$\boldsymbol{S_{11}}$	0..30%	$\boldsymbol{S_{11}}$=% * Висота стін збудована/ Висота стін проєктна
1.2.	Виконання конструкцій покриття	$\boldsymbol{S_{12}}$	0..20%	$\boldsymbol{S_{12}}$=% * Площа конструкцій покриття збудована/Площа покриття проєктна
1.3.	Виконані навіси над входами або альтернативні конструкції	$\boldsymbol{S_{13}}$	0..10%	$\boldsymbol{S_{13}}$=% * Кількість навісів збудовані до кінця/ Кількість входів проєктна
2	**Предетонаційний екран шелтеру**	$\boldsymbol{S_2}$	**0..25%**	$\boldsymbol{S_2 = S_{21}k_{21}k_{22}}$
2.1.	Виконано підсистему екрану на несучому каркасі	$\boldsymbol{S_{21}}$	0..25%	$\boldsymbol{S_{21}}$ =% * Кількість завершених повністю сторін екрану/ Кількість сторін екрану проєктна
3	**Закриття проходів і завершення захисту**	$\boldsymbol{S_3}$	**0..15%**	$\boldsymbol{S_3 = S_{31}k_{31} + S_{32}k_{32}}$
3.1.	Проходи у оболонці шелтеру закрито змінними захисними конструкціями після монтажу головного обладнання	$\boldsymbol{S_{31}}$	0..10%	$\boldsymbol{S_{31}}$=% * Кількість повністю закритих захисними конструкціями просвітів/Загальна кількість просвітів у оболонці шелтеру
3.2.	Проходи у предетонаційному екрані шелтеру закрито захисними конструкціями після монтажу головного обладнання	$\boldsymbol{S_{32}}$	0..5%	$\boldsymbol{S_{32}}$=% * Кількість повністю закритих захисними конструкціями просвітів/Загальна кількість просвітів у предетонаційному екрані шелтеру

Значення вагових коефіцієнтів приймається згідно з табл. 2 за параметрами збудованості СІЗ.

Таблиця 2

Значення вагових коефіцієнтів

Коефіцієнт	Значення
$\boldsymbol{k}$	Якщо головне обладнання поставлене на майданчик до настання можливості його монтажу всередині СІЗ, воно має бути тимчасово захищеним по 1 рівню, але на термін не довше 2 місяців. При цьому оцінювання захисту С відбувається за методикою із ПКМУ № 471. При цьому $\boldsymbol{k}$ = С якщо обладнання стоїть не довше 2 місяців, $\boldsymbol{k}$ = 0,7С якщо захищене по 1 рівню обладнання стоїть від 2 до 6 місяців, $\boldsymbol{k}$ = 0,5С якщо по 1 рівню обладнання стоїть більше 6 місяців. Якщо тимчасовий захист відсутній, то для захисту 2 рівня приймається k = 0. Якщо головне обладнання не поставлене на майданчик, допускається приймати $\boldsymbol{k}$ = 1. Якщо головне обладнання вже стоїть всередині СІЗ, то $\boldsymbol{k}$ = 1.
$\boldsymbol{k_1}$	Залізобетонні конструкції шелтера виконані: із попередньо- або постнапруженою арматурою то $\boldsymbol{k_1}$ = 0,4 без попередньо- або постнапруженої арматури, то $\boldsymbol{k_1}$ = 1.
$\boldsymbol{k_{11}}$	Якщо товщина залізобетонних стін внутрішньої оболонки шелтеру складає: без наявності противідкольного шару: до 0,4м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0 0,4м.. до 0,6м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,3 0,6м.. до 0,8м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,6 0,8м.. до 1м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,8 1 м і більше то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,95; із наявністю противідкольного шару: до 0,4м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0 0,4м.. до 0,6м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,4 0,6м.. до 0,8м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,7 0,8м.. до 1м то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,95 1 м і більше то $\boldsymbol{k_{11}}$ = 1 Якщо стіни відсутні, $\boldsymbol{k_{11}}$ = 0.
$\boldsymbol{k_{12}}$	Якщо товщина залізобетонних плит перекриття складає: без наявності противідкольного шару: до 0,4м то $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0 0,4м.. до 0,6 м то $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0,8 0,6 м і більше то $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0,95; із наявністю противідкольного шару: до 0,4м то $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0 0,4м.. до 0,6 м то $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0,95 0,6 м і більше то $\boldsymbol{k_{12}}$= 1 Якщо перекриття відсутні, $\boldsymbol{k_{12}}$ = 0.
$\boldsymbol{k_{13}}$	Якщо товщина стін і плит перекриттів залізобетонних навісів із противідколом до 0,4 м, то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0 0,4.. до 0,5 м, то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,7 більше 0,5м то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,95. Якщо товщина стін і плит перекриттів залізобетонних навісів без противідколу до 0,4 м, то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0 0,4.. до 0,5 м, то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,6 більше 0,5м то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,8. Якщо навіси виконані із бронесталі загальною товщиною 20..до 30 мм то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,8 30.. до 40 мм то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,95 40 мм або більше, то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 1 Якщо навіси відсутні або із звичайної сталі, або із бронесталі завтовшки менше 20 мм то $\boldsymbol{k_{13}}$ = 0.

Продовження табл. 2

Коефіцієнт	Значення
k_2	Якщо предетонаційний екран знаходиться на відстані 4 м або більше від оболонки шелтера, і за проектом закриває всі 4 сторони та верхню проекцію СІЗ то k_2 = 1. тільки 2 сторони та верхню проекцію СІЗ то k_2 = 0,6. закриває тільки 4 сторони без верхньої проекції СІЗ то k_2 = 0,6. Якщо предетонаційний екран знаходиться на відстані від 1 до 4 м від оболонки шелтера, і за проектом закриває всі 4 сторони та верхню проекцію СІЗ то k_2 = 0,8. тільки 2 сторони та верхню проекцію СІЗ то k_2 = 0,4. закриває тільки 4 сторони без верхньої проекції СІЗ то k_2 = 0,4. Якщо предетонаційний екран відсутній, або відстань до нього від оболонки шелтера менша, ніж 1 м, то k_2 = 0. Спеціальні конструкції СІЗ 2 рівня без предетонаційних екранів, що виходять за межі рекомендацій у Типових рішеннях, мають бути обґрунтовані спеціальними розрахунками і не підлягають оцінюванню за даною Методикою.
k_{21}	Предетонаційний екран шелтера виконано як: жорсткий каркас із профільних сталевих елементів то k_{21} = 1 гнучкий каркас із сталевих канатів то k_{21} = 0,9 гнучкий каркас із кілець то k_{21} = 1 залізобетонний збірний або монолітний каркас k_{21} = 0,8. Якщо предетонаційний екран шелтера відсутній, k_{21} = 0.
k_{22}	Якщо розмір чарунки предетонаційного екрану складає 1,5 м або менше, то k_{22} = 1. Якщо предетонаційний екран шелтера відсутній або розмір його чарунки більше 1,5 м то, k_{22} = 0.
k_3	Якщо проходи у оболонці шелтеру і у предетонаційному екрані не закрито, то k_3 = 0. Якщо закриття присутнє, то k_3 = 1. Якщо проходи закриті тільки у оболонці шелтеру k_3 = 0,7. Якщо проходи закриті тільки у предетонаційному екрані шелтеру k_3 = 0,3.
k_{31}	Якщо закриття проходів у оболонці шелтера виконане із залізобетонних блоків з перев'язкою, противідколом, і підкріплюючою сталевою підконструкцією, то k_{31} = 1 із залізобетонних блоків з перев'язкою, з противідколом, але без підкріплюючої сталевої підконструкції, то k_{31} = 0,6 із залізобетонних блоків з перев'язкою, без противідколу, без підкріплюючої сталевої підконструкції, то k_{31} = 0,3 із залізобетонних блоків без перев'язки, то k_{31} = 0,1 із габіонів стінової будови, то k_{31} = 0,6 із габіонів пірамідальної будови, то k_{31} = 0,9 із бігбегів, то k_{31} = 0,2 Якщо закриття проходів у оболонці шелтера відсутнє, то k_{31} = 0.
k_{32}	Якщо проходи у предетонаційному екрані шелтеру – виконано Г або Т подібні, то k_{32} = 1 – закрито знімними сітчастими конструкціями, то k_{32} = 0,95 – закрито дротами або деталями обладнання, то k_{32} = 0,5 Якщо закриття проходів у предетонаційному екрані шелтеру відсутнє, то k_{32} = 0.

Проміжні значення кількісних оцінок показників допускається при необхідності, прийняті за лінійною інтерполяцією.

Узагальнена оцінка стану інженерного захисту ОКІ таким чином, може бути визначена за формулою:

$$S_{\text{ОКІ}} = \left(\frac{\sum_{e=1}^{m_A} S_e}{m_A}\right) m_{Ae} + \left(\frac{\sum_{e=1}^{m_\text{Б}} S_e}{m_{\text{ББ}}}\right) m_{\text{ББ}e}$$

де m_A – кількість критичних елементів ОКІ категорії відповідальності А;

$m_Б$ – кількість критичних елементів ОКІ категорії відповідальності Б і В;

e – порядковий номер критичного елемента ОКІ;

m_{Ae} – коефіцієнт елементів ОКІ категорії відповідальності А – 0,7;

$m_{ББe}$ – коефіцієнт елементів ОКІ категорії відповідальності Б і В – 0,3.

Примітка. За відсутності на ОКІ елементів категорії відповідальності А або Б і В коефіцієнт m_{Ae} слід приймати таким, що дорівнює 1.

За необхідності та відповідному обґрунтуванні, показники стану інженерного захисту критичного елемента ОКІ можуть бути доповнені показниками, що не враховані у описаній методиці. Кінцеве рішення щодо оцінювання, безперечно завжди лежить на безпосередньому експерті – виконавці перевірки.

За необхідності оцінювання стану інженерного захисту виконаного за допомогою альтернативних способів експерт самостійно приймає рішення щодо кількісної оцінки спеціального показника при відповідному обґрунтуванні (проєктна документація з розрахунками). Альтернативні способи мають відповідати загальним вимогам до другого рівня інженерного захисту.

Оцінювання груп чи систем критичних елементів слід виконувати за даною методикою розглядаючи кожен критичний елемент групи чи системи окремо.

На основі отриманих результатів оцінювання критичного елемента або ОКІ в цілому можливо в подальшому визначити усереднені значення та відносні (відсоткові) показники стану інженерного захисту по групі ОКІ, типах захисних споруд ОКІ тощо.

Категорії стану інженерного захисту СІЗ критичних елементів ОКІ та ОКІ в цілому і типові рекомендації щодо можливого посилення захисних властивостей СІЗ критичних елементів ОКІ наведені у табл. 3. Вони мають відображатися у звітній документації.

Таблиця 3

Категорії стану інженерного захисту СІЗ

Категорія стану захищеності споруди	S	Типові рекомендації щодо можливого посилення захисних властивостей
Нормальний	понад 0,83 до 1	Посилення захисних властивостей не потребується
Задовільний	понад 0,67 до 0,83	Необхідний ремонт та посилення частини конструкцій або їх добудова, слід замінити окремі елементи споруд на такі, що мають кращі захисні властивості
Незадовільний	понад 0,5 до 0,67	Необхідний ремонт, посилення та заміна значної частини конструкцій на такі, що мають кращі захисні властивості, або їх добудова. Окремі конструкції слід терміново підсилити для недопущення їх руйнування
Недопустимий	від 0 до 0,5	Слід терміново встановити додаткові захисні конструкції, можливо демонтувавши існуючі, що мають незадовільний стан або захисні властивості

Розглянемо практичні приклади застосування представленої методики експрес-оцінювання ступеню захищеності СІЗ другого рівня.

Приклад 1. СІЗ 2 рівня, в процесі завершення будівництва, але обладнання вже змонтоване всередині (рис. 1). Виміряні дефекти і пошкодження знаходяться в межах, визначених для можливості застосовності даної методики.

Рис. 1. СІЗ 2 рівня, в процесі завершення будівництва (до прикладу 1)

Визначимо коригувальні вагові коефіцієнти (табл. 4), у табличній формі.

Таблиця 4

Визначення вагових коефіцієнтів для прикладу 1

Головне обладнання (трансформатор) вже стоїть всередині СІЗ	$\boldsymbol{k}$ = 1
Залізобетонні конструкції шелтера виконані без попередньо- або постнапруженої арматури.	$\boldsymbol{k_1}$ = 1
Товщина залізобетонних стін внутрішньої оболонки шелтеру, без противідкольного шару, товщиною 1 м	$\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,95
Залізобетонні плити перекриттів із наявністю противідкольного шару, товщиною 0,5 м	$\boldsymbol{k_{12}}$ = 0,95
Стіни і плити перекриттів навісів залізобетонні із противідколом, товщиною 0,4 м	$\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,7
Предетонаційний екран знаходиться на відстані 3 м від внутрішньої залізобетонної оболонки шелтера, за проектом закриває всі 4 сторони та верхню проекцію СІЗ, але на час оцінювання одну бічну сторону екрану не виконано	$\boldsymbol{k_2}$ = 0,8
Предетонаційний екран шелтера виконано як гнучкий каркас із сталевих канатів	$\boldsymbol{k_{21}}$ = 0,9
Розмір чарунки предетонаційного екрану складає 1,5 м	$\boldsymbol{k_{22}}$ = 1
Проходи закриті тільки у предетонаційному екрані шелтеру	$\boldsymbol{k_3}$ = 0,3
Закриття проходів у оболонці шелтера відсутнє	$\boldsymbol{k_{31}}$ = 0
Проходи у предетонаційному екрані шелтеру закрито знімними сітчастими конструкціями	$\boldsymbol{k_{32}}$ = 0,95

Визначимо поелементно ступінь захищеності, у табличній формі (табл. 5).

Таблиця 5

Поелементний розрахунок ступеню захищеності для прикладу 1

Найменування етапу, опис	Пара-метр	Діапазон значення у %	Обрахунок параметра
СІЗ в цілому	$\boldsymbol{S}$	**0..100%**	$\boldsymbol{S = (S_1 k_1 + S_2 k_2 + S_3 k_3) k}$ **=** (54,5%*1 + 15,08 %*0,8 + 4,75 % * 0,3)*1 = 68%
Внутрішня оболонка шелтеру	$\boldsymbol{S_1}$	**0..60%**	$\boldsymbol{S_1 = S_{11} k_{11} + S_{12} k_{12} + S_{13} k_{13}}$ = 30%*0,95 + 20%*0,95 + 10%*0,7 = 54,5%
Виконані стіни повною висотою 15 м	$\boldsymbol{S_{11}}$	0..30%	Висота стін збудована/ Висота стін проєктна = 15/ 15 = 1 $\boldsymbol{S_{11}}$=30% *1 = 30%
Конструкції покриття виконані повністю, площею 1196 м.кв.	$\boldsymbol{S_{12}}$	0..20%	Площа конструкцій покриття збудована/Площа покриття проєктна = 1196 м.кв. / 1196 м.кв. = 1 $\boldsymbol{S_{12}}$=20% *1 = 20%
Виконані повністю 2 навіси над входами, за проєктом 2 входи	$\boldsymbol{S_{13}}$	0..10%	Кількість навісів збудовані до кінця/ Кількість входів проєктна = 1 $\boldsymbol{S_{13}}$=10%*1 = 10%
Предетонаційний екран шелтеру	$\boldsymbol{S_2}$	0..25%	$\boldsymbol{S_2 = S_{21} k_{21} k_{22}}$ = 16,75%*0,9*1 = 15,08 %
Виконано підсистему екрану на несучому каркасі	$\boldsymbol{S_{21}}$	0..25%	Кількість завершених повністю сторін екрану/ Кількість сторін екрану проєктна = 3/4 = 0,67 $\boldsymbol{S_{21}}$ =25% *0,67 = 16,75%
Закриття проходів і завершення захисту	$\boldsymbol{S_3}$	**0..15%**	$\boldsymbol{S_3 = S_{31} k_{31} + S_{32} k_{32}}$= 0*0 + 5%*0,95 = 4,75 %
2 проходи у оболонці шелтеру не закрито	$\boldsymbol{S_{31}}$	0..10%	$\boldsymbol{S_{31}}$=0%
2 проходи у предетонаційному екрані шелтеру закрито захисними конструкціями	$\boldsymbol{S_{32}}$	0..5%	Кількість повністю закритих захисними конструкціями просвітів/Загальна кількість просвітів у предетонаційному екрані шелтеру = 2/2 = 1 $\boldsymbol{S_{32}}$=5% *1 = 5%

Результат за прикладом 2: ступінь захищеності критичного елемента, який йому надає СІЗ, внаслідок її незавершеності на момент оцінювання, становить 68%, Категорія стану захищеності споруди може бути визначена, як “Задовільний”. Необхідно добудувати в найкоротші терміни СІЗ до її проектного рівня, посилити закриття проходів у екрані та оболонці шелтера, виконати противідкольний шар стін, збільшити товщину плит перекриттів.

Приклад 2. Споруда 2 рівня, в процесі завершення будівництва, але обладнання вже змонтоване всередині (рис. 2). Виміряні дефекти і пошкодження знаходяться в межах, визначених для можливості застосовності даної методики. Закриття проходів виконане для 1 проходу із двох, із залізобетонних блоків із перев’язкою, але без противідколу і без підкріплюючої сталевої підконструкції.

Рис. 2. СІЗ 2 рівня, в процесі завершення будівництва (до прикладу 2)

Визначимо коригувальні вагові коефіцієнти (табл. 6), у табличній формі.

Таблиця 6

Визначення вагових коефіцієнтів для прикладу 2

Головне обладнання (трансформатор) вже стоїть всередині СІЗ	$\boldsymbol{k}$ = 1
Залізобетонні конструкції шелтера виконані без попередньо- або постнапруженої арматури	$\boldsymbol{k_1}$ = 1
Товщина залізобетонних стін внутрішньої оболонки шелтеру, з противідкольним шаром, товщиною 0,75 м	$\boldsymbol{k_{11}}$ = 0,7
Залізобетонні плити перекриттів без наявності противідкольного шару, товщиною 0,5 м	$\boldsymbol{k_{12}}$ = 0,8
Стіни і плити перекриттів навісів залізобетонні без противідколу, товщиною 0,6 м	$\boldsymbol{k_{13}}$ = 0,8
Предетонаційний екран на час оцінювання відсутній	$\boldsymbol{k_2}$ = $\boldsymbol{k_{21}}$ = $\boldsymbol{k_{22}}$ = $\boldsymbol{k_{32}}$ = 0
Проходи закриті тільки у оболонці шелтеру	$\boldsymbol{k_3}$ = 0,7
Закриття проходів у оболонці шелтера виконане із залізобетонних блоків з перев'язкою, з противідколом, але без підкріплюючої сталевої підконструкції	$\boldsymbol{k_{31}}$ = 0,6

Визначимо поелементно ступінь захищеності, у табличній формі (табл. 7).

Таблиця 7

Поелементний розрахунок ступеню захищеності для прикладу 2

Найменування етапу, опис	Пара-метр	Діапазон значення у %	Обрахунок параметра
СІЗ в цілому	$\boldsymbol{S}$	**0..100%**	$\boldsymbol{S = (S_1k_1 + S_2k_2 + S_3k_3)k}$ = (45%*1 + 0 + 3 % * 0,7)*1 = 47,1 %
Внутрішня оболонка шелтеру	$\boldsymbol{S_1}$	**0..60%**	$\boldsymbol{S_1 = S_{11}k_{11} + S_{12}k_{12} + S_{13}k_{13}}$ = 30%*0,7 + 20%*0,8 + 10%*0,8 = 45%
Виконані стіни повною висотою 14 м	$\boldsymbol{S_{11}}$	0..30%	Висота стін збудована/ Висота стін проєктна = 14/ 14 = 1 $\boldsymbol{S_{11}}$=30% *1 = 30%
Конструкції покриття виконані повністю, площею 1245 м.кв.	$\boldsymbol{S_{12}}$	0..20%	Площа конструкцій покриття збудована/Площа покриття проєктна = 1245 м.кв. / 1245 м.кв. = 1 $\boldsymbol{S_{12}}$=20% *1 = 20%

Продовження табл. 7

Найменування етапу, опис	Пара-метр	Діапазон значення у %	Обрахунок параметра
Виконані повністю 2 навіси над входами, за проєктом 2 входи	$\boldsymbol{S_{13}}$	0..10%	Кількість навісів збудовані до кінця/ Кількість входів проєктна = 1 $\boldsymbol{S_{13}}$=10%*1 = 10%
Предетонаційний екран шелтеру відсутній	$\boldsymbol{S_2}$	0..25%	$\boldsymbol{S_2}$ = 0
Закриття проходів і завершення захисту	$\boldsymbol{S_3}$	**0..15%**	$\boldsymbol{S_3 = S_{31}k_{31} + S_{32}k_{32}}$= 5%*0,6 + 0*0 = 3%
2 проходи у оболонці шелтеру, закрито повністю тільки 1	$\boldsymbol{S_{31}}$	0..10%	Кількість повністю закритих захисними конструкціями просвітів/Загальна кількість просвітів у оболонці шелтеру = ½ = 0,5 $\boldsymbol{S_{31}}$=10%*0,5 = 5%
Предетонаційний екран шелтеру відсутній	$\boldsymbol{S_{32}}$	0..5%	$\boldsymbol{S_{32}}$=0

Результат за прикладом 2: ступінь захищеності критичного елемента, який йому надає СІЗ, внаслідок її незавершеності на момент оцінювання, становить 47,1 %, Категорія стану захищеності споруди може бути визначена, як Недопустимий. Слід_терміново добудувати в найкоротші терміни СІЗ до її проектного рівня, зробити предетонаційний екран виконати закриття проходів у оболонці шелтера і екрана, виконати противідкольний шар плит перекриттів, можливо збільшити їх товщину.

Висновки

В ході оцінювання стану інженерного захисту ОКІ, доцільним є складання при огляді СІЗ спеціального Аркушу експрес-оцінювання стану інженерного захисту критичного елемента ОКІ для СІЗ другого рівня, в якому зокрема пропонується зазначати наступні параметри: найменування об'єкту ОКІ, дата проведення оцінювання, короткий опис критичного елемента ОКІ, технології забезпечення основної функції, габаритні описані розміри (довжина-ширина-висота), категорія відповідальності критичного елемента ОКІ, заповнюється таблиця для заповнення оцінки стану інженерного захисту критичних елементів ОКІ за показниками оцінювання результатів за описом для визначення коефіцієнтів і таблиця для заповнення оцінки стану інженерного захисту критичних елементів ОКІ за показниками оцінювання конструкції захисної споруди типу "Шелтер", визначення параметрів та оцінювання ступеню захищеності; підраховується зведена оцінка $\boldsymbol{S}$ стану споруди інженерного захисту критичного елементу ОКІ та визначається категорія стану споруди інженерного захисту критичного елемента ОКІ. В кінці зазначаються рекомендації щодо можливого посилення інженерного захисту критичного елемента ОКІ.

Наведена у статті методика потребує найшвидшого впровадження для оцінювання стану СІЗ КЕ ОКІ 2 рівня, з метою оперативного розуміння дійсного статусу захищеності і відповідного коригування і вжиття заходів.

У майбутньому слід впровадити постійне вдосконалення СІЗ ОКІ та вимог до них, на основі безперервного збирання і засвоєння досвіду, методологія експрес-оцінювання стану захищеності є однією із вагомих складових цього циклічного процесу.

Список літератури

1. Закон Україні “Про критичну інфраструктуру” № 1882-IX від 16.11.2021.
2. Закон Україні “Про правовий режим воєнного стану” № 389-VIII від 12.05.2015.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1109 “Деякі питання об’єктів критичної інфраструктури”.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2024 р. № 471 “Деякі питання інженерного захисту критичної інфраструктури”.
5. Коваль М. В., Коваль В. В., Білик А. С., Коцюруба В. І., Кубраков О. М. Основи інженерного захисту об’єктів критичної інфраструктури енергетичної галузі України від засобів повітряного нападу противника : монографія / під ред. А. С. Білика. Київ : Генеральний штаб Збройних Сил України, 2023. 185 с.
6. Про затвердження Методики та Критеріїв і показників оцінки стану захищеності об’єктів критичної інфраструктури АДСЗІ : наказ від 14.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0375-25#Text.
7. Методика оцінювання стану інженерного захисту об’єктів критичної інфраструктури”, затверджена заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України 27.11.2023.
8. ДБН В.1.2-14 Система забезпечення надійності та безпеки будівельних об’єктів. Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель і споруд. Зі Зміною № 1.
9. ДБН В.1.2-2 Система забезпечення надійності та безпеки будівельних об`єктів. Навантаження і впливи. Норми проектування. Зі Змінами № 1 та № 2.

УДК 355.23:351.86(477) DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.03

Гурковський Володимир Ігорович
доктор наук з державного управління, професор, начальник відділу
Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України
Київ, Україна
e-mail: volodymyr.gurkovskyi@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2021-5204

Романенко Євген Олександрович
доктор наук з державного управління, професор, начальник управління
Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України
Київ, Україна
e-mail: poboss1978@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2285-0543

Андрусяк Марк Володимирович
Департамент кадрової політики Міністерства оборони України
Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-7708-0323

Русецький Руслан Юрійович
Департамент кадрової політики Міністерства оборони України
Київ, Україна
ORCID: 0009-0000-1540-0857

КАДРОВА ПОЛІТИКА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ

Анотація. *В статті розглядаються актуальні виклики в системі кадрового забезпечення оборонної сфери України, пов'язані з неефективним розподілом військовослужбовців, які володіють рідкісними технологічними компетенціями, та дослідників у воєнно-наукових структурах. Зазначено, що призначення таких фахівців на позиції, не сумісні з їхньою кваліфікацією, призводить до зниження операційної продуктивності та обмежує можливості для технологічного вдосконалення в умовах тривалого конфлікту.*

Обґрунтовано необхідність трансформації підходів до управління персоналом, де інтелектуальні ресурси прирівнюються до стратегічних активів на рівні з матеріально-технічним забезпеченням. Дослідження базується на системній оцінці кадрових процесів як елементу оборонної архітектури, з використанням принципу ідентифікації критичних точок впливу для максимізації структурних змін. Застосовано порівняльне вивчення організаційних моделей у провідних оборонних системах, зокрема функціонування агенцій з розробки передових технологій, лабораторій армійських досліджень та центрів воєнної історії в Сполучених Штатах, а також науково-технічної організації Альянсу, що забезпечують професійну траєкторію для експертів через програми стажувань і ранньої кар'єрної підтримки.

Юридичний аналіз охоплює ключові стратегічні документи, такі як положення про наукову діяльність у Міністерстві оборони, Стратегії національної та воєнної безпеки, а також Концепції розвитку людського капіталу до 2027–2028 років, які акцентують на збереженні компетентностей через мотиваційні механізми та раціональне застосування ресурсів.

Дедуктивне узагальнення дозволяє перейти від загальних критеріїв оцінки управлінських рішень до конкретних процедур, що впливають на інноваційну діяльність оборонних установ. Результати демонструють, що в розвинених системах оборони ефективність вимірюється узгодженістю між операційними завданнями та профільним залученням персоналу, тоді як раціональність – через мінімізацію диспропорцій у використанні критичних навичок, з акцентом на психологічні аспекти утримання.

Визначено перелік дефіцитних військових спеціальностей, пов'язаних з ракетними, авіаційними, кібернетичними та радіотехнічними напрямами, які вимагають тривалої підготовки та не піддаються швидкому відтворенню. Наукова цінність полягає в розробці підходу до формування спеціалізованого резерву з військовослужбовців, що мають унікальні знання, для комплектування перспективних підрозділів, таких як космічні сили, з інтеграцією даних у автоматизовані системи моніторингу персоналу. Це сприяє синхронізації кадрових процесів з технологічними потребами, посилюючи адаптивність оборонної структури в постконфліктний період. Висновки підкреслюють пріоритет балансу між поточними вимогами служби та стратегічним розвитком інновацій, з рекомендаціями щодо мінімізації нецільового використання дослідників для посилення аналітичної та доктринальної роботи.

***Ключові слова**: кадрова політика, Збройні Сили України, інтелектуальний потенціал, дефіцитні спеціальності, управління людськими ресурсами, НАТО, DARPA, воєнна наука, раціональне використання, інноваційний розвиток, наукові структури, кадровий резерв.*

Volodymyr Gurkovsky
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Head of Department
Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: volodymyr.gurkovskyi@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2021-5204

Yevhen Romanenko
Doctor of Science in Public Administration
Professor
Leading Researcher
Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: poboss1978@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2285-0543

Mark Andrusiak
Department of Personnel Policy,
Ministry of Defence of Ukraine
ORCID: 0009-0001-7708-0323

Ruslan Rusetskyi
Department of Personnel Policy,
Ministry of Defence of Ukraine
ORCID: 0009-0000-1540-0857

PERSONNEL POLICY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE: CONCEPT OF INTELLECTUAL POTENTIAL MANAGEMENT

***Abstract**. The article examines pressing issues in the personnel provisioning system of Ukraine's defense sector, associated with the inefficient allocation of service members possessing rare technological competencies and*

researchers in military-scientific structures. It is noted that assigning such specialists to positions incompatible with their qualifications leads to reduced operational productivity and limits opportunities for technological enhancement amid prolonged conflict. The necessity for transforming personnel management approaches is substantiated, where intellectual resources are equated to strategic assets on par with material-technical provisions.

The study relies on a systemic evaluation of personnel processes as an element of defense architecture, employing the principle of identifying critical impact points for maximizing structural changes. Comparative examination is applied to organizational models in leading defense systems, including the functioning of agencies for advanced technology development, army research laboratories, and centers for military history in the United States, as well as the Alliance's science and technology organization, which provide professional trajectories for experts through internship programs and early career support. Legal scrutiny covers key strategic documents, such as regulations on scientific activities in the defense ministry, national and military security strategies, and human capital development concepts up to 2027–2028, which emphasize competency preservation through motivational mechanisms and rational resource application. Deductive generalization enables transitioning from broad criteria of managerial decision assessment to specific procedures influencing innovative activities of defense institutions.

Results demonstrate that in advanced defense systems, effectiveness is measured by alignment between operational tasks and profiled personnel engagement, while rationality involves minimizing disparities in utilizing critical skills, with emphasis on psychological aspects of retention. A list of scarce military specialties is defined, linked to missile, aviation, cybernetic, and radio-technical domains, requiring prolonged training and not amenable to rapid reproduction. The scientific value lies in developing an approach to forming a specialized reserve from service members with unique knowledge for staffing prospective units, such as space forces, with data integration into automated personnel monitoring systems.

This facilitates synchronization of personnel processes with technological needs, enhancing the defense structure's adaptability in the post-conflict period. Conclusions highlight the priority of balancing current service demands with strategic innovation development, with recommendations for minimizing non-targeted use of researchers to strengthen analytical and doctrinal work.

Keywords: *personnel policy, Armed Forces of Ukraine, intellectual potential, scarce specialties, human resources management, NATO, DARPA, military science, rational utilization, innovative development, scientific structures, personnel reserve.*

Вступ

Постановка проблеми. Кадрова політика в силах оборони України традиційно відігравала системоутворюючу роль, а з початком повномасштабної агресії російської федерації її значення стало визначальним для стійкості оборонної системи. Сучасні умови вимагають не лише оперативного забезпечення бойових спроможностей, але й довгострокового формування інтелектуального потенціалу, який здатен забезпечити технологічні переваги в майбутньому.

Одним з ключових викликів стала практика нерезультативного використання військовослужбовців з дефіцитними високотехнологічними військово-обліковими спеціальностями та унікальними професійними компетентностями. Фахівці з інформаційних технологій, інженери, перекладачі, криптоаналітики, спеціалісти з кібербезпеки і низка інших категорій часто призначаються на посади, що не відповідають їхній кваліфікації. Аналіз практик Збройних Сил України та досвід держав НАТО свідчать, що такі рішення знижують ефективність управління людськими ресурсами та створюють ризики втрати переваг у динамічних високотехнологічних сферах, від яких залежить результативність сучасних операцій.

У 2025 році нормативні зміни частково врахували зазначену проблему: запроваджено заборону на переведення медичних працівників на некваліфіковані посади без їхньої згоди [1]. Цей прецедент формує логіку, яку доцільно поширити на інші дефіцитні компетентності, зокрема інженерні, ІТ, радіотехнічні, фізико-технічні, кібернетичні та пов'язані зі складними технологічними процесами. За відсутності інституційного закріплення принципу цільового використання таких спеціальностей диспропорція зберігатиметься: висококваліфіковані фахівці залишатимуться поза профільними

завданнями, тоді як базові функції виконуватимуться надмірно кваліфікованим персоналом.

Проблемним залишається й стан науково-кадрового забезпечення воєнно-історичних досліджень. Попри існування спеціалізованого підрозділу у Збройних Силах України, значна частина істориків із науковими ступенями та дослідницьким досвідом проходить службу в підрозділах забезпечення, де їхній науковий потенціал залишається використаним лише частково або зовсім не задіяним. Втрачається можливість системного аналізу досвіду російсько-української війни, фіксації бойових епізодів, критичного осмислення оперативних рішень та формування засад для оновлення доктринальних документів, підготовки особового складу та модернізації військової освіти.

Ця ситуація порушує питання збалансованості кадрових рішень і раціонального розподілу людських ресурсів. Формування наукового потенціалу триває роками і супроводжується значним державним фінансуванням, тому його нецільове використання послаблює результати кадрової політики та уповільнює інноваційний розвиток оборонної сфери. Виникає потреба гармонізувати вимоги військової служби з принципами ефективного управління інтелектуальними ресурсами, оскільки від цього залежить не лише розвиток воєнної науки, але й здатність інтегрувати інновації у військову організацію держави.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концепції раціональної кадрової політики у Збройних Силах України, яка забезпечує збереження та цільове використання інтелектуального потенціалу – військовослужбовців з дефіцитними військово-обліковими спеціальностями та науковців системи Міністерства оборони. Такий підхід передбачає переосмислення людського капіталу як стратегічного ресурсу, тотожного за значущістю озброєнню чи ресурсному забезпеченню.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: уточнення змісту поняття «дефіцитні високотехнологічні військово-облікові спеціальності»; аналіз міжнародних практик управління кадрами у наукових та дослідницьких структурах оборонної сфери (DARPA, Army Research Laboratory, U.S. Army Center of Military History); дослідження нормативно-правових засад кадрової політики у секторі оборони; методологічне обґрунтування понять “ефективність” і “раціональність” у контексті кадрової політики.

Завдання статті виходять за межі теоретичного узагальнення і спрямовані на вдосконалення кадрової політики з метою сталого розвитку оборонних інновацій та збереження інтелектуального ресурсу Збройних Сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна кадрова політика у секторі безпеки і оборони, зокрема у Збройних Силах України, переходить від адміністративного управління персоналом до моделі стратегічного менеджменту людських ресурсів. Центральне місце в цій моделі займає інтелектуальний потенціал, який визначає рівень боєздатності, адаптивності та здатності військової організації до інновацій.

Українська наукова традиція поступово формує цілісне бачення розвитку кадрового забезпечення в умовах воєнного стану.

У працях П. Гоца проаналізовано напрями удосконалення державної кадрової політики та проблеми професіоналізації персоналу ЗСУ [30]. Він підкреслює важливість підвищення мотивації та оптимізації управління персоналом відповідно до потреб воєнного стану.

Титаренко О. та Загородній С. у статті “Питання формування кадрової політики Національної гвардії України в умовах воєнного стану” аналізували передумови формування сучасної кадрової політики Національної гвардії України та визначення пріоритетних стратегічних напрямів її реалізації. Серед стратегічних напрямів формування кадрової політики НГУ в умовах воєнного стану автори виділяють залучення на військову службу (рекрутинг); управління персоналом; освіта та підготовка персоналу за

напрямами оборони та правоохоронної діяльності; гуманітарне та соціальне забезпечення персоналу [31].

Марутян Р. Р. присвячує свої роботи концептуальним основам кадрової політики, особливу увагу приділяючи розвитку інтелектуального капіталу, інформаційним системам управління персоналом та інноваційним механізмам мотивації фахівців у військовій сфері [32].

Провідні військові науковці Семененко О. М. та Царинник В. В. здійснюють структурний аналіз системи кадрового менеджменту Збройних Сил України. Вони наголошують, що військові виклики, перехід на стандарти НАТО та зростання ролі технологій потребують формування нової, комплексної моделі кадрового менеджменту, що забезпечує розвиток компетентностей і системну єдність кадрових рішень [33].

У статті розглядаються ці напрацювання та доповнюються аналізом актуальних інструментів управління інтелектуальним потенціалом у військовому середовищі, що важливо для удосконалення кадрової політики ЗСУ.

Методологічною основою дослідження є системний підхід, що дає змогу розглядати кадрову політику як інтегровану складову воєнної безпеки та оцінювати її ефективність у взаємозв'язку з функціонуванням оборонних інституцій. У межах цього підходу застосовано принцип "точок впливу", який дозволяє виокремити елементи кадрової системи, зміна яких забезпечує найбільший структурний ефект. Такий принцип використовується в аналітиці НАТО під час оцінювання впливу кадрових рішень на оперативні спроможності, що робить його релевантним і для українського контексту.

Порівняльний метод дав можливість зіставити українську модель кадрового забезпечення із практиками США та країн НАТО. У цих державах залучення науковців, інженерів і дослідників давно оформлене у вигляді спеціалізованих структур, де функціонують професійні траєкторії для аналітиків, істориків, фахівців з оборонних технологій. Це створює передумови для емпіричної верифікації українських підходів і формування об'єктивних висновків.

Юридичний аналіз спирався на чинні українські нормативно-правові акти, зокрема Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності в системі Міністерства оборони України [3], Стратегію національної безпеки (2020) [5], Стратегію воєнної безпеки (2021) [6], Стратегію людського розвитку (2021) [7], Стратегію залучення, розвитку та утримання людського капіталу у силах оборони України до 2027 року [8] та Концепцію військової кадрової політики в системі Міністерства оборони до 2028 року [2]. Аналіз цих документів дав змогу поєднати теоретичні положення з практикою оборонного будівництва.

Дедуктивний метод дозволив рухатися від загальних категорій ефективності оборонного менеджменту до конкретних процедур і механізмів, які впливають на організацію наукової, науково-технічної та дослідницької діяльності у структурах Міністерства оборони. Такий підхід дав можливість простежити, як впровадження окремих елементів кадрової політики в українських реаліях впливає на здатність наукових установ і військових частин реалізовувати інноваційні завдання.

Джерельну базу дослідження становлять офіційні документи Генерального штабу Збройних Сил України, наукові публікації з управління людським капіталом, законодавчі акти України, а також матеріали НАТО, включно з HRM toolkit та дослідженням NATO RTO Recruiting and Retention of Military Personnel ADA476488 (2007). Використання цих документів дозволило інтегрувати у дослідження міжнародні стандарти, практики та підходи до управління інтелектуальним потенціалом оборонних структур.

Виклад основного матеріалу

Ефективність кадрової політики у сфері оборони значною мірою визначається тим, наскільки глибоко держава інтегрує науковий та інтелектуальний потенціал у військову практику. Досвід США та НАТО демонструє чітку закономірність – проривні технологічні рішення та висока адаптивність військових інституцій забезпечуються не лише озброєнням, а й структурованою політикою залучення науковців, інженерів, істориків і дослідників, які працюють саме у своїх спеціальностях.

У США інституціоналізація наукового потенціалу в обороні має тривалу історію. Функціонування DARPA з 1958 року перетворило міждисциплінарні дослідження на основу технологічного розвитку збройних сил. Інтернет, GPS, автономні системи, сучасні алгоритми штучного інтелекту [10; 12–14] стали результатом тривалого залучення науковців різних галузей. Паралельно діє Army Research Laboratory (ARL), яка зосереджується на довгострокових дослідженнях для Сухопутних військ, зберігаючи неперервність інноваційних циклів.

Окрему увагу заслуговує інституційний розвиток військово-історичних досліджень. Підрозділи військових істориків у США функціонують з часів Другої світової війни, а з 1943 року їх діяльність координує Center of Military History. Вони формують аналітичні матеріали для стратегічного планування, узагальнюють воєнний досвід, забезпечують навчальні програми для командирів [15–18]. Таким чином, історичний аналіз інтегрується у планування операцій, посилюючи спроможність військ діяти з використанням знання про закономірності та помилки минулого.

НАТО також створило розгалужену екосистему залучення науковців. У 2010 році почала діяти Науково-технічна організація НАТО (STO), яка забезпечує дослідження у сферах кібероборони, впливу соціальних мереж, ШІ, морських і авіаційних систем [19]. STO об’єднує понад шість тисяч дослідників та експертів і формує платформу для розробки технологічних рішень, стандартів та інновацій.

Кадрова політика STO вирізняється інституційно оформленими механізмами формування кадрового резерву. Програми Visiting Researcher Programme (VRP) та Visiting Scientist Programme дають змогу молодим ученим проходити наукові стажування у підрозділах НАТО. Early Career Scientist Event під егідою панелі TSI створює умови для підтримки дослідників на ранніх етапах кар’єри [20; 21]. Усе це формує систему професійного зростання, де прозорий відбір і доступ до інфраструктури є базовими принципами.

Дані RTO Recruiting and Retention of Military Personnel ADA476488 підтверджують: держави НАТО приділяють особливу увагу не лише набору, а й довгостроковому утриманню персоналу з технічними та науковими компетентностями. Документ показує кілька закономірностей.

Збереження висококваліфікованих фахівців залежить від того, чи використовує інституція їх за профілем, чи має вони чітку траєкторію розвитку, чи бачать перспективу професійного зростання. Ця проблема напряму релевантна Україні, де інтелектуальні кадри часто використовуються поза спеціальністю.

У країнах НАТО застосовується принцип intellectual retention, який акцентує на збереженні інтелектуального ресурсу через професійний розвиток, прозорі оцінювання, постійні тренінги та залучення до змістовної роботи, що впливає на оборонні спроможності.

Високотехнологічні спеціальності класифікуються як critical competencies, а їхнє утримання забезпечується індивідуальними контрактами, доступом до лабораторій, можливістю працювати в інноваційних командах та участю у довгострокових дослідницьких циклах.

RTO наголошує на психологічних факторах утримання. Відчуття значущості, відповідність компетентності посаді, залучення до інновацій. У випадку України відсутність таких умов призводить до втрати сенсу служби для фахівців з унікальними навичками та компетеностями.

Узагальнення ADA476488 дає змогу зробити суттєвий висновок. Інтелектуальний потенціал у країнах НАТО розглядається як ресурс, який не можна швидко замінити або відтворити. Це означає, що держави інвестують у механізми максимально цільового використання спеціалістів, що має стати засадничим принципом і для української кадрової політики в обороні.

Модель Сполучених Штатів з чітким розмежуванням між інституціями прогресивних оборонних інновацій (DARPA) та спеціалізованими дослідницькими центрами (Army Research Laboratory, Center of Military History) демонструє, що наукові кадри мають працювати відповідно до власної спеціалізації. Інженери забезпечують технологічні розробки, історики формують аналітичні узагальнення та концептуальні матеріали, а не виконують допоміжні функції, що не відповідають їхній кваліфікації. Досвід НАТО Science and Technology Organization також показовий: тут кадрова політика орієнтована на підтримку молодих дослідників і ранню інтеграцію їх у міжнародні наукові мережі. Для України адаптація елементів моделі STO дала б змогу збалансувати використання специфічних знань і підвищити продуктивність інституційної наукової діяльності в секторі оборони.

Американська система воєнно-історичних інституцій додатково засвідчує, що фахові історики з науковими ступенями здатні забезпечити якісну підготовку доктрин, навчальних програм, оперативно-стратегічних оглядів. Їхня праця є ресурсоємним, але високоцінним інтелектуальним активом, який не повинен витрачатися на непритаманні функції забезпечувального характеру.

У цьому контексті особливо показовим є приклад MIT Radiation Laboratory, створеної 1940 року за підтримки Національного комітету оборонної науки США та британської місії Tizard. Лабораторія стала центром розробки мікрохвильових радарів на основі cavity magnetron, перетворившись на один з ключових науково-технічних осередків Другої світової війни. У період пікового навантаження тут працювало понад 3,5 тис. інженерів і дослідників, які створили більш ніж сто типів радарних систем. Серед них SCR-584, що довела свою ефективність у системах ППО Лондона та під час протидії німецьким ракета-мультипланерам V-1 [9; 26; 27]. Радіаційна лабораторія поєднувала фундаментальні дослідження, прикладну інженерію та прискорений перехід до промислового виробництва, що забезпечувало оперативне впровадження створених систем у війська.

Цей досвід також демонструє – правильно організована кадрова політика, що концентрує висококваліфіковані кадри у спеціалізованих наукових центрах, дозволяє отримати проривні рішення навіть у стислі терміни. Він також підкреслює доцільність інституційної підтримки воєнної науки та формування умов для цільової роботи дослідників за фахом, без відволікання їх на діяльність, яка не приносить віддачі від інтелектуального потенціалу.

В умовах війни визначальною стає проблема не лише чисельність особового складу, а й наявність фахівців за дефіцитними військово-обліковими спеціальностями (ВОС), які потребують довготривалої підготовки та високої технічної кваліфікації. Перелік таких дефіцитних ВОС визначив Генеральний штаб Збройних Сил України у листі від 20 квітня 2023 року № 300/1/С/3886 [28].

Дефіцитні високотехнологічні військово-облікові спеціальності (ВОС) – це військові спеціальності, що вимагають володіння високими технологічними знаннями та навичками. Йдеться про ВОС, безпосередньо пов’язані з ракетними комплексами, системами управління, стартовим й перевіряльно-пусковим обладнанням. Потім танкові та

інженерні спеціальності, льотні й безпілотні екіпажі, авіаційно-диспетчерські служби, підводно-технічні напрями, гідроакустику, військовий зв'язок, кібербезпеку, радіотехнічні й радіолокаційні системи.

Ці галузі формують основу технічно складних оборонних спроможностей і природньо не можуть бути відтворені у стислі строки.

Міжнародна практика пропонує підхід, за якого ефективність кадрової політики оцінюється не за чисельністю укомплектованості, а за здатністю зберігати й розвивати критичні спроможності [29]. Для України це означає потребу у створенні системи оцінки вартості підготовки фахівців, їхнього інноваційного потенціалу та відтворюваності компетентностей у майбутньому.

У науковій літературі ефективність кадрової політики тлумачиться через відповідність кадрових рішень цілям і ресурсам. Мінцберґ Г. визначав ефективність як узгодженість між цілями та засобами їх реалізації, підкреслюючи значення стратегічного фокусу [22]. Саймон Г. розвивав концепт обмеженої раціональності, за яким управлінські рішення завжди приймаються в умовах неповної інформації. Отже, раціональність полягає у мінімізації втрат та максимізації довгострокових переваг [24].

У документах НАТО з управління персоналом раціональність трактують як логічне та обґрунтоване використання людських ресурсів у межах завдань місії, а ефективність – як відповідність спроможностей персоналу операційним потребам (fitness for purpose, knowledge utilization, retention capacity) [25].

Вітчизняне законодавче поле формує основу для кадрової політики:

– Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 підкреслює розвиток людського капіталу через модернізацію освіти і науки як ключового ресурсу безпеки (п. 6) [5].

– У Стратегії воєнної безпеки, затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021 року кадрова політика і наука розглядаються як складові підвищення обороноздатності, підкреслюється значення наукових досліджень для оборонних інновацій, модернізації озброєння, кіберзахисту. Стратегія пов'язує кадрову політику й науку як інвестиції у людський та інтелектуальний капітал [6].

– Стратегію людського розвитку, затверджена Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021 наголошує на створенні умов для професійної реалізації науковців, їх розвитку та інтеграції у світовий науковий простір, розробленні правових засад мотивації експертної діяльності вчених (Оперативна ціль 2.6) [7].

– Концепція військової кадрової політики до 2028 року закладає принципи раціонального використання кадрів та роль науковців в оборонному менеджменті [2].

– Стратегією залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони до 2027 року найбільш кваліфікований персонал розглядається як стратегічний кадровий ресурс, для якого необхідно створити ефективну систему мотивації для проходження військової служби та утримання (Стратегічна ціль 4) [8].

– Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності в системі Міністерства оборони, затверджене наказом Міністерства оборони України від 16.07.2024 № 480 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 30 липня 2024 року № 1164/42509 імперативно визначає, що кадрове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності спрямоване на створення, ефективне використання та збереження інтелектуального потенціалу (п. 5 розділу V) [3].

Правовий аналіз чинної нормативної бази підтверджує, що держава визнає значущість людського та інтелектуального капіталу. Концепція військової кадрової політики до 2028 року визначає завдання формування підготовленого та вмотивованого персоналу, а також забезпечення раціонального використання інтелектуального ресурсу [2].

Тобто, важливо не лише забезпечити кількість кадрів, а й гарантувати ефективне використання спеціалістів високої кваліфікації.

Таким чином, ефективність і раціональність кадрової політики у ЗСУ набувають конкретного виміру через баланс між завданнями обороноспроможності та наявним інтелектуальним інноваційним потенціалом.

Проте реальна практика ухвалення рішень не завжди кореспондується з цими нормами, що потребує подальшого удосконалення управлінських механізмів.

Війна загострює ці суперечності. Коли науковець виконує рутинні завдання, здебільшого непов'язані з науковою діяльністю, які можуть бути делеговані іншому персоналу, це трансформується у відкладені або втрачені результати у сфері озброєння, кіберзахисту, форсайт-досліджень. Від того, як держава розпоряджається кадровим ресурсом, залежить не лише сьогоднішня готовність до виконання бойових завдань, а й стратегічні можливості в повоєнний період.

Узагальнення дозволяє зробити висновок – кадрова політика у силах оборони України повинна розглядатися як інструмент стратегічного управління знаннями. Збереження науковців і фахівців з унікальними компетентностями є не менш важливим, ніж комплектування бойових частин. Приклади США та Великої Британії у XX ст. доводять, що залучення вчених до оборонних досліджень забезпечувало технологічні прориви, а системи на кшталт MIT Radiation Laboratory стали каталізаторами інновацій [9; 26; 27].

З огляду на це, доцільно розглянути можливість вдосконалити існуючу систему організації наукової діяльності в Збройних Силах України, зосередивши зусилля на чіткій структуризації функцій і розмежуванні обов'язків науковців. Також можливо варто мінімізувати їхнє залучення до виконання допоміжних, не наукових завдань, що знижує продуктивність та ефективність використання їх інтелектуального потенціалу. Такий підхід забезпечить більш сфокусовану наукову роботу, дозволить глибше опрацьовувати та впроваджувати інновації, підвищуючи загальну якість і користь досліджень для оборонного сектору.

Висновки

1. Кадрова політика в ЗСУ – це завжди вибір між сьогоденням і майбутнім. Невикористаний інтелект сьогодні стає витраченим шансом завтра. Мова не про особливий статус для науковців чи ІТ-фахівців, а про вміння держави віднайти баланс між воєнною необхідністю та науково-інноваційним підходом, між нагальними потребами фронту та довгостроковим стратегічним баченням. У цьому балансі формуються обґрунтовані рішення, які є основою для сталого механізму всеохопної оборони України.

2. Міжнародний досвід засвідчує, що провідні держави системно інтегрують науковців та експертні спільноти у військове будівництво, створюючи умови для розвитку інновацій і використання історичного досвіду у стратегічному плануванні. Для нашої держави це означає потребу формування довгострокової кадрової політики, що передбачає створення і підтримку інноваційних структур для залучення науковців, та фахівців з унікальними компетенціями, а також нормативне закріплення механізмів їхнього раціонального застосування.

3. Формування спеціального інтелектуального резерву з числа військовослужбовців, які володіють рідкісними мовами, унікальними професійними компетенціями, ІТ-освітою, а також практичним досвідом реалізації інноваційних проєктів, набуває особливої актуальності в контексті створення та комплектування Космічних військ України, про що нещодавно анонсувало Міністерство оборони України. Цей резерв слугуватиме пріоритетним джерелом комплектування перспективних наукових кадрів для інноваційних структур у сфері військового космосу, забезпечуючи обґрунтованість кадрових рішень.

Синхронізація даних про військовослужбовців з особливими компетентностями та дослідницьким досвідом в автоматизованій інформаційно-телекомунікаційній системі “Персонал” сприятиме своєчасному доступу до актуальних даних для врахування у процесах кадрового менеджменту, особливо в новостворених космічних силах. Це відповідає стратегічним цілям залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України з урахуванням сучасних викликів та технологічних трендів.

Список літератури

1. Зеленський увів у дію рішення РНБО, яке обмежує переведення медиків на інші військові посади. URL: https://www.radiosvoboda.org/amp/news-zelensky-rishennia-rnbo-perevedennia-medyky/33228178.html.
2. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року. Київ, 2022. 48 с. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/konczepcziya-vijskovoi-kadrovoi-politiki-v-sistemi-ministerstva-oboroni-ukraini-na-period-do-2028-roku (дата звернення: 11.09.2025).
3. Наказ Міністерства оборони України від 16 липня 2024 року № 480 “Про затвердження Положення про організацію наукової і науково-технічної діяльності в системі Міністерства оборони України”, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 30.07.2024 № 1164/42509. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakazi-ministerstva-oboroni-ukraini-za-2024-rik (дата звернення: 11.09.2025).
4. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 26.11.2015 № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 3. Ст. 25.
5. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 “Про Стратегію національної безпеки України”. *Офіційний вісник України.* 2020. № 74. Ст. 2355. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 11.09.2025).
6. Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 “Про Стратегію воєнної безпеки України”. *Офіційний вісник України.* 2021. № 24. Ст. 1025. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661 (дата звернення: 11.09.2025).
7. Указ Президента України від 2 червня 2021 року № 225/2021 “Про Стратегію людського розвитку”. *Офіційний вісник України.* 2021. № 45. Ст. 1820. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2252021-39073 (дата звернення: 11.09.2025).
8. Стратегія залучення, розвитку та утримання людського капіталу у силах оборони України на період до 2027 року. Київ : Кабінет Міністрів України, 2024. 36 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minoborony-zatverdylo-kurs-na-zaluchennia-i-utrymannia-liudskoho-kapitalu-v-sylakh-oborony (дата звернення: 11.09.2025).
9. Buderi R. The invention that changed the world: How a small group of radar pioneers won the Second World War and launched a technological revolution. New York: Simon & Schuster, 1996. 575 p.
10. Weber M. DARPA and the Making of the Internet. Harvard University Press, 2021. URL: https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674987428
11. U.S. Army Research Laboratory. Annual Report 2022. Adelphi: ARL, 2022. URL: https://arl.devcom.army.mil
12. Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA). About DARPA. DARPA, 2024. URL: https://www.darpa.mil/about-us/about-darpa (дата звернення: 10.09.2025).
13. National Research Council. 60 Years of Innovation: DARPA’s Impact on Defense and Beyond. Washington: National Academies Press, 2018. URL: https://nap.nationalacademies.org/catalog/25138/ (дата звернення: 10.09.2025).
14. Watts B. D. Six Decades of DARPA Innovation. Washington, D.C.: Center for Strategic and Budgetary Assessments, 2013. URL: https://csbaonline.org/research/publications/six-decades-of-darpa-innovation (дата звернення: 11.09.2025).
15. U.S. Army Center of Military History. About the Center of Military History. Washington, D.C.: U.S. Army, 2023. URL: https://history.army.mil/about/index.html (дата звернення: 10.09.2025).
16. U.S. Army Center of Military History. Annual Report 2017. Washington, D.C.: CMH, 2017. URL: https://history.army.mil.
17. Harris B. J. The U.S. Army and the Study of Military History. Parameters. 2010. Vol. 40. № 1. URL: https://press.armywarcollege.edu/parameters/vol40/iss1/7 (дата звернення: 11.09.2025).

18. Millett A. R. Military Effectiveness. Volume III: The United States and The Allies in World War II. Cambridge University Press, 2010. URL: https://www.cambridge.org/core/books/military-effectiveness/7CDA9D52A46CF0BCA2DFA48D0241A31C.
19. NATO Science and Technology Organization. Science & Technology Trends 2023–2043. Brussels : NATO, 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_88745.htm.
20. NATO Science and Technology Organization. Centre for Maritime Research and Experimentation. Careers. URL: https://www.cmre.nato.int/careers/ (дата звернення: 12.09.2025).
21. Impactpool. Visiting Scientist Programme – CMRE. URL: https://www.impactpool.org/jobs/1172590 (дата звернення: 12.09.2025).
22. Мінцберг Г. Структура в кулаці: створення ефективної організації. Бостон : Harvard Business Review Press, 1994. 336 с. URL: https://www.amazon.com/Structure-Fives-Designing-Effective-Organizations/dp/013129435X (дата звернення: 11.09.2025).
23. Дракер П. Ф. Менеджмент: завдання, обов'язки, практика. Нью-Йорк : Harper & Row, 1999. 864 с. URL: https://www.amazon.com/Management-Tasks-Responsibilities-Practices/dp/0060166329 (дата звернення: 11.09.2025).
24. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: дослідження процесів прийняття рішень в організаціях. Нью-Йорк: Free Press, 1982. 368 с. URL: https://www.amazon.com/Administrative-Behavior-Decision-Making-Administrative/dp/0684835822 (дата звернення: 11.09.2025).
25. Human Resource Management (HRM) Toolkit for the Public Sector. NATO Building Integrity Programme. Brussels: NATO, 2022. 120 p. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_209365.htm (дата звернення: 11.09.2025).
26. Massachusetts Institute of Technology. Lincoln Laboratory. History of Lincoln Laboratory. 2020. URL: https://www.ll.mit.edu/about/history (дата звернення: 15.09.2025).
27. United States. Office of Scientific Research and Development. Summary Technical Report of Division 14, NDRC: Radar. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946. 506 p. URL: https://catalog.hathitrust.org/Record/001526982 (дата звернення: 15.09.2025).
28. Генеральний штаб Збройних Сил України. Лист від 20.04.2023 № 300/1/С/3886 "Щодо дефіцитних військово-облікових спеціальностей". Київ, 2023. 2 с.
29. National Research Council. Evaluation of the Innovation Performance of the U.S. Department of Defense. Washington, D.C.: National Academies Press, 2014. 136 p. DOI: 10/17226/18614.
30. Гоц П. Державна кадрова політика в Збройних Силах України. URL: https://reposit.nupp.edu.ua.
31. Титаренко О. О., Загородній С. В. Питання формування кадрової політики Національної гвардії України в умовах воєнного стану. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/66.
32. Марутян Р. Р. Інтелектуальні ресурси державного управління у сфері національної безпеки України: дис. … д-ра держ. упр. Київ, 2021. 350 с.
33. Семененко О. М., Царинник В. В., Баранов С. В. Аналіз наявної системи кадрового менеджменту Збройних Сил України, її складові та елементи: структурно-функціональна модель підготовки громадян до військової служби. *Military Science.* 2025. Т. 3. № 1. DOI: 10.62524/msj.2025.3.1.13.

УДК 32.019.51 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.04

Коваль Володимир Валерійович
кандидат військових наук,
старший науковий співробітник
Громадська організація "Центр воєнної стратегії і технологій"
Київ, Україна
e-mail: vladimerkoval69@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6209-6779

Семененко Олег Михайлович
доктор військових наук, професор
заступник начальника Центрального науково-дослідного інституту
Збройних Сил України з наукової роботи
Київ, Україна
e-mail: aosemenenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6477-3414

ДИПЛОМАТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СТОРІН КОНФЛІКТУ

Анотація. *Дослідження дипломатичних сценаріїв завершення війни стає особливо важливим для оцінки шансів на їхню реалізацію та визначення механізмів, що дозволять уникнути стратегічних втрат. Недосконалі або поспішні дипломатичні кроки можуть призвести до обмеження суверенітету України, втрати територій, ослаблення міжнародної підтримки та створення умов для подальшої ревізії міжнародного порядку. Водночас, вдало спроєктовані сценарії можуть забезпечити збереження територіальної цілісності, посилити безпекову та економічну стабільність, а також закласти основу для подальшого інтеграційного розвитку України в європейські та світові структури. Особлива увага під час формування дипломатичних сценаріїв повинна приділятися аналізу потенційних загроз для Європи у разі перемоги росії на дипломатичному рівні. Такий розвиток подій може легітимізувати агресивні практики, посилити геополітичну нестабільність, створити прецеденти для порушення міжнародного права та підриву системи колективної безпеки. Для США та інших глобальних гравців подібні зміни можуть означати необхідність переоцінки стратегій безпеки та економічного впливу у Європі та Азії, що ускладнює міжнародне управління кризами. До основних результатів статті можна віднести: результати аналізу ключових публікацій, повідомлень та наукових досліджень, які відображають сучасні дипломатичні кроки, ініціативи й дебати щодо завершення війни; запропоновані можливі дипломатичні сценарії завершення російсько-української війни з поділом на коротко- (0,5–1 рік), середньо- (1–2 роки) та довгострокові (>2 років) горизонти; сформований детальний опис сценаріїв російсько-української війни за різними горизонтами та можливі шляхи їх реалізації, а також наслідки, які несуть той чи інший сценарій для росії, України, Європи та світу в цілому; визначені основні практичні рекомендації для української дипломатії сьогодні. Матеріали статті будуть корисними фахівцям у сфері національної та воєнної безпеки, стратегічних комунікацій, військової справи, аналітикам, спеціалістам міжнародних відносин та науковцям в галузі політичних та військових наук.*

Ключові слова: *безпекова архітектура, дипломатія, дипломатичні стратегії, дипломатичні сценарії закінчення війни, гібридна війна, російсько-українська війна, стратегічна дестабілізація, асиметричні дії, інформаційно-психологічний вплив, SWAT-аналіз, колективна безпека, економічна стабільність, національна стійкість, національна та воєнна безпека держави, політично-дипломатичний тиск.*

Volodymyr Koval
PhD in Military Science,
Senior Researcher
Non-Governmental Organization
"Center for Military Strategy and Technologies"
Kyiv, Ukraine
e-mail: vladimerkoval69@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6209-6779

Oleh Semenenko
Doctor of Military Sciences,
Professor Deputy Head of the Central Scientific Research
Institute of the Armed Forces of Ukraine
for Scientific Work
Kyiv, Ukraine
e-mail: aosemenenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6477-3414

ДИПЛОМАТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ ЗАВЕРШЕННЯ ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ СТОРІН КОНФЛІКТУ

Abstract. *The study of diplomatic scenarios for ending the war becomes especially important for assessing the chances of their implementation and identifying mechanisms that will avoid strategic losses. Imperfect or hasty diplomatic steps can lead to the restriction of Ukraine's sovereignty, the loss of territories, the weakening of international support and the creation of conditions for a further revision of the international order. At the same time, successfully designed scenarios can ensure the preservation of territorial integrity, strengthen security and economic stability, and lay the foundation for the further integration development of Ukraine into European and world structures. Special attention when forming diplomatic scenarios should be paid to the analysis of potential threats to Europe in the event of Russia's victory at the diplomatic level. Such a development of events can legitimize aggressive practices, increase geopolitical instability, create precedents for the violation of international law and the undermining of the collective security system. For the United States and other global players, such changes may mean the need to reassess security strategies and economic influence in Europe and Asia, which complicates international crisis management. The main results of the article include: the results of an analysis of key publications, reports, and scientific studies that reflect current diplomatic steps, initiatives, and debates on ending the war; possible diplomatic scenarios for ending the Russian-Ukrainian war are proposed, divided into short-term (0.5–1 year), medium-term (1–2 years), and long-term (>2 years) horizons; a detailed description of the scenarios of the Russian-Ukrainian war for different horizons and possible ways of their implementation, as well as the consequences of a particular scenario for Russia, Ukraine, Europe, and the world as a whole, is formed; the main practical recommendations for Ukrainian diplomacy today are identified. The materials of the article will be useful to specialists in the field of national and military security, strategic communications, military affairs, analysts, specialists in international relations, and scholars in the field of political and military sciences.*

Keywords: *security architecture, diplomacy, diplomatic strategies, diplomatic scenarios for the end of the war, hybrid war, Russian-Ukrainian war, strategic destabilization, asymmetric actions, information and psychological influence, SWAT analysis, collective security, economic stability, national resilience, national and military security of the state, political and diplomatic pressure.*

“Миру завжди важче досягти, ніж розпочати війну.
Воювати можна за волею однієї людини,
але для припинення війни потрібно щонайменше двоє…”
“Рішення про війну може бути одноосібним.
Рішення про мир – завжди колективне.
Тому початок війни простий, а мир – складний…”
“Дипломатія миру – складна, теорія війни – проста…”

Вступ

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та набула масштабного характеру з лютого 2022 року, продовжує залишатися одним із найсерйозніших викликів безпеці в Європі та у світі загалом. Цей конфлікт не лише визначає сучасну геополітичну динаміку регіону, а й суттєво впливає на глобальні політичні, економічні та безпекові процеси. В умовах затяжної війни дедалі гостріше постає питання можливості її дипломатичного врегулювання, що передбачає розробку стратегічно збалансованих сценаріїв, які могли б забезпечити відновлення стабільності та гарантувати безпеку держав і регіонів. Актуальність дослідження дипломатичних стратегій завершення війни визначається не лише прямим впливом на ситуацію в Україні та на її безпекову архітектуру, а й потенційними наслідками для Європи та глобального міжнародного порядку [1–3].

На сучасному етапі війни вплив зовнішніх факторів на хід дипломатичних процесів є визначальним. З одного боку, втома Європи від тривалого конфлікту та необхідність відновлення економічної стабільності створюють значний тиск на держави Заходу для прискорення мирного врегулювання. З іншого боку, прагнення окремих міжнародних акторів, зокрема Сполучених Штатів Америки, до швидкого завершення війни підкреслює існування стратегічної та політичної нестійкості. Зокрема, висловлювання окремих політичних лідерів щодо пріоритету швидкого припинення військових дій та скорочення витрат на військову допомогу підкреслюють потребу у виробленні таких дипломатичних рішень, які одночасно враховують інтереси міжнародних партнерів та гарантують стратегічні здобутки України.

У цьому контексті дослідження дипломатичних сценаріїв завершення війни стає особливо важливим для оцінки шансів на їх реалізацію та визначення механізмів, що дозволять уникнути стратегічних втрат. Недосконалі або поспішні дипломатичні кроки можуть призвести до обмеження суверенітету України, втрати територій, ослаблення міжнародної підтримки та створення умов для подальшої ревізії міжнародного порядку. Водночас, вдало спроектовані сценарії можуть забезпечити збереження територіальної цілісності, посилити безпекову та економічну стабільність, а також закласти основу для подальшого інтеграційного розвитку України в європейські та світові структури [4–7].

Особлива увага під час формування дипломатичних сценаріїв повинна приділятися аналізу потенційних загроз для Європи у разі перемоги росії на дипломатичному рівні. Такий розвиток подій може легітимізувати агресивні практики, посилити геополітичну нестабільність, створити прецеденти для порушення міжнародного права та підриву системи колективної безпеки. Для США та інших глобальних гравців подібні зміни можуть означати необхідність переоцінки стратегій безпеки та економічного впливу у Європі та Азії, що ускладнює міжнародне управління кризами.

Дослідження дипломатичних стратегій і можливих сценаріїв завершення війни дозволяє також проаналізувати конкретні шляхи реалізації цих сценаріїв як для України, так і для росії. Для України це означає вироблення послідовної та продуманої стратегії переговорів, яка передбачає максимізацію політичних та безпекових вигод, захист ключових національних

інтересів та підвищення ефективності міжнародної підтримки. Для росії дипломатичні кроки можуть бути спрямовані на легітимізацію її дій, досягнення часткових територіальних чи економічних вигод, що створює безпосередні виклики для стратегічного балансу в регіоні.

З огляду на ці фактори, вивчення сучасного стану дипломатичних процесів у рамках російсько-української війни набуває критичного значення. Стаття дозволяє окреслити ключові тенденції у розвитку дипломатії під час активного військового конфлікту, виокремити потенційні коротко- та середньострокові сценарії завершення війни, оцінити їхні наслідки для України, росії, Європи та світового порядку, а також окреслити ризики та загрози, що можуть постати у разі недосконалого застосування дипломатичних механізмів.

Таким чином, актуальність теми полягає у поєднанні аналізу сучасного стану війни з перспективою вироблення реалістичних, стратегічно обґрунтованих та збалансованих дипломатичних кроків, що дозволяють забезпечити безпеку України, мінімізувати негативні наслідки для міжнародного співтовариства та сприяти формуванню стабільного та передбачуваного світового порядку. Дослідження дипломатичних стратегій завершення війни набуває особливої значущості в умовах загальної політичної втоми від конфлікту, змін у зовнішньополітичних пріоритетах ключових держав та необхідності вироблення нових підходів до міжнародної безпеки та регіональної стабільності.

Отже, **головною метою статті є** всебічний аналіз сучасних дипломатичних стратегій та сценаріїв завершення російсько-української війни з особливим акцентом на:

поточний стан міжнародних переговорів, ініціатив і контрпропозицій (з боку США, Європи, України);

ідентифікацію реалістичних коротко- та середньострокових сценаріїв дипломатичного врегулювання;

аналіз механізмів реалізації цих сценаріїв для України та росії, з урахуванням їхніх національних інтересів і міжнародних впливів;

оцінку потенційних ризиків і загроз для України (втрата суверенітету, безпекові гарантії, поступки) та для Європи й світового порядку (легітимізація агресії, порушення міжнародного права) у разі реалізації певних сценаріїв;

формулювання рекомендацій для української дипломатії щодо побудови збалансованої, стратегічно обґрунтованої мирної ініціативи, здатної захистити національні інтереси й мінімізувати стратегічні втрати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наведемо результати огляду та аналізу ключових публікацій, повідомлень та наукових досліджень [1–17], які відображають сучасні дипломатичні кроки, ініціативи й дебати щодо завершення війни. Новинні агентства повідомляють про проєкт мирної угоди США, який містить 28 пунктів. Наприклад, Reuters наводить текст проєкту, згідно з яким США пропонують внесення положень про безагресію, обмеження НАТО-розширення та гарантії безпеки для України. Згодом цей план було звужено до 19 пунктів після консультацій між США та Україною, що свідчить про динамічний характер дипломатичного процесу. За інформацією, план передбачає скорочення Збройних Сил України (обмеження чисельності та зниження спроможностей озброєння), а також можливі конституційні та правові зміни, що порушує для України питання стратегічного суверенітету. Є припущення, що США можуть застосувати тиск на Україну, погрожуючи скороченням розвідданих чи зброї, якщо план не буде прийнятий.

У свою чергу європейські лідери, зокрема прем’єр-міністр Великої Британії Кір Стармер, президент Франції Емманюель Макрон та інші, представили контрпропозицію до американського плану. Ця пропозиція включає перегляд ключових пунктів, зокрема, не всі положення 28-пунктового плану США вважаються прийнятними для Європи. Однією з

особливостей є акцент на збереженні оборонної спроможності України, тобто європейські лідери заявляють, що Україна має залишатися здатною захищати свій суверенітет. Водночас Кремль критикує цю ініціативу, називаючи її не конструктивною.

З точки зору спостерігачів, план "Starmer–Macron" може мати свої стратегічні ризики. Аналітики вказують на слабку основу і потенціальну нестійкість сил миротворчої коаліції. Наприклад, видання "Responsible Statecraft" звертає увагу на те, що пропозиція включає європейських військових, але без достатніх гарантій. Крім того, росія заявляє, що цей план є лише способом виграти час для України (щоб наростити військовий потенціал), а не справжня засада для компромісу. У праці В. Гурковського "Українська дипломатія безпеки в новій геополітичній реальності" (2025) проаналізовано ключові тренди безпекової дипломатії України: багатосторонні гарантії безпеки, економічне відновлення, протидія гібридним загрозам, співпраця у науковій дипломатії тощо. У статті О. Войтюка "Роль дипломатичної стратегії…" підкреслюється важливість цифрової дипломатії, інноваційних підходів та багатостороннього формату для української дипломатії у воєнний період. У статті "Перший рік воєнної дипломатії" оглядається, як Україна у 2022 році адаптувала свою зовнішню політику до умов повномасштабного вторгнення: підвищений акцент на залучення G7, ЄС, НАТО, активність у ООН, санкційний тиск на рф, документування воєнних злочинів тощо. Автори зазначають деякі слабкі місця: наприклад, відсутність однозначного єдиного голосу дипломатії, плутанина в тому, хто коментує міжнародні ініціативи, а також недостатня присутність України в інших регіонах світу (Азія, Африка, Латинська Америка). Наукова стаття Алли Міщенко "Дипломатичний шлях завершення російсько-української війни крізь призму довіри громадян" підкреслює, що внутрішня легітимність переговорів значною мірою залежить від рівня довіри населення до державних інституцій. Авторка відзначає, що хоча багато українців готові до дипломатичного вирішення, вони не підтримують значні територіальні чи геополітичні поступки, що створює внутрішню амбівалентність, ризик політичної нестабільності та потенційний соціальний конфлікт, якщо переговори вестимуться на умовах, які сприймаються як надто "дорогі". За даними Центру Разумкова, одним із ключових завдань воєнної дипломатії України є акумуляція військової та фінансової допомоги: озброєння, матеріально-технічні ресурси, а також стабілізація внутрішньої економіки. У дослідженні "Стратегічні партнери України: реалії та пріоритети" за підтримки Центру Разумкова йдеться про еволюцію української зовнішньої політики, як змінюються стратегічні пріоритети, і які партнери стають найбільш критичними для збереження підтримки у війні. У дослідженні Н. Кравчук (Києво-Могилянська академія) розглядається, як публічна дипломатія (soft power) сприяє міжнародному іміджу України, мобілізації підтримки серед громадян інших країн та закладенню підґрунтя для майбутніх міжнародних гарантій безпеки. Публічна дипломатія також аналізується в аспекті міжнародної співпраці, наприклад, стаття Ясьмо О. В. на тему еволюції публічної дипломатії та її ролі у міжнародному співробітництві.

Іноземні плани (зокрема 28-пунктовий план США) демонструють реальну волю частини міжнародних акторів до дипломатичного врегулювання, але водночас містять положення, які створюють серйозні компромісні ризики для України (обмеження військових сил, відмова від НАТО тощо). Європейська контрпропозиція (Британія–Франція–Німеччина) є спробою пом'якшити ці умови, але вона також не позбавлена викликів, таких як внутрішня координація, так і здатність гарантувати реальні гарантії для України .

З української точки зору, важливими є як зовнішні інституційні гарантії (безпека, фінансова допомога), так і внутрішні механізми легітимації переговорів. Без підтримки громадян і довіри до інститутів влади переговори можуть стати джерелом політичної напруги або навіть розколу. Українська публічна дипломатія (soft power) залишається критичною: вона

не лише підсилює імідж України за кордоном, але і створює передумови для формування міжнародної коаліції або гарантій безпеки після можливого мирного врегулювання.

Виклад основного матеріалу

Аналіз вислову: “Дипломатія миру – складна, а теорія війни – проста…”, дає можливість відповісти на питання: “Що легше: жити в мирі чи воювати?”, а також дуже влучно підкреслює різницю між складністю створення миру і простотою запуску насильства.

Чому “дипломатія миру – складна?”, бо мир вимагає компромісів, довготривалого діалогу, взаємних гарантій, залучення багатьох сторін. Потрібна довіра, механізми контролю, контроль ризиків, вміння врахувати інтереси інших. Мир часто потребує більших інтелектуальних, політичних та моральних зусиль, ніж війна.

Чому “теорія війни – проста?”, бо для початку війни достатньо рішення однієї людини чи вузького кола еліт. Насильство не потребує взаємної згоди, а лише сили. Механізм ескалації простий та має основні послідовні складові “наказ → удар → відповідь”. Війна легше запускається, бо вона апелює до примітивних імпульсів силового домінування, а не до складних систем побудови миру.

Тож що легше: жити в мирі чи воювати? Воювати – простіше. Жити в мирі – важче. І саме в цьому трагедія людства. Війна не потребує мудрості, а лише сили. А мир можливий лише там, де вистачає мужності домовлятися, витримки слухати й бачити перспективу ширше за сьогоднішній день.

Вислів “Миру завжди важче досягти, ніж розпочати війну. Розпочати війну треба воля однієї людини, а закінчити її – щонайменше двоє…”, дуже точно відображає природу сучасних і історичних конфліктів та різницю між логікою ескалації і логікою миротворення.

Чому “миру завжди важче досягти, ніж розпочати війну?”, бо мир – це процес, а не одноразовий акт. Він вимагає переговорів, дипломатичного мистецтва, гарантій, довіри, контролю виконання домовленостей. Для миру необхідно вирішити глибинні причини конфлікту, а не лише зупинити бойові дії. Миротворення передбачає участь багатьох сторін: держав, партнерів, міжнародних інституцій тощо. Мир завжди є комбінацією політичної волі, дипломатичної складності та компромісів, які важко досяжні в умовах недовіри та взаємних втрат.

Чому “для початку війни достатньо волі однієї людини?”, бо більшість воєн в історії розпочиналися рішенням лідера чи вузької групи еліт, а не народів. Війна запускається простим актом сили, а саме – наказом, провокацією, вторгненням. Авторитарні режими мають особливо низький поріг запуску насильства, що робить війну “легшим” інструментом з їхнього погляду. Не потрібне взаємне схвалення, а достатньо ініціатора.

Чому закінчити війну можуть лише “щонайменше двоє?”, бо припинення війни вимагає взаємної політичної волі, навіть якщо вона асиметрична. Потрібна не лише готовність до компромісів, але й гарантії безпеки, спільне розуміння умов, міжнародні посередники. Мирний процес має відобразити інтереси щонайменше двох сторін: сторони, що захищається; сторони, що веде агресію (навіть якщо вона зазнає поразки). Потрібні угоди, які обидві сторони готові виконувати, інакше мир буде нестабільним.

Тобто головним посилом вислову є те, що війна – це рішення однієї волі, а мир – результат взаємної згоди. І саме тому мир є важчим, дорожчим і потребує значно більше мудрості, ніж початок війни. Цей вислів особливо актуальний сьогодні, коли російсько-українська війна наближається до четвертого року “кривавого” протистояння росії та України, коли загиблі обчислюються сотнями тисяч з обох сторін, руйнації тисячами будівель та споруд,

а витрати на війну сотнями мільярдів доларів. Російсько-українська війна також демонструє те, що рішення про агресію ухвалюється одноосібно, тоді як для її завершення потрібна складна комбінація дипломатії, міжнародної підтримки, гарантій та безпекових механізмів. Війна може бути почата за хвилини, але мир – це роки складної роботи та вибудови нового порядку.

Вислів "Миру завжди важче досягти, ніж розпочати війну. Розпочати війну треба воля однієї людини, а закінчити її – щонайменше двоє" концентрує в собі фундаментальний парадокс міжнародних відносин і природи силової політики. Його зміст розкриває асиметрію між легкістю ескалації та складністю деескалації.

Перша частина вислову підкреслює, що мир – це завжди комплексна багатовимірна конструкція, яка потребує часу, узгодження інтересів та багатоетапної дипломатичної роботи. Не достатньо просто зупинити збройні дії, бо необхідно узгодити багаточисельні умови безпеки, створити стабільні механізми виконання домовленостей, забезпечити участь міжнародних інституцій та партнерів. Мир вимагає високого рівня взаємної довіри, якої, як правило, не існує у сторін, що вели бойові дії.

Друга частина вислову, яка стосується початку війни, влучно демонструє концентрацію влади й політичної волі в руках невеликої кількості акторів. Рішення про застосування сили може бути швидким, імпульсивним і одноосібним. Саме тому війна у багатьох випадках стає "простим" інструментом примусу для авторитарних режимів, бо достатньо волі однієї політичної фігури. На противагу цьому, припинення війни – це завжди колективний процес. Мир може бути досягнутий лише тоді, коли обидві сторони готові ухвалювати рішення та брати на себе відповідальність за їх виконання. Навіть повна поразка однієї сторони не гарантує стійкого миру, якщо немає політичної волі до його прийняття. Тому процес завершення війни завжди включає щонайменше два суб'єкти – навіть якщо їхні реальні позиції та сила суттєво відрізняються.

Цей вислів особливо резонує в контексті російсько-української війни. Початок агресії став результатом одноосібного рішення Кремля, тоді як її завершення залежатиме не лише від України та росії, але й від комплексної участі західних партнерів, міжнародних організацій, а також здатності сторін прийти до формату, який забезпечить реальну безпеку. Він також нагадує про відповідальність політичних лідерів та міжнародної спільноти, адже мир завжди є складнішим, але безальтернативним шляхом для виживання сучасних держав і міжнародного порядку. Розглянемо та проаналізуємо можливі дипломатичні сценарії завершення російсько-української війни з поділом на коротко- (0,5–1 рік), середньо- (1–2 роки) та довгострокові (>2 років) горизонти (табл. 1).

Таблиця 1

Можливі сценарії дипломатичних кроків в російсько-українській війні

Горизонт	Сценарій	Короткий зміст
Короткостроково (0,5–1 рік)	1A. Примусове (тимчасове) припинення вогню, перехід до "режиму тиші"	Швидка угода про тимчасове припинення вогню під міжнародним тиском, яка не вирішує статусу територій та правових і економічних колізій
	1B. Швидкий компроміс під тиском "великих держав" (USA, EU)	Швидкий політичний пакет (без повної капітуляції рф), що включає обмежені територіальні компроміси й гарантії (під тиском США та ЄС)
	1C. Ескалація переговорів–провал (збереження фронту)	Переговори без результату, коротке перемир'я, відновлення бойових дій та дипломатичне "замороження" на рівні переговорних процесів

Продовження табл. 1

Горизонт	Сценарій	Короткий зміст
Середньостроково (1–2 роки)	2A. “Фіксація ліній”, тобто заморожений конфлікт із місією збереження миру, так званого “peacekeeping”	Початок міжнародної місії та створення механізму контролю за режимом припинення, замороження де-факто кордонів
	2B. Великі гарантії безпеки плюс часткові територіальні рішення	Пакет гарантій (економічна допомога, безпека) в обмін на компроміси з територіального питання, а також тривалий період контролю та поступок
	2C. Розширене політико-дипломатичне тиснення на рф (санкції+ізоляція)	Тиск без прямого мирного договору. Головною метою якого є змушення рф до поступок через економічну та дипломатичну ізоляцію
Довгостроково (>2 років)	3A. Переговори про всеосяжний мирний договір з гарантіями	Повний договір з міжнародними гарантіями, розв’язання статусу територій, відбудова і міжнародні гарантії безпеки
	3B. Тривала холодна війна – перманентна нестабільність	Відновлення довгострокової напруженості між рф і Заходом, де Україна залишається в стані постійної підготовки до війни, часткова ізоляція рф, без остаточного договору
	3C. Дипломатична “перемога” рф, яка змушує світ до легітимації статусу військових здобутків рф (загроза світовому порядку)	Світова політика поступово визнала часткові російські здобутки, що сприяє подальшим змінам у глобальному порядку та створює низку викликів і загроз безпеці Європи

Примітка: для кожного сценарію подаю (A) — що саме відбувається; (B) — шляхи реалізації/зусилля від України; (C) — шляхи реалізації/заходи від Росії; (D) — очікувані наслідки для України й Росії; (E) — чому сценарій є ймовірним (коротка мотивація).

Далі спробуємо зробити більш детальний опис сценаріїв російсько-української війни за різними горизонтами та розкриємо можливі шляхи їх реалізації, а також наслідки, які несуть той чи інший сценарій для росії, України, Європи та світу в цілому.

Короткострокові сценарії щодо закінчення війни (0,5–1 рік)

1A. Примусове (тимчасове) припинення вогню та перехід до “режиму тиші”

а) сутність полягає в тому, що під міжнародним тиском (економічним, політичним, гуманітарним) сторони домовляються про негайне, але тимчасове припинення вогню, без остаточного статусу територій; б) Україна погоджується на короткострокове припинення за умов міжнародного моніторингу, вимагає фіксації відступу сил рф, гуманітарних коридорів і гарантій постачання допомоги, а також використовує цей час для дипломатичного підсилення гарантій, мобілізації міжнародної допомоги; в) росія, може виграти час для відновлення сил або консолідації контрольованих територій, а також використовує перемир’я для політичної дискредитації українських вимог.

До наслідків такого сценарію можна віднести зниження інтенсивності боїв, полегшення гуманітарної ситуації, а також ризик, що рф використає паузу для реорганізації і консолидації. Політично такий стан справ характеризується тиском на Україну з боку Європи і США щодо прискорення переговорів. Такий сценарій є найбільш можливий, бо міжнародні гравці йдуть на сильний дипломатичний тиск, щоб знизити ескалаційні ризики та гуманітарну кризу, а також подібні режими “тиші” часто стають першим етапом переговорів.

1B. Швидкий компроміс під тиском "великих" (USA та EU)

а) сутність полягає в тому, що під сильним зовнішнім тиском (втома Європи, політичні зміни в США) Україна може бути схильна до компромісів задля швидкого завершення – це може включати часткові територіальні поступки або конституційні обмеження (наприклад, відмова від членства в певних блоках). б) Україна намагається дипломатично зменшити втрати, домогтися гарантій безпеки та економічної підтримки й максимально захистити ключові цінності (суверенітет, незалежність). Паралельно інтенсифікує комунікацію з населенням для легітимації компромісів. в) росія вимагає формальних визнань своїх умов, прагне легітимізувати географічні й політичні здобутки. До основних наслідків такого сценарію можна віднести швидке припинення боїв, але ризик прозорого або прихованого обмеження військової здатності України, падіння довіри в суспільстві, а для росії – дипломатична легітимація частини досягнень і зняття санкцій у довгостроковій перспективі. Цей сценарій має достатньо високу ймовірність його виникнення, бо медійні та політичні чинники (втома Європи, позиція США та нові політичні сили) створюють додатковий зовнішній тиск на Україну, як показує поточна дискусія навколо американської ініціативи та європейської реакції.

1C. Ескалація переговорів–провал (збереження фронту)

а) сутність такого сценарію полягає в тому, що переговори активізуються, але без принципового поступу сторони повертаються до бойових дій або зберігається ситуація фронтової стагнації; б) Україна посилює військове фінансування, дипломатично шукає додаткові гарантії, а також звертається до міжнародного права, ООН, трибуналів; в) росія: використовує переговори як інструмент для збору інформації й демонстрації гнучкості, але без реальних поступок. До основних наслідків такого сценарію можна віднести продовження кровопролиття, дипломатична "втома" партнерів, можливе зниження інтересу медіа та громадськості. Такий сценарій можливий, бо історично переговорні ініціативи під час бойових дій часто завершуються без угоди або дають лише коротку паузу та значну невідповідність цілям сторін.

Середньострокові сценарії щодо закінчення війни (1–2 роки)

2A. Сценарій "Фіксації ліній" – це заморожений конфлікт із місією збереження миру (peacekeeping) а) сутність сценарію полягає в тому, що створюється міжнародна (або багатонаціональна під егідою ООН, ЄС та НАТО) місія, яка контролює режим припинення вогню та розмежування, а конфлікт переходить у "заморожену" фазу; б) Україна наполягатиме на чітких мандатах місії, міжнародних гарантіях і механізмах контролю та вимагатиме санкційних режимів до розв'язання ключових питань; в) росія може погодитися, якщо місія фактично заморожує російський контроль над частиною територій та прагнутиме визнавання статус-кво без формальної поступки. До основних наслідків такого сценарію можна віднести стабілізація лінії зіткнення і зниження інтенсивності бойових дій, а також тривала політична невизначеність та міжнародна присутність може запобігти подальшій ескалації, але не вирішить питання суверенітету. Такий сценарій є теж достатньо можливим, бо міжнародні актори дуже часто обирають peacekeeping як компроміс, бо він дає "час на загоєння ран конфлікту" і дозволяє здійснювати технічний контроль.

2B. Великі гарантії безпеки плюс часткові територіальні рішення

а) сутність полягає в тому, що пакет, який поєднує сильні гарантії безпеки для України (багатосторонні гаранти, економічна допомога) та юридично фіксовані компроміси щодо певних територій та перехідних режимів; б) Україна вимагає чітких, юридично зобов'язуючих гарантій, незалежних механізмів контролю й відбудови, а також домовляється про поетапні дії (наприклад, реінтеграція певних територій під міжнародним наглядом); в) росія домагається

офіційного визнання контролю над частиною територій або спец-статусу для цих регіонів, а також отримує зняття частини санкцій та поступки в економіці. До основних наслідків такого сценарію можна віднести можливе довгострокове двовимірне рішення щодо безпеки та стабільності для Європи, але політичні ризики для України (втрата частини територіального контролю, внутрішній розкол). Для росії – це дипломатична та економічна легітимація досягнень. Сценарій можливий у разі посилення тиску європейських та американських політичних змін (втома, внутрішні пріоритети) та наявності фінансових важелів (заморожені активи, пакети допомоги) – це реальна компромісна опція.

2C. Розширене політико-дипломатичне тиснення на рф

а) основна сутність цього сценарію – це координація санкцій, дипломатична ізоляція й міжнародний тиск з метою змусити рф до поступок без негайної мирної угоди. б) Україна координує санкційні пакети з партнерами, посилює міжнародну адвокацію, юридично переслідує злочини агресії. в) росія відповідає зустрічними кроками (гібридні операції, енергетичний шантаж), намагається розірвати єдність санкційних блоків. Наслідком такого сценарію є те, що він може призвести до поступок рф або, навпаки, до подальшого загострення внаслідок ескалації, а також зростатиме довготривала економічна і соціальна ціна для рф й для світових ринків. Сценарій можливий, якщо Захід готовий тривалий час підтримувати санкції й політичний тиск, це один з основних інструментів у сучасній дипломатії проти рф.

Довгострокові сценарії щодо закінчення війни (>2 років)

3A. Всеосяжний мирний договір з гарантіями

а) сутністю сценарію є ухвалення повноцінного мирного договору, що вирішує статус територій, створює міжнародні гарантії безпеки та великий пакет відновлення; б) Україна добивається юридичних гарантій повернення територій, сильної системи контролю за виконанням угод та міжнародної відбудови; в) росія може погодитися лише за великі економічні та політичні поступки (зняття санкцій, визнання частини статусу). Наслідками такого сценарію є потенційне відновлення миру й економіки, тобто якщо договір справедливий, тоді зміцнення міжнародного порядку, а якщо компромісний, тоді ризик несправедливого ціноутворення для України. Сценарій можливий за наявності значної міжнародної координації, політичної волі та механізмів примусового виконання (економічні, політичні важелі). CSIS та інші аналітики описують “повні” сценарії як оптимальний, але це станом на сьогодні складний варіант.

3B. Тривала холодна війна та перманентна нестабільність

а) сутність сценарію полягає у відсутності остаточного рішення, постійна напруга між рф і Заходом, Україна в умовах постійної військово-дипломатичної мобілізації; б) Україна адаптується до стану постійної напруги, продовжує мілітарну та дипломатичну підготовку, інтегрується в інституції безпеки; в) росія залишається із замороженими міжнародними проблемами, але використовує гібридні інструменти для впливу. Наслідками є виснаження ресурсів в обох сторін у довготривалій перспективі, нестабільність у Європі, ризики нових епізодів ескалації. Сценарій можливий, коли жодна сторона не має достатнього стимулу чи можливості для компромісу. Аналітики часто називають “затяжну стагнацію” як один із найбільш реалістичних варіантів.

3C. Дипломатична “перемога” рф (легітимація змін статусу)

а) сутність в тому, що під тиском втоми Заходу відбувається перегрупування світової політики, тобто поступове визнання частини досягнень рф (фактична або юридична легітимація приєднань та змін); б) Україна, у такому випадку, намагається мінімізувати втрати, добиватись сильних гарантій для територій, які лишаються під її контролем, та намагатиметься компенсувати втрати міжнародною підтримкою і довгостроковими реформами; в) росія

досягає дипломатичної легітимації і часткового зняття санкцій; посилює власні геополітичні позиції. Наслідками є серйозний прецедент для міжнародного права, підрив системи колективної безпеки в Європі, посилення ревізіоністських режимів у світі. Для України – це втрати територій і значна внутрішня криза легітимності політики компромісів. Сценарій можливий за умов політичних змін у США та ЄС (популісти, прагнення "повернутися до внутрішньої політики"), економічного стомлення та геополітичного переналаштування.

До основних причини реалістичності описаних сценаріїв можна віднести:

- *зовнішній політичний тиск та "втома" партнерів.* Європейські уряди й США мають внутрішні політичні цикли та зростає втома від тривалого конфлікту й бажання зменшити витрати, що це підвищує ймовірність швидких компромісів або тиску на Україну;

- *наявність дипломатичних ініціатив та "планів миру"*. Різні міжнародні акції (американський 28-пунктовий план, європейська контрпропозиція) демонструють, що міжнародні гравці вже мають конкретні рамки для переговорів, а й отже, сценарії 1В та 2В стають предметом реальних обговорень;

- *стратегічна асиметрія цілей сторін.* росія і Україна мають важко сумісні цілі, що ускладнює швидке всеосяжне вирішення і підвищує ймовірність заморожування або поступок;

- *економічні важелі та санкції.* Санкції і заморожування активів – це ключові інструменти дипломатичного тиску, які можуть або примусити рф до поступок, або, навпаки, загострити протистояння, якщо росія знайде обхідні шляхи.

До основних практичних рекомендацій для української дипломатії можна віднести:

- чітко визначити "червоні лінії" – питання, з яких компроміс неприпустимий (юридично сформульовані);

- домовитись із партнерами про "пакет гарантій" до будь-якого компромісу (економічні, військові, юридичні механізми виконання);

- активно комунікувати з громадянами (внутрішня легітимізація) перед запуском переговорів, щоб уникнути політичної кризи;

- підтримувати багатовекторну дипломатію (ЄС, США, Азія, Африка, Латинська Америка) для збереження диверсифікованої підтримки.

Досягнення хоча б 70% реалізації запропонованих рекомендацій для української дипломатії сьогодні здатне забезпечити суттєве посилення позицій держави як у переговорах, так і в ширшому геополітичному контексті. Чітке юридичне визначення "червоних ліній" створить однозначні рамки для дипломатичних маневрів, усуваючи ризики внутрішніх політичних конфліктів та зовнішніх спроб нав'язати Україні неприйнятні умови. Узгодження з ключовими партнерами "пакету гарантій" щодо будь-яких потенційних компромісів забезпечить мінімізацію стратегічних ризиків, від загроз безпеці до економічних втрат, та сформує систему стримувань, що унеможливить повторну агресію.

Водночас активна внутрішня комунікація з громадянами перед запуском будь-яких переговорних процесів зміцнить легітимність рішень та попередить політичні катаклізми, здатні ослабити країну зсередини. Підтримання багатовекторної дипломатії дозволить Україні диверсифікувати підтримку, зменшити залежність від позиції окремих держав і забезпечити стійкість міжнародної коаліції навіть у разі зміни політичної кон'юнктури. У комплексі ці кроки значно підвищують шанси України на досягнення справедливих переговорних умов, утримання міжнародної підтримки та недопущення реалізації сценаріїв, які могли б поставити під загрозу її суверенітет і довгострокову безпеку.

Висновки

Сучасний етап російсько-української війни демонструє, що дипломатичний вимір протистояння набуває дедалі більшої ваги на тлі виснаження ресурсів, зміни політичних пріоритетів партнерів та зростання глобальних ризиків. Аналіз сучасних міжнародних досліджень, заяв політичних лідерів провідних держав та українських стратегічних документів свідчить, що перспектива завершення війни дипломатичним шляхом залежатиме від здатності України поєднати військові, політичні, економічні й комунікаційні інструменти в єдину стратегічну рамку. У цьому контексті дипломатія стає не лише інструментом пошуку компромісів, але й засобом формування таких умов, за яких навіть потенційні переговори не послаблюватимуть позицій держави.

Проведений аналіз короткострокових, середньострокових і довгострокових сценаріїв дипломатичного тиску та політичних переговорів демонструє, що жоден із них не є однаково безпечним для України. Кожен передбачає різний ступінь ризиків, залежність від дій росії, позиції США та ЄС, а також загальної стабільності міжнародного порядку. Короткострокові сценарії, які ґрунтуються на швидкому пошуку тимчасових домовленостей, здатні знизити інтенсивність бойових дій, проте несуть високі загрози нав'язування Україні невигідних умов з боку третіх держав, особливо у разі зміни зовнішньополітичних пріоритетів США. Середньострокові сценарії дозволяють створити більш структуроване підґрунтя для політичного процесу, але вимагають від України значних дипломатичних ресурсів, збереження внутрішньої стійкості та ефективної роботи з партнерами. Довгострокові сценарії передбачають формування нового архітектурного підходу до безпеки в Європі та світі, де Україна виступатиме активним суб'єктом, а не об'єктом рішень. Однак реалізація такого сценарію потребує істотної міжнародної консолідації, стабільного військово-політичного потенціалу та утримання стійкої підтримки союзників.

Важливим результатом аналізу є висновок, що дипломатична поразка України автоматично означатиме серйозні загрози для всієї Європи, а саме:

- руйнування системи безпеки;
- стимулювання нових агресивних конфліктів;
- ослаблення НАТО;
- підрив авторитету США та різке посилення росії як ревізіоністського центру сили.

Водночас успішні для України дипломатичні рішення не лише відновлюють її територіальну цілісність, але й зміцнюють глобальний демократичний порядок, унеможливлюють повторення агресії й створюють підґрунтя для реформування міжнародного права в частині відповідальності держав-агресорів.

SWOT-аналіз показує, що Україна має значні сильні сторони – глобальну підтримку, стратегічну суб'єктність, унікальний бойовий досвід, але водночас стикається з суттєвими слабкостями, передусім ресурсного характеру та залежності від партнерів. Можливості, які відкриває дипломатія, включають розбудову нової системи гарантій безпеки, інтеграцію до західних структур, формування коаліцій поза межами класичних союзів. Проте загрози – це зміна політики США, втома Європи, внутрішня політична фрагментація, що можуть суттєво обмежити дипломатичні маневри.

Рекомендації, спрямовані на зміцнення дипломатичної позиції України, дають змогу зрозуміти, яким чином реалізація навіть 70% заходів дозволить закласти фундамент стійкої переговорної стратегії. Чітке юридичне закріплення "червоних ліній" запобігатиме спробам нав'язати Україні неприйнятні умови. Погоджений із партнерами "пакет гарантій" створить міжнародні механізми контролю за виконанням домовленостей та унеможливить реванш росії.

Відкрита комунікація з суспільством зменшить ризик внутрішніх криз, що можуть підірвати переговорну позицію. Багатовекторна дипломатія посилить міжнародну стійкість до впливу росії та забезпечить Україні альтернативні канали підтримки у разі зміни політичної ситуації на Заході.

У сукупності всі зазначені елементи формують набір умов, за яких дипломатія стає не інструментом вимушеної поступливості, а засобом стратегічного посилення держави. Війна показала, що досягти миру значно складніше, ніж розпочати збройний конфлікт, адже мир потребує збалансованих рішень, стрункої коаліції союзників і внутрішньої єдності. Саме тому ефективна дипломатична стратегія України має опиратися на чіткі принципи, жорсткі гарантії та реалістичні сценарії, які дозволять завершити війну без втрати суверенітету, безпеки та перспектив розвитку.

Стаття демонструє, що дипломатичний шлях завершення війни є можливим, але він не може бути коротким або простим. Він вимагає системної підготовки, комплексного аналізу ризиків та активного формування середовища, у якому будь-які переговорні рішення працюватимуть на зміцнення української державності, а не на її послаблення.

Стаття може бути корисна органам державної влади, дипломатичним установам, аналітичним центрам, військово-політичному керівництву та експертним інституціям, які працюють над формуванням стратегічної позиції України у міжнародних відносинах в умовах триваючої російсько-української війни. Систематизація сценаріїв дипломатичного завершення війни, оцінка їхніх наслідків, ризиків та можливостей на різних часових горизонтах надає інструментарій для ухвалення обґрунтованих рішень, моделювання переговорних процесів та вибудови ефективної довгострокової політики безпеки. Отримані результати можуть бути використані при оновленні зовнішньополітичних стратегій, підготовці переговорних делегацій, формуванні “червоних ліній”, аналізі впливу позицій ключових партнерів (США, ЄС, держав Глобального Півдня), а також у процесі підготовки документів щодо гарантій безпеки та післявоєнного врегулювання. Матеріали дослідження є цінними для освітніх установ у сфері міжнародних відносин, стратегічних комунікацій і національної безпеки, оскільки дозволяють студентам та експертам глибше зрозуміти логіку дипломатичних процесів та їхню взаємодію з воєнно-політичними чинниками.

Подальшим напрямом дослідження за цим напрямом є поглиблене вивчення механізмів гарантування виконання потенційних дипломатичних угод, включаючи аналіз моделей міжнародних безпекових союзів, юридичних інструментів примусу до виконання та можливих форматів міжнародного контролю. Перспективним також є дослідження змін у глобальному балансі сил у разі успіху або поразки України на дипломатичному треку, зокрема впливу на архітектуру європейської безпеки, на політику США та ЄС, на динаміку поведінки авторитарних режимів.

Окремим вектором подальших наукових розвідок може стати аналіз стратегічної комунікації як інструменту дипломатії, включаючи дослідження механізмів роботи з громадською думкою всередині країни та серед партнерів, методів протидії ворожим інформаційним операціям, а також ролі суспільної мобілізації у формуванні переговорної сили держави. Перспективним також є моделювання поствоєнних сценаріїв розвитку України, що включає модернізацію Збройних Сил, економічне відновлення, політичні реформи та інтеграцію в євроатлантичний простір – усе те, що здатне посилити позицію України навіть до формального завершення війни.

Таким чином, результати дослідження закладають основу для подальшого комплексного вивчення дипломатичного, воєнного та інформаційного компонентів сучасної

війни, що є необхідним для формування ефективної стратегії держави в умовах безпрецедентних глобальних викликів.

Список літератури

1. Bramsen I. Peace Talks in the Russia-Ukraine War: When, Who, and How. *International Negotiation.* 2025. № 30. P. 97–122. URL: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2%3A1949846/FULLTEXT01.pdf.
2. CSIS. Russia's War in Ukraine: The Next Chapter. *Center for Strategic and International Studies.* 2025. URL: https://www.csis.org/analysis/russias-war-ukraine-next-chapter.
3. The Talks That Could Have Ended the War in Ukraine: A Hidden History of Diplomacy That Came Up Short but Holds Lessons for Future Negotiations. (n. d.). *Foreign Affairs.* URL: https://www.foreignaffairs.com/ukraine/talks-could-have-ended-war-ukraine.
4. Ukraine's Diplomacy in 2024: Score B+. Foreign Policy Council. *Ukrainian Prism* 2024. URL: https://prismua.org/en/scorecards2024/.
5. Горбулін В. Гібридна війна як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/012315_Gorbulyn.pdf.
6. Залужний В. Для России дипломатия – не диалог, а естественное продолжение войны. *ДС-News*. 2025. URL: https://www.dsnews.ua/politics/dlya-rosiji-diplomatiya-ye-ne-dialogom-a-prirodnim-prodovzhennyam-viyni-zaluzhniy-10112025-531873.
7. Залужний В. Мир на умовах России – это капитуляция: Российская тактика переговоров. *Espreso.tv*. 2025. URL: https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-rozglyadae-diplomatiyu-ne-yak-dialog-a-yak-prirodne-prodovzhennya-svoikh-viyskovikh-diy-zaluzhniy-rozpoviv-yak-rosiya-zatyague-peregovori.
8. Залужний В. Правда, которую опасно игнорировать. *NV.ua.* 2025. URL: https://nv.ua/opinion/zaluzhnyy-o-chem-novaya-statya-kakoe-oruzhie-rossiya-ispolzuet-protiv-ukrainy-50559437.html.
9. Попов А. Уязвимость дипломатии Кремля: чего не написал Залужный. *UNIAN*. 2025. URL: https://www.unian.net/world/zaluzhnyy-chego-ne-napisal-eks-glava-v-svoey-state-ob-andree-gromyke-13194123.html.
10. Шлінчак В. Дипломатія як продовження війни? Нова колонка Залужного. *Dumka.media*. 2025. URL: https://dumka.media/ukr/blog/1762759399-diplomatiya-yak-prodovzhennya-viyni-nova-kolonka-zaluzhnogo-shcho-tse-oznachae.
11. Науменко М. Мирные переговоры: РФ використовує дипломатію, окрім зброї – деталі. *Focus.ua*. 2025. URL: https://focus.ua/uk/voennye-novosti/732158-mirni-peregovori-rf-vikoristovuye-diplomatiyu-okrim-zbroji-detali.
12. Європейська Рада. Think-tank reports on Russia's war of aggression against Ukraine. *Council of the EU*. 2024. URL: https://www.consilium.europa.eu/ga/documents-publications/library/library-blog/posts/think-tank-reports-on-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-december-2024/.
13. FUENTE COBO, Ignacio. Ukraine 2024. Is a good war better than a bad peace? *IEEE Analysis Document.* 2025. URL: https://www.defensa.gob.es/documents/2073105/2352431/Ucrania2024_2025_dieeea18_eng.pdf.
14. Kissinger H. *Leadership: Six Studies in World Strategy.* New York : Penguin Press, 2022. 528 p.
15. U.S. Policy Options for Ending the War in Ukraine: Strategic Choices and Risks. *Council on Foreign Relations.* 2024. URL: https://www.cfr.org/report/us-policy-options-ending-war-ukraine/.
16. Євроатлантичний центр досліджень. *Переговорні стратегії у затяжних війнах: уроки для України.* Київ : Центр досліджень міжнародної безпеки. 2024. 112 с.
17. Charap S., Boston S. The Future of the Ukraine Conflict: Pathways Toward Negotiation and Deterrence. *RAND Corporation.* 2024. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1234-1.html.

УДК 323:351.746.1 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.05

Мокляк Сергій Петрович
доктор політичних наук, професор
Воєнна академія імені Євгенія Березняка
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-5255-8941

Смолянюк Володимир Федорович
доктор політичних наук, професор
Воєнна академія імені Євгенія Березняка
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-4222-813X

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА ПРІОРИТЕТИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. *Національна безпека України як стан захищеності національних інтересів і цінностей формувалась з моменту здобуття Україною державно-політичної незалежності. У змістовному, інституційному, ресурсному та інших аспектах основним суб'єктом творення національної безпеки була держава. Ключові нормативно-правові визначення щодо пояснення сутності національної безпеки та способів її досягнення прописувались на сторінках державних нормативно-правових документів – Конституції України, законів, стратегій, парламентських постанов. Разом з тим, цільного, концептуально вивіреного тлумачення національної безпеки у мирний період розвитку України (1991-2013 роки) державним органам досягти не вдалось.*

Однією з принципових помилок України у сфері забезпечення національної безпеки стала розбудова антидемократичної воєнної організації держави (по аналогії з росією, Білоруссю, центральноазійськими республіками), а також призначення керівниками силових структур (Міністерства оборони України, Служби безпеки України) російських громадян. За таких умов національна безпека України існувала як теоретичний постулат, а не надійний спосіб захисту національних інтересів.

У 2014 р. росія розпочала війну проти України – анексійно-окупаційні дії на Півдні та Сході країни, які на початку 2022 р. посилились до широкомасштабного вторгнення. Однією з причин такого розвитку подій стала слабкість держави з питань забезпечення національної безпеки. За таких умов механізмом компенсації державних прорахунків стало громадянське суспільство. Добровольчі частини й підрозділи, волонтерський рух, осередки медіа, підтримка діаспори у взаємодії із силами опору змогли не допустити захоплення російськими військами всієї території України та відновлення російського диктату над нею. З подачі громадянського суспільства національна безпека України отримала трактування як стан захищеності національних інтересів і національних цінностей.

Таким чином, етапами розвитку національної безпеки України стали імітаційний (1991-2013 роки) та сутнісний (від 2014 р.). На другому етапі національну безпеку доводиться виборювати спільними зусиллями держави і громадянського суспільства у збройному протистояння з імперською Росією, націленою на відродження великодержавності.

Ключові слова: *національна безпека, національні інтереси, національні цінності, суб'єкти забезпечення національної безпеки, держава, законодавство з питань національної безпеки, громадянське суспільство.*

Serhiy Moklyak
Doctor in Political Sciences, Professor
Yevgeny Bereznyak Military Academy
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5255-8941

Volodymyr Smolianiuk
Doctor in Political Sciences, Professor
Yevgeny Bereznyak Military Academy
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4222-813X

NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: HISTORICAL ORIGINS AND TODAY'S PRIORITIES

Abstract. *National security of Ukraine as a state of protection of national interests and values has been formed since Ukraine gained state and political independence. In terms of content, institutional, resource, and other aspects, the main actor in creating national security was the state. Key regulatory and legal definitions explaining the essence of national security and methods of achieving it were prescribed on the pages of state regulatory and legal documents - the Constitution of Ukraine, laws, strategies, and parliamentary resolutions. At the same time, state bodies failed to achieve a coherent, conceptually verified interpretation of national security during the peaceful period of Ukraine's development (1991-2013).*

One of Ukraine's fundamental mistakes in ensuring national security was the development of an anti-democratic military organization of the state (by analogy with Russia, Belarus, and the Central Asian republics), as well as the appointment of Russian citizens as heads of security agencies (Ministry of Defense of Ukraine, Security Service of Ukraine). Under such conditions, Ukraine's national security existed as a theoretical postulate, rather than a reliable way to protect national interests.

In 2014, Russia began a war against Ukraine - annexation and occupation actions in the South and East of the country, which in early 2022 escalated into a large-scale invasion. One of the reasons for this development of events was the weakness of the state in ensuring national security. Under such conditions, civil society has become a mechanism for compensating for state miscalculations. Volunteer units, media outlets, and Ukrainians abroad support in cooperation with resistance forces were able to prevent Russian troops from capturing the entire territory of Ukraine and the restoration of Russian dictatorship over it. From the perspective of civil society, Ukraine's national security has been interpreted as the state of protection of national interests and national values.

Thus, the stages of development of Ukraine's national security have become imitative (1991-2013) and substantive (from 2014). In the second stage, national security must be fought for through joint efforts of the state and civil society in armed confrontation with imperial Russia, aimed at the revival of autocracy.

Keywords: *national security, national interests, national values, subjects of national security, state, legislation on national security issues, civil society.*

Вступ

Постановка проблеми. Діяльність України з питань забезпечення національної безпеки стала складовою загального державотворчого процесу, розпочатого у 1991 р. Досвідом з питань розбудови ефективної системи національної безпеки Україна не володіла, оскільки у попередній державі (СРСР) термін “національна безпека” був відсутнім. Відповідно, доводиться констатувати як повільність формування концептуального базису національної безпеки України у 1990-х роках, так і затягування із прийняттям ключових документів у цій сфері та незадовільну організацію практичних дій щодо убезпечення держави й суспільства. З усією очевидністю це підтвердила російсько-українська війна, розпочата у 2014 р. Безпекові можливості України не змогли ні попередити війну, ні забезпечити швидку перемогу над агресором. Як наслідок, постає питання щодо пояснення причин такого розвитку подій, усвідомлення системних помилок України у сфері національної безпеки, які мають бути терміново виправлені у пост-воєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика національної безпеки України постійно присутня у наукових працях Національного інституту стратегічних досліджень (Горбулін В. П., Власюк О. С., Ляшенко О. М., Бегма В. М., Яворська Г. М., Парахонський Б. О., Розумний М. М., Суходоля О. М., Ожеван М. А., Резнікова О. О.,

Тютюнник В. П., Шевченко А. В., Шемаєв В. М. та інші), Апарату РНБО України (Петров В. В., Коваленко А. В. та інші), Навчально-наукового інституту публічного управління і державної служби (Ситник Г. П., Марутян Р. Р., Запорожець Т. В., Клименко Н. Г. та інші). Серед недержавних аналітичних центрів слід вказати на Академію політико-правових наук України (Мироненко П. В., Аблазов І. В., Баланда А. Л., Кармазіна М. С., Кашперська Д. О., Письменний О. О., Рубель К. В., Хамула С. В., Леонов О. С. та інші).

Особливістю цих установ є невпинне продукування їх авторськими колективами нових й нових матеріалів, де осмислюються різні аспекти національної, регіонально-міжнародної, глобальної безпеки. Російсько-українська війна виступає своєрідним стимулятором робіт з безпекової проблематики. При цьому слід вказати на посилення прогностичної складової у відповідних розробках. Головне питання зводиться не стільки до ретро-сюжетів з питань національної безпеки (як це було), а до перспективних варіантів осучаснення та модернізації безпекових конструкцій (яким має бути майбутній вигляд систем безпеки, щоб мінімізувати загальну кількість загроз і небезпек перед конкретною нацією, континентом, людством у цілому).

Мета статті. На основі аналізу нормативно-правового базису України висвітлити еволюцію національної безпеки, вказати на суб'єктів її забезпечення, акцентувати увагу на допущених при цьому помилках, виокремити феномен громадянського суспільства як компенсатора державних прорахунків у сфері національної безпеки. На цій основі – визначити періоди формування національної безпеки України в умовах державно-політичної незалежності.

Викладення основного матеріалу

Базис національної безпеки України у вигляді чітко сформованої теоретичної платформи у засадничих державотворчих документах – Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 [1] та Акті проголошення незалежності України від 24.08.1991 [2] – був відсутнім. У Декларації йшлося про "українську націю", "національну державу", "національну державність", "всі національності", "національно-культурний розвиток", "національно-культурне відродження", "національно-етнографічні особливості", "національно-культурні потреби", "національні цінності", проте не згадувалося про національну безпеку. В Акті проголошення незалежності України про національну безпеку також не згадувалося.

Процес нормативно-правового закріплення інституту національної безпеки було започатковано на сторінках Постанови Верховної Ради України від 02.07.1993 "Про Основні напрями зовнішньої політики України". У документі в контексті визначення національних інтересів України у сфері міжнародних відносин йшлося про "стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності" [3]. Розкриття безпекової проблематики на сторінках Постанови відбувалося шляхом застосування низки взаємопов'язаних термінів: "загроза національній безпеці", "система міжнародної регіональної безпеки", "загальноєвропейська безпека", "забезпечення загальної і регіональної безпеки", "забезпечення міжнародного миру і безпеки", "універсальна безпека".

У Конституції України від 28.06.1996 (зі змінами, внесеними відповідними Законами України) термін "національна безпека" згадується в кількох контекстах [4]. Насамперед, відповідно до ст. 92 Конституції, виключно законами України визначаються "основи національної безпеки". Відповідно до ст. 106 Конституції, Президент України "забезпечує національну безпеку" та "очолює Раду національної безпеки і оборони". Відповідно до ст. 107 Конституції, "Рада національної безпеки і оборони є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України при

Президентові України". Відповідно до ст. 116 Конституції, Кабінет Міністрів України "здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України". Конституційний рівень рефлексії національної безпеки України засвідчив безпосередню причетність влади до цієї надважливої сфери державно-політичної діяльності.

Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 "Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України" стала нормативно-правовим продовженням наведених вище конституційних положень [5]. Зокрема, документ уперше у вітчизняних державотворчих реаліях визначив суб'єкт-об'єктну структуру національної безпеки, принципи її забезпечення, національні інтереси України, загрози національній безпеці України (у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній сферах), основні напрямки політики національної безпеки України у кожній із зазначених сфер. У сукупності це сприймалося як загальний контур системи забезпечення національної безпеки України у тогочасних державотворчих обставинах. Національна безпека України у Концепції визначалась як "стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз" та необхідній умові "збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей". Іншими словами, національну безпеку України, починаючи з 1997 р., пропонувалося розуміти як стан захищеності національних інтересів.

Закон України від 05.03.1998 "Про Раду національної безпеки і оборони України" визначив правові засади організації та діяльності Ради, її склад, структуру, компетенцію і функції [6]. Протягом подальшого часу склад Ради неодноразово змінювався. Проте непорушними залишалися наступні моменти її формування та діяльності: головою Ради є Президент України, який формує персональний склад цього конституційного органу та головує на його засіданнях; до складу Ради за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Наступні події засвідчили, що структура постійних членів Ради, представлена очільниками силових відомств, виявилась цілком виправданою в умовах перманентного накопичення воєнних та інших загроз довкола України.

Етапною нормативно-правовою віхою у сфері національної безпеки і оборони України слід визнати Закон України від 19.06.2003 "Про основи національної безпеки України" [7]. Нормативно-правовими інноваціями даного Закону стали:

– розширення кола суб'єктів забезпечення національної безпеки;

– визначення пріоритетів національних інтересів України;

– визначення загроз національним інтересам і національній безпеці України у дванадцяти важливих сферах – зовнішньополітичній, державної безпеки, воєнній та сфері безпеки державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, соціальній та гуманітарній, науково-технологічній, цивільного захисту, екологічній, інформаційній;

– визначення основних напрямів державної політики національної безпеки України у названих вище сферах;

– визначення повноважень та основних функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки – Президента України, Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, Воєнної організації держави, органів і підрозділів цивільного захисту, правоохоронних органів, судів загальної юрисдикції, прокуратури України, громадян України;

– визначення суб'єктів контролю за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки.

З позицій сьогодення видно вади цього законодавчого акту:

– замовчування кількох важливих сфер забезпечення національної безпеки, значення яких було й залишається важливим для системного продовження державотворчого процесу – енергетичної, фінансової, демографічної, міграційної, етнонаціональних відносин, міжконфесійних відносин, морської тощо. Будь-яка з них потребувала окремої уваги державних структур, а не "механічного" віднесення до змістовно "широких" сфер, визначених законодавством (наприклад, енергетична та фінансова сфери були віднесені до економічної);

– уникнення необхідності формулювання загроз у надважливих для України енергетичній та фінансовій сферах, серед яких домінантною загрозою було засилля російського капіталу та олігархічні зловживання;

– інерційне (пострадянське) визнання Воєнної організації держави одним з основних суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Згадка про Воєнну організацію Української держави як суб'єкта забезпечення національної безпеки потребує додаткових пояснень. Так, про Воєнну організацію держави (ВОД) йшлося в кількох Законах України – "Про основи національної безпеки України" (згаданому вище) та "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" [8].

У першому з цих законів ВОД визначалась як "сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз". Другий закон альтернативно визначив ВОД як охоплену єдиним керівництвом "сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз". Два закони, прийняті в один день, по-різному розкривали спрямованість діяльності ВОД – "захист національних інтересів" та "захист інтересів держави". Як видно з другого визначення, відбулась необґрунтована синонімізація національного та державного, надання їм єдиного змістовного тлумачення. Національне спрощувалось до державного, як це було у радянській політичній системі. Наслідком такого становища стало "вільне" розуміння правлячим політикумом структурно-функціональних та цільових характеристик Воєнної організації Української держави, можливостей її ресурсного забезпечення, перспектив розвитку, питань централізованого керування тощо. Роком пізніше термін "ВОД" було повторено в Законі України від 18.11.2004 "Про організацію оборонного планування" [9].

Тривалий час (приблизно 15 років) Україна декларувала необхідність створення та зміцнення ВОД, націленої на державну протидію загрозам зовнішнього та внутрішнього походження. На це були орієнтовані Збройні Сили (зовнішній аспект протидії), МВС, СБУ (внутрішній аспект протидії), інші силові структури. Таку ситуацію можна визначити як непродуману імплементацію у воєнно-політичні реалії XXI ст. ретроспективних підходів щодо збройного гарантування безпеки держави й суспільства. При цьому ефективного керівництва Воєнною організацією з боку державних органів, її необхідного забезпечення, оптимізації функціонального призначення, уникнення взаємного дублювання обов'язків її складниками – досягнуто не було. Воєнна організація Української держави у 90-х роках формувалася та діяла як набір окремих силових структур, очільники яких переймались насамперед відомчими проблемами без врахування національних інтересів, необхідності дотримання державних підходів щодо реагування на загрози, а також залучення структур громадянського суспільства до вирішення безпекових і оборонних завдань.

Маємо визнати помилку, здійснену на початковому етапі державотворення: радянське термінологічне запозичення у вигляді ВОД повноцінного розвитку в незалежній Україні не отримало. Збройні Сили України та інші державні силові структури поступово деградували. Показовим виглядає той факт, що ідея підготовки та прийняття цільового закону з робочою назвою "Про Воєнну організацію України", потрібність якого державно-управлінське та науково-експертне співтовариства обговорювали на початку 2000-х років, виявилася нереалізованою.

Риторика України довкола ВОД як суб'єкта забезпечення національної безпеки різко контрастувала із зовнішньополітичними цілями, зокрема намірами вступу до НАТО. Країни Альянсу не використовують вербального конструкту "воєнна організація держави". 32 країни НАТО (станом на 2025 р.) – це 32 сумісних між собою секторів безпеки і оборони суверенних держав, які мають національні особливості, проте здатні діяти узгоджено. Головна відмінність сектору безпеки і оборони від ВОД полягає в дератизації безпекової і оборонної діяльності, яка відбиває демократичну природу державності, залученні громадянського суспільства до вирішення безпекових і оборонних завдань, спільній відповідальність цивільних керівників, професійних військовослужбовців та зацікавлених громадян за досягнуті результати у сфері національної безпеки і оборони.

Держава, що проголошує себе демократичною та реалізує євроатлантичну політику, навіть на підготовчому етапі вступу до Альянсу має оперувати терміном "сектор безпеки і оборони" як суб'єктом забезпечення національної безпеки, фіксуючи це на законодавчому рівні та відмовляючись від ідеологізованих штампів періоду Холодної війни. Україна потрапила у власноруч зроблену пастку, проголосивши у 1998 р. наміри повномасштабної інтеграції до європейських та євроатлантичних структур, але використовуючи при цьому воєнно-політичний лексикон тоталітарних систем XX ст.

Отже, Закон України від 19.06.2003 "Про основи національної безпеки України" з позицій сьогодення слід оцінювати як "передвоєнний" нормативно-правовий акт, який попри свою змістовну важливість та закладений у нього державно-управлінський потенціал у безпековій сфері, не зміг стати дієвою основою зміцнення безпекової та оборонної сфер Української держави напередодні її воєнного зіткнення з рф. Проросійськими політичним силами, що діяли в Україні, відкидалась сама можливість російського вторгнення на українську територію. За їхньої активної участі Україна не лише позбавлялась мілітарних можливостей (воєнного та оборонно-промислового потенціалів), успадкованих від союзної держави, а й цілеспрямовано готувалась до вступу в контрольовані Москвою пострадянські структури (Організація Договору про колективну безпеку, Митний Союз, Євро-Азійський економічний союз та ін.).

Російсько-український збройний конфлікт розпочався через 11 років після прийняття цього першого в історії незалежної України законодавчого акту з питань національної безпеки. Проте національний парламент двох наступних скликань (5-го та 6-го, що діяли відповідно у 2006–2007 та 2007–2012 роках), не визнав за необхідне його радикальне оновлення в умовах ескалації військових приготувань сусідньої держави. Така ж споглядальна позиція була властива парламенту 7-го скликання, який з жовтня 2012 р. по лютий 2014 р. уникав рішень із питань виправлення ситуації в галузі національної безпеки.

Подальше нормативно-правове насичення сфери національної безпеки України відбувалось шляхом підготовки й публічного оприлюднення Стратегій національної безпеки України. Подібний документ ставав чинним після демократичних виборів нового глави держави та виступав умовною декларацією намірів "президентської команди", що здобула перемогу на виборах, у безпеково-оборонній сфері. Відповідно, маємо вказати на Стратегію національної безпеки України від 12.02.2007 (підписана Президентом України у 2005–2010 рр. Ющенком В.) [10], Стратегію національної безпеки України

від 08.06.2012 (підписана Президентом України у 2010–2014 рр. Януковичем В.) [11], Стратегію національної безпеки України від 26.05.2015 (підписана Президентом України у 2014–2019 рр. Порошенком П.) [12]. Як видно, в Україні з видимим запізненням (на 16-у році незалежності) було започатковано традицію стратегічного цілепокладання глави держави у сфері національної безпеки на сторінках окремого документу, який упродовж терміну його перебування на посаді мав бути регулятором поточної безпекової політики.

Президентську традицію стратегічного аналізу та цілепокладання в безпековій площині слід вітати як потенційно ефективну можливість удосконалити нормативно-правовий базис сфери національної безпеки і оборони. Разом з тим, слід вказати на надмірну декларативність Стратегій національної безпеки України 2007 та 2012 рр., які мало що змінили в практичній діяльності державних органів з питань убезпечення України. Стратегія 2015 р. як документ держави, поставленої перед необхідністю збройного захисту національних інтересів в умовах нав'язаної рф війни, називав речі своїми іменами – окупація, воєнна агресія, безкарне застосування сили, російська загроза, бойові дії, квазідержавні утворення, незаконні збройні формування тощо. Проте це не змінило ситуацію на краще, оскільки рф готувалася до подальшого захоплення українських територій.

Маємо констатувати наступне. Попри безсумнівний розвиток теорії національної безпеки в незалежній Україні в теоретично-концептуальному та організаційно-практичному аспектах, проявом чого стала розробка та прийняття (підписання) низки важливих документів націєбезпечної спрямованості, Українська держава виявилася безпорадною перед російськими загрозами, спрямованими на знищення Української державності. Період 1991–2014 рр. може бути позначений як імітаційний у контексті становлення системи національної безпеки України.

Держава не відслідкувала моменту трансформації російського імперства від його медійно-пропагандистського до практично-наступального вигляду. Реакція України на ескалацію військових загроз з боку рф мала відбутися на початку 2007 р., коли Путін В. у відомій мюнхенській промові відкрито заявив про небажання росії миритися з "нав'язаним" їй статусом маловпливового учасника світової політики та артикулював готовність Кремля до силового відновлення глобальних позицій, якими раніше володів СРСР. Спосіб втілення подібних планів – війна, і росія до цього готова [13].

Контр-дії України, спрямовані проти російських мілітарних приготувань, були разюче слабкими. Безрезультатними виявились "передвоєнні" парламентські слухання від 23.05.2012 "Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України". Слухання констатували критичні негаразди у сфері забезпечення національної безпеки і оборони України [14]: стан Збройних Сил України, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією; небезпечних масштабів набуває деградація військово-технічного потенціалу Збройних Сил; повільно здійснюється реформування діяльності правоохоронних органів у відповідності з європейськими стандартами, призначених забезпечувати національну безпеку; недостатньо враховується та обставина, що в українському суспільстві відбувається політична радикалізація, зростають екстремістські настрої, що може створювати реальну загрозу громадському спокою, державному суверенітету і територіальній цілісності України.

Період перебування на посаді глави Української держави Януковича В. (з 25.02.2010 до 22.02.2014) небезпідставно оцінюється як час прискореного демонтажу Збройних Сил України як найбільш боєздатного складника тогочасної системи забезпечення національної безпеки: "2011–2014 рр. стали періодом цілеспрямованої, узгодженої з політичним керівництвом рф, повної ліквідації бойового потенціалу українського війська, його доведення до стану, що виключав саму можливість силової реакції України на деструктивні зовнішні впливи. Про це свідчить призначення на посаду Міністра оборони України громадян рф Дмитра Саламатіна (лютий–грудень 2012 р.) та

Павла Лєбєдєва (грудень 2012 р. – лютий 2014 р.). Метою подібних кадрових призначень та залежних від них структурно-функціональних спрощень у Збройних Силах було створення необхідних умов входження України до 2015 р. до складу створених рф Митного союзу та Євразійського Економічного Простору" [15, с. 117]. У випадку реалізації подібних планів на порядок денний з високою вірогідністю вийшло б питання входження України з її значними мілітарними (військово-промисловими) можливостями до Організації Договору про колективну безпеку – воєнно-політичного альянсу частини пострадянських держав, утвореного рф.

Можемо підсумувати: державотворчі зусилля України мирного періоду розвитку (1991–2013 рр.) призвели до формування недосконалої статичної моделі забезпечення національної безпеки. Її складниками стали:

– національні інтереси та національні цінності України, оформлення яких на сторінках державних документів було надто абстрактним (контурним);

– обмежений перелік суспільних сфер, де має зосереджуватися першочергова діяльність з питань забезпечення національної безпеки;

– очікувані деструктивні впливи на сферу національної безпеки (виклики, загрози, небезпеки, ризики), які у різних аналітичних документах комбінувалися довільно (ризик – виклик, небезпека – ризик, загроза – небезпека та ін.);

– суб'єкт-об'єктна основа націєбезпечної діяльності. Серед суб'єктів забезпечення національної безпеки особливе місце було відведене Раді національної безпеки і оборони України, а також сектору безпеки і оборони, який упродовж довоєнного періоду йменувався радянським термінологічним анахронізмом "Воєнна організації держави".

Статична модель забезпечення національної безпеки виконувала насамперед імітаційну роль, створюючи враження про цілеспрямовану діяльність уповноважених державних органів з питань убезпечення держави і суспільства. Показником її несучасності (закостенілості) можна вважати пропозицію щодо підготовки так званого "паспорту загроз національній безпеці". У випадку його розробки й затвердження неповоротка система національної безпеки України імітувала б безпекову діяльність тільки стосовно закріплених у "паспорті" загроз, ігноруючи при цьому інші деструктивні імпульси, спрямовані проти держави й суспільства, які могли бути несподіваними, нестандартними, алогічними. Як це видно з позицій сьогодення, загроза війни Росії проти України на сторінках подібного документу була б відсутньою.

У 2014 р. відбувся крах системи забезпечення національної безпеки України, побудованої на імітаційній основі. Система не змогла протидіяти російській агресії, націленій на Крим та східні райони Донеччини й Луганщини. За підсумками того року Україна втратила 7% території (АР Крим, м. Севастополь, так звані ДНР та ЛНР), близько 20% ВВП, 407 км державного кордону. Загинуло більше 12 тис. громадян України. Понад 1,6 млн. громадян стали біженцями.

Як зазначалось у Стратегії національної безпеки України від 26.05.2015, "прагнучи перешкодити волі Українського народу до європейського майбутнього, росія окупувала частину території України – Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на Сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, підірвати основи міжнародної безпеки та міжнародного права, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені" [12].

За таких умов в Україні стався безпеково-самоорганізаційний парадокс, значення якого до важко переоцінити: суб'єкт забезпечення національної безпеки – громадяни України, – який в Законі "Про основи національної безпеки України" 2003 р. формально був згаданий на останньому місці, виявився фактичним рятівником своєї Вітчизни. Громадянське суспільство у 2014 р. проявило себе як сила, що зірвала московські плани розчленування України на "Малоросію" та "інші" регіони. Свідченнями цього стали:

– стрімке, практично миттєве виникнення низки добровольчих частин і підрозділів та їх практичне застосування на Сході України (доволі часто в ініціативному порядку);

– активне формування сил місцевої самооборони у регіонах, що могли опинитись на шляху подальшого просування російсько-сепаратистських сил;

– могутній волонтерський рух, що взяв на себе функції матеріально-технічного, медичного, продовольчого та ін. забезпечення воюючих частин в умовах фактичної відсутності офіційного "Тилу Збройних Сил";

– організація каналів обміну полоненими, які доповнили відповідні державні механізми або ж діяли самостійно;

– розгортання мас-медійних центрів, структур інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника;

– відкриття центрів психологічної та соціальної реабілітації громадян;

– організація антипутінських (антиросійських) виступів української діаспори у десятках країн світу від Канади до Австралії;

– імплементація цінностей патріотизму в духовно-культурне життя наявних суспільних верств (насамперед підростаючого покоління) в усіх без винятку регіонах України.

На особливу увагу заслуговує процес створення тактичних підрозділів (батальйонів, рот) на добровольчій основі. Перший добровольчий батальйон було сформовано на початку 2014 р. безпосередньо на Майдані. На основі добровольчих рот і батальйонів досить швидко були сформовані окремі полки й бригади, які спочатку діяли самостійно, проте пізніше були підпорядковані командуванням державних збройних формувань. У 2014-2016 рр. в Україні існував Добровольчий Український Корпус як збройне формування, спроможне до виконання бойових завдань оперативно-тактичного рівня.

За цими безпеково-оборонними діями слід бачити глибинне явище історичного значення – збройно-силову реакцію громадянського суспільства на загрози й небезпеки, що загрожують існуванню суверенної України. "Моментом істини" стала анексія Криму російськими збройними формуваннями, яка не отримала гідної відповіді з боку державних силових структур. Громадянське суспільство, яке у загрозливих ситуаціях відрізняється підвищеною чутливістю щодо сприйняття соціально-політичних небезпек порівняно з державними органами, миттєво відреагувало на високу ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Реакцією став силовий захист базових національних цінностей в умовах неефективної діяльності (прямої бездіяльності чи зради) офіційної держави.

Провали у сфері національної безпеки стали однією з основних причин динамічного оновлення відповідного законодавства. Це засвідчило прийняття Закону України від 21.06.2018 "Про національну безпеку" [16], підписання Зеленським В. чинної Стратегії національної безпеки України від 14.09.2020 [17] та інших Стратегій, яких раніше не існувало: Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України від 20.08.2021 [18], Стратегії воєнної безпеки України від 25.03.2021 [19], Стратегії кібербезпеки України від 26.08.2021 [20], Стратегії зовнішньополітичної діяльності України від 26.08.2021 [21], Стратегії інформаційної безпеки від 28.12.2021 [22], Стратегії забезпечення державної безпеки від 16.02.2022 [23]. Проте подібні кроки виявились запізнілими на загальному тлі посилення антиукраїнської політики рф з метою ліквідації Української держави у збройний спосіб.

24.02.2022 відбулось широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну. Перед Україною постала реальна небезпека силового знищенням державності, фізичної ліквідації державного керівництва та патріотично налаштованих прошарків населення, руйнування національної ідентичності. За таких умов Президент України оперативно

організував діяльність органів влади, відповідальних за національну безпеку і оборону. Пропозиції щодо посилення загальноукраїнського опору ворожим діям прозвучали на адресу громадянського суспільства – громадських об'єднань та добровольчих формувань відповідно до Закону України від 16.07.2021 "Про основи національного спротиву" [24].

24.02.2022 у зв'язку зі збройною агресією рф проти України, що загрожує її державній незалежності та територіальній цілісності, для забезпечення стратегічного керівництва ЗС України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами Президент України на підставі пропозиції РНБОУ утворив Ставку Верховного Головнокомандувача та затвердив її персональний склад [25].

Національна безпека в умовах воєнного стану почала трактуватися як такий стан захищеності особистості, суспільства і держави, коли їхній захист мирними (ординарними) способами є неможливим у зв'язку із збройним нападом на країну або через реальну загрозу такого нападу. Це зумовлює необхідність уведення особливих умов правового регулювання правовідносин, яким властиві суттєві правообмеження, поширювані на права людини, та розширення повноважень органів публічної влади, що має чітко обумовлений у часі (строковий) характер [26, с. 128].

Новими реаліями забезпечення національної безпеки України в умовах відсічі російській агресії стали динамічні зміни в правовому регулюванні безпекових правовідносин, масштабні реорганізації в державних органах, на які покладено виконання безпекових функцій, перегляд їх завдань і повноважень, створення нових органів державного управління (Ставки Верховного Головнокомандувача, обласних військових адміністрацій).

У структурі безпекового законодавства виокремились наступні блоки: а) нормативно-правові акти, що обумовлюють необхідність запровадження режиму воєнного стану; б) нормативно-правові акти, що деталізують окремі положення безпеково-оборонних заходів, стосуються повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; в) нормативно-правові акти, що стосуються обмеження прав і свобод людини, покладення на людину додаткових юридичних обов'язків з питань національної безпеки в умовах воєнного стану; г) нормативно-правові акти, що передбачають юридичну відповідальність за правопорушення у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану [27–29]. Нормативно-правові акти періоду воєнного стану безперервно коригуються та уточнюються.

Висновки

Забезпечення національної безпеки є явищем, новим у суспільно-політичному житті Української держави, проте іманентно присутнім у суспільній психології, ментальності, свідомості.

Діяльність України з питань національної безпеки необхідно розділити на імітаційний етап 1991–2013 рр. (національна безпека державними органами проголошувалася, проте ефективних дій щодо її забезпечення у діяльності держави бракувало) та сутнісний етап, що розпочався після 2014 р. (національна безпека виборюється спільними зусиллями держави та громадянського суспільства у збройному протистоянні з рф).

Запропонований державою на початку 90-х років "вузький" підхід щодо розуміння національної безпеки України як стану захищеності її національних інтересів після Революції гідності 2013–2014 рр. змінився на більш розширений: національна безпека – це стан захищеності не лише національних інтересів, а й національних цінностей, до переліку яких входять незалежність, суверенітет, територіальна цілісність, демократизм, правова державність. Від цих норм Україна не відмовиться ніколи.

Список літератури

1. Декларація про державний суверенітет України. Прийнята Верховною Радою Української РСР 16.07.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text.
2. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text.
3. Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text.
4. Конституція України. URL: https://www.president.gov.ua/documents /constitution.
5. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-80#Text.
6. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-#Text.
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text.
8. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19.06.2003. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15.
9. Про організацію оборонного планування : Закон України від 18.11.2004. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15.
10. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/ 2007#Text.
11. Про Стратегію національної безпеки України "Україна у світі, що змінюється" : Указ Президента України від 08.06.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/2012#n6.
12. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 26.05.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/ 2015#Text.
13. Мюнхен-2007: 15 років тому Путін почав світовий біполярний розлад. *Укрінформ.* 2022. 10 лютого. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3401293-munhen2007-15-rokiv-tomu-putin-pocav-svitovij-bipolarnij-rozlad.html.
14. Про парламентські слухання 23 травня 2012 року. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/Parlamentski_slukhannya/62427.html.
15. Білошицький В. І. Демократичні засади цивільно-військових відносин: зарубіжний досвід і України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2015. 197 с.
16. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.
17. Про Стратегію національної безпеки України "Безпека людини – безпека країни" : Указ Президента України від 14.09.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.
18. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України від 20.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text.
19. Стратегія воєнної безпеки України від 25.03.2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661.
20. Стратегія кібербезпеки України від 26.08.2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013.
21. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України від 26.08.2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017.
22. Стратегія інформаційної безпеки від 28.12.202. 1URL: https://www.president.gov.ua/documents/6852021-41069.
23. Стратегія забезпечення державної безпеки від 16.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text.
24. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text.
25. Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача : Указ Президента України від 24.02.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text.
26. Загуменна Ю. О., Сокуренко В. В. Національна безпека України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2024. Т. 31. № 2.
27. Захист Вітчизни. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/451-zahyst-vitchyzny.
28. Особливості застосування принципу національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні. Верховний Суд України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VSS01084.
29. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / укл. Алієв Р. В., Джус О. А., Копотун І. М., Коропатнік І. М. та ін. Київ : ВД "Професіонал", 2024. 480 с.

УДК 327.5:007 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.06

Нагорний Євген Ігорович
доктор філософії
начальник військ радіаційного, хімічного, біологічного захисту – начальник управління радіаційного, хімічного, біологічного захисту Командування Сил підтримки Збройних Сил України
Київ, Україна
e-mail: kotcuru@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7008-5853

Коцюруба Володимир Іванович
доктор технічних наук, професор
заслужений винахідник України
провідний науковий співробітник
Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України
Київ, Україна
e-mail: rhbz777@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6565-9576

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ХІМІЧНОЇ, БІОЛОГІЧНОЇ, РАДІАЦІЙНОЇ, ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ

Анотація. *Проведено аналіз хімічних, біологічних, радіаційних, ядерних загроз із врахуванням існуючого стану розвитку предметної галузі у російській федерації, як агресора проти України. Наведені конкретні факти застосування зброї масового знищення (ураження) та сформовані можливі варіанти розвитку подій на території України та суміжних держав. Доведено, що такі сценарії матимуть не лише екологічні, санітарні, а й соціально-економічні та безпекові наслідки, включаючи евакуацію населення, міжнародну стурбованість і репутаційні втрати для держави. Висвітлення достатньо повного спектру хімічних, біологічних, радіаційних, ядерних загроз, пов'язаних із застосуванням або інцидентами, спричиненими ядерними, хімічними, біологічними та радіологічними агентами, свідчить про те, що Україна перебуває в зоні підвищеного ризику хімічних, біологічних, радіаційних, ядерних загроз ураження уражень унаслідок як прямого застосування зброї масового знищення, так і непрямих форм її використання: диверсій, терористичних актів, бойових дій у небезпечних районах, пошкодження критичної інфраструктури або об'єктів захоронення. На основі розглянутих безпекових аспектів обґрунтовано нагальну потребу щодо формування концептуального підходу, як основи стратегії хімічного, біологічного, радіаційного, ядерного захисту території та населення України, що є проблемою державного рівня.*

Ключові слова: *хімічні, біологічні, радіаційні, ядерні загрози, національна безпека, система національної безпеки.*

Yevhen Nahornyi
Doctor of Philosophy
Chief of Radiation, Chemical and Biological Protection Troops – Head of the Radiation, Chemical and Biological Protection

Directorate of the Support Forces Command
of the Armed Forces of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: kotcuru@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7008-5853

Volodymyr Kotsiuruba
Doctor of Technical Sciences, Professor
Honored Inventor of Ukraine
Leading Research Fellow, Center for Military and Strategic Studies, National Defence University of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: rhbz777@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6565-9576

A CONCEPTUAL APPROACH TO CHEMICAL, BIOLOGICAL, RADIATION AND NUCLEAR SECURITY OF UKRAINE UNDER CONTEMPORARY CHALLENGES AND THREATS

Abstract. *An analysis of chemical, biological, radiological, and nuclear (CBRN) threats has been conducted, taking into account the current state of development of the relevant domain in the Russian Federation as an aggressor against Ukraine. Specific facts of the use of weapons of mass destruction (or mass casualty weapons) are presented, and possible scenarios for the development of events on the territory of Ukraine and neighboring states are outlined. It has been demonstrated that such scenarios would have not only environmental and sanitary consequences, but also socio-economic and security implications, including population evacuation, international concern, and reputational losses for the state.*

The presentation of a sufficiently comprehensive range of chemical, biological, radiological, and nuclear threats associated with the use of, or incidents involving, nuclear, chemical, biological, and radiological agents indicates that Ukraine is located in a zone of increased risk of CBRN damage as a result of both the direct use of weapons of mass destruction and indirect forms of their application, such as sabotage, terrorist acts, hostilities in hazardous areas, damage to critical infrastructure, or disruption of storage and disposal facilities.

The purpose of the article is to analyze the current state of chemical, biological, radiological, and nuclear threats and to substantiate the necessity of developing a conceptual approach to CBRN safety for the territory and population of Ukraine as an issue of national importance. It has been established that conducting an analysis of CBRN threats originating from the Russian Federation is a mandatory prerequisite for the formation of national security and defense policy in the context of hybrid warfare, which already incorporates elements of non-conventional influence. Such analysis is not merely a response to a challenge, but a strategic requirement of the time.

In this regard, an important task is the analysis of the existing legislative and regulatory framework of Ukraine governing the CBRN safety domain, including national threat response mechanisms, interagency coordination, safety of high-risk facilities, and standards for the storage and transportation of hazardous substances. Based on the security aspects considered, an urgent need has been substantiated for the formation of a conceptual approach as the foundation of a strategy for chemical, biological, radiological, and nuclear protection of the territory and population of Ukraine, which constitutes a matter of national significance.

A direction for further research should be the assessment of the adequacy of Ukraine's regulatory framework and its compliance with current challenges and threats in the field of CBRN safety, as well as the development of a systematic approach to risk management based on scientific research findings and the identification of legal gaps that require immediate elimination under wartime conditions.

Keywords: *chemical, biological, radiological, nuclear threats; national security; national security system.*

Вступ

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває в умовах тривалої збройної агресії з боку російської федерації (рф), яка супроводжується не лише класичними воєнними діями, а й зростаючою загрозою застосування неконвенційної зброї, зокрема ядерної та хімічної. Росія володіє значним арсеналом тактичної та стратегічної ядерної

зброї, а також має інфраструктурні можливості для виробництва бойових отруйних речовин, попри міжнародні зобов'язання, її історія застосування хімічної зброї (включаючи отруєння "Новачком") свідчить про готовність порушувати міжнародне право. У зоні бойових дій фіксуються факти використання хімічних агентів (CS, CN), які хоч і не класифікуються як бойові, однак застосовуються з метою ураження особового складу, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права. Також спостерігається постійний ядерний шантаж, зокрема через маніпуляції навколо Запорізької АЕС. Усе це формує безпрецедентно складну хімічну, біологічну, радіаційну, ядерну (ХБРЯ) обстановку та створює реальні ризики ескалації до застосування зброї масового знищення. З огляду на це, ХБРЯ безпека має стати пріоритетом національної безпекової політики.

Незважаючи на наявність галузевого законодавства (у сферах біологічної, радіаційної, хімічної безпеки), система національної безпеки та оборони України не має єдиного стратегічного документа, який би комплексно визначав державну політику у сфері протидії ХБРЯ загрозам. Відсутність Стратегії ХБРЯ безпеки України унеможливлює впровадження скоординованої моделі управління ризиками, уніфікації стандартів реагування, повноцінної інтеграції у структури НАТО, а також реалізації міжнародних зобов'язань у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення та цивільного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативно-правова база України [1-6] у питаннях ХБРЯ безпеки є фрагментарною та розпорошеною, вона охоплює вузькі аспекти безпеки в межах конкретної галузі, регламентує контроль, реагування, транспортування, захист населення. При цьому, не забезпечується комплексне охоплення всієї проблематики ХБРЯ викликів та загроз, відсутній єдиний міжвідомчий, поліцентричний підхід.

Ключовою проблемою є те, що в жодному з нормативних документів не сформульовано цілісне, інтегроване бачення ХБРЯ безпеки як єдиної системи загроз. Також відсутня узгоджена стратегія управління ХБРЯ ризиками, загальна координація та інтеграція з системами колективної безпеки.

ХБРЯ безпека – складна, багатофакторна проблема, яка потребує інтегрованого підходу, врахування новітніх викликів (гібридна війна, терористичні атаки, кіберзагрози до об'єктів критичної інфраструктури, тощо) та чіткої вертикалі управління. Її вирішення неможливе без ухвалення окремого стратегічного документа, який би заклав підґрунтя для уніфікації процедур, інтеграції у міжнародну систему стандартів і саме головне посилення стійкості держави і забезпечення належного реагування на неконвенційні загрози.

Мета статті – аналіз існуючого стану ХБРЯ загроз, обґрунтування необхідності створення концептуального підходу до ХБРЯ безпеки території та населення України як проблеми державного рівня.

Виклад основного матеріалу

Необхідність проведення аналізу ХБРЯ загроз з боку російської федерації є обов'язковою умовою формування національної політики безпеки та оборони в умовах гібридної війни, яка вже містить елементи неконвенційного впливу. Проведення такого аналізу – це не лише реакція на виклик, а стратегічна вимога часу.

Загроза застосування ядерної зброї. Рф – держава, яка володіє найбільшим у світі арсеналом ядерної зброї (понад 5 000 боєголовок) [1]. З аналізу відкритих джерел [7-10] ми бачимо, що загальна кількість боєголовок становить, приблизно 5 459 – 5 580, з яких 1 710 – 1 720 розгорнуті на стратегічних носіях, решта у резерві чи на зберіганні. Рф володіє повноцінною ядерною тріадою – система стратегічних ядерних сил, що включає три основні компоненти доставки ядерної зброї: наземний, морський та повітряний.

До наземного компоненту відносяться ракетні війська стратегічного призначення (РВСН). Це основа ядерної тріади рф. Озброєна міжконтинентальними балістичними

ракетами, як шахтного так і мобільного базування. Серед основних систем: “Тополь-М” (SS-27), “Ярс” (РС-24) – мобільна і шахтна, “Сармат” (РС-28) – важка міжконтинентальна ракета нового покоління та гіперзвуковий бойовий блок “Авангард”.

У складі РВСН орієнтовно знаходиться 329 пускових установок ракетних комплексів міжконтинентальних балістичних ракет спроможних нести біля 1244 бойових блоків. Дальність ракет понад 11000 км, кожна здатна нести до 10 роздільних ядерних боєголовок з потужністю до 800 кт на боєголовку, з розподілом на кілька цілей.

До морського компоненту відносяться стратегічні атомні підводні ракетоносці озброєні міжконтинентальними балістичними ракетами морського базування. Основні субмарини: “Борей”, “Борей-А” (проєкти 955/955А) озброєні ракетами Р-30 “Булава” та “Дельфін” (проєкт 667БДРМ) озброєні ракетами Р-29РМУ2 “Синева”.

Орієнтовно на озброєнні перебуває 12 ракетоносців спроможних нести біля 992 боєзарядів. Дальність ракет до 9000 км, кожна здатна нести від 4 до 10 роздільних ядерних боєголовок (потужністю від 100 до 500 кт) з індивідуальним наведенням.

До повітряного компоненту відноситься дальня авіація повітряно-космічних сил рф. Носіями стратегічної ядерної зброї є бомбардувальники з крилатими ракетами, основними з яких є: ТУ-160 “Білий лебідь”, надзвуковий ракетоносець, і ТУ-95МС “Ведмідь”, турбогвинтовий бомбардувальник, озброєні крилатими ракетами Х-55 та Х-102. Орієнтовна кількість ракет складає біля 580 з дальністю до 5000 км. Крім цього на озброєнні перебуває до 2000 тактичних засобів (авіаційні бомби, артилерійські снаряди, тактичні ракети, фугаси тощо).

Відомо, що путін своїм указом № 991 від 19 листопада 2024 року підписав оновлення ядерної доктрини, яким затвердив документ із назвою “Основи державної політики рф у сфері ядерного стримування”, у якому суттєво трансформована концепція застосування ядерної зброї, змістивши акцент з оборонної стратегії стримування на потенційну оперативну готовність до застосування. Головні зміни та основні новації в зазначеній доктрині передбачають [10]:

зниження порогу застосування – раніше ядерна зброя в рф могла бути використана виключно у випадку загрози самому існуванню держави, на даний час – будь-яка “критична” загроза суверенітету чи територіальній цілісності рф або білорусі (у тому числі – звичайною зброєю) може стати підставою для її застосування;

превентивне застосування – введено положення про можливість превентивного застосування у випадку: масованих запусків авіаційних, ракетних, безпілотних або гіперзвукових засобів, атак на об’єкти ядерного стримування рф, порушення спроможності завдати у відповідь удар (наприклад, знищення командних пунктів);

“ядерна парасолька” над білоруссю – захист союзника виведено на рівень оборони самої рф, будь-яка атака на білорусь, включно звичайними засобами, прирівнюється до нападу на росію з усіма відповідними наслідками;

“колективну загрозу” як фактор для ескалації – атака з боку неядерної держави, яка підтримується ядерною країною, розглядається як спільний напад. Це створює основу для ескалації навіть у конфліктах, де рф формально не зазнає прямого нападу ядерними засобами;

розширений перелік загроз – серед підстав для застосування ядерної зброї тепер також: розміщення систем протиракетної оборони, мілітаризація космосу, блокування стратегічних комунікацій, присутність іноземних військ у потенційно чутливих регіонах, атаки на об’єкти підвищеної екологічної небезпеки;

зміну змісту призначення ядерної зброї – вилучення поняття “виключно стримуючий засіб” відкриває можливість використання ядерної зброї для досягнення оперативних або політичних цілей, що де-факто легітимізує її застосування як елемент тиску та примусу.

Тобто наявність ядерної зброї, засобів її доставки, оновлена ядерна доктрина рф суттєво розширює арсенал формальних підстав для ядерної ескалації, що створює реальну загрозу того, що навіть конвенційні бойові дії, зокрема на території України, можуть призвести до застосування ядерної зброї рф з метою примусу, демонстрації сили або зриву ініціатив з боку НАТО, США. Така еволюція ядерної стратегії значно підвищує непередбачуваність ядерної поведінки рф.

Загроза застосування хімічної зброї. Програма хімічної зброї Радянського Союзу виробляла більшість видів відомих бойових хімічних речовин у величезних кількостях і створила найбільшу у світі інфраструктуру хімічної зброї. На піку свого розвитку ця інфраструктура включала чотири дослідницькі центри, два випробувальні центри та вісім сховищ. Після розпаду Радянського Союзу росія успадкувала весь арсенал хімічної зброї, а також більшість його колишніх виробничих потужностей, а це приблизно 40000 т бойових хімічних речовин, що було і є найбільшою кількістю у світі [11].

росія як повноправний учасник Конвенції про заборону хімічної зброї (дата підписання – 13 січня 1993 року, дата ратифікації – 5 листопада 1997 року) взяла на себе зобов'язання: знищити всі запаси хімічної зброї, не виробляти, не зберігати, не розробляти та не застосовувати хімічну зброю, надавати достовірну інформацію про об'єкти подвійного призначення та підлягати інспекціям Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ).

27 вересня 2017 року росія офіційно заявила про повне знищення хімічного арсеналу, що було визнано ОЗХЗ, але вже у 2018 році та згодом у 2020 році сталися резонансні отруєння, які свідчать про протилежне: отруєння Сергія та Юлії Скрипалів у Великій Британії – використана речовина "Новачок" (А-234), бойовий нервово-паралітичний агент та отруєння Олексія Навального, де також ідентифіковано речовину із серії "Новачок" (за висновками лабораторії ФРН, Франції та Швеції, це був бойовий отруйний агент, розроблений у рамках програми "Фоліант") [12].

Застосування "Новачка" є прямим доказом того, що рф не лише зберігає бойові хімічні агенти, а й використовує їх. Це свідчить про те, що росія не припинила науково-дослідну діяльність у сфері хімічної зброї, а її виробнича база була законспірована або переведена в режим подвійного призначення. Використання "Новачка" (надзвичайно складного в синтезі і надпотужного нейротоксиканта) неможливе без підтримки з боку державних структур і це вказує на те, що рф офіційно або неофіційно зберігає та керує програмами, пов'язаними з бойовими отруйними речовинами, попри свої міжнародні зобов'язання.

У російсько-українській війні з початку агресії рф проти України зафіксовано більше 11 тисяч випадків застосування небезпечних хімічних речовин та засобів (рис. 1), проти підрозділів Збройних Сил України, заборонених міжнародними конвенціями. Підрозділами радіаційного, хімічного, біологічного захисту Збройних Сил України відібрано біля 600 проб, частина з яких була передана для проведення аналізу до Інституті екогігієни та токсикології ім. Л.І. Медведя та ОЗХЗ, результати аналізу показали, що у відібраних в районах застосування пробах, були виявлені речовини хлоробензальмалононітрил (CAS 2698-41-1, CS) та хлорацетофенон (CAS 532-27-4, CN) [13], які містять речовини сльозогінної та подразнюючої дії, що порушує вимоги статті I пункт 5 та статті II пункт 7 Конвенції про заборону хімічної зброї.

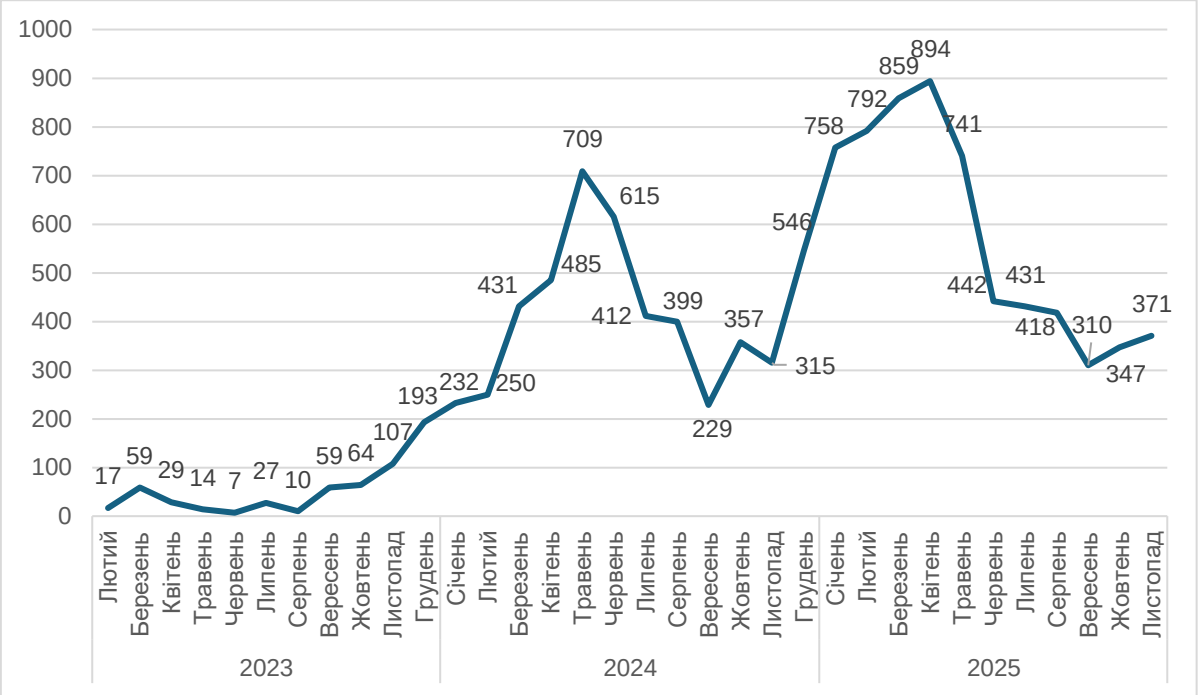

Рис. 1. Кількість зафіксованих випадків застосування небезпечних хімічних речовин за період 2023-2025 років

Факт їх використання російськими військами на фронті, зокрема проти українських військових, свідчить про: свідоме порушення норм міжнародного гуманітарного права та правил і звичаїв війни; тестування росією "сірої зони" міжнародного права; перехід від прихованого використання до системного бойового застосування, що легітимізує можливість подальшого застосування більш небезпечних бойових отруйних речовин.

Не можна ігнорувати численні факти застосування хімічної зброї в Сирії (зарин, хлорний газ). За даними розслідувань ОЗХЗ та Організації Об'єднаних Націй їх відбулося щонайменше 17 підтверджених випадків та по різним джерелам інформації 77–85 випадків, по яких велись розслідування, у результаті яких загинуло близько 2000 людей, здебільшого цивільні [14]. Росія при цьому формально не застосовувала хімічну зброю, але вона безпосередньо прикривала і підтримувала дії сирійського режиму, блокувала міжнародні розслідування, розповсюджувала дезінформацію, намагаючись перекласти відповідальність на повстанців або "терористів". Цією діяльністю росія формувала прецедент безкарності, що підвищує ризики повторного застосування хімічної зброї в інших конфліктах.

Тобто, аналіз історичного та сучасного контексту застосування хімічної зброї (небезпечних хімічних речовин) російською федерацією свідчить про системне нехтування нею міжнародними зобов'язаннями, навіть попри офіційне членство в Конвенції про заборону хімічної зброї. Спадщина радянської програми з виробництва хімічної зброї, успадкованої росією у 1990-х роках, всупереч зобов'язанням про повне знищення арсеналу, надала можливість російській федерації зберегти технологічну, наукову та інфраструктурну спроможність до оперативного відновлення виробництва хімічної зброї (бойових отруйних речовин). Резонансні отруєння із використанням нервово-паралітичних агентів, системна участь і прикриття сирійського режиму при використанні хімічної зброї в конфлікті проти цивільного населення, послідовне та систематичне інформаційно-пропагандистське "зондування" міжнародної реакції (*навмисне створення образу допустимості застосування хімічної зброї через заперечення вини, перекладання*

відповідальності, блокування міжнародних розслідувань і формування "сірих зон" у правозастосуванні), а також системне застосування небезпечних хімічних речовин на полі бою в Україні відкриває реальну загрозу до повномасштабного застосування рф хімічної зброї (бойових отруйних речовин) – як зброї на полі бою, так і інструменту терору проти цивільного населення.

Загроза застосування біологічної зброї. Рф є учасницею Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (Конвенція) ще з 1975 року *(підписала – 10 квітня 1972 року, ратифікувала – 30 березня 1975 року)*. У рамках цієї Конвенції рф неодноразово офіційно заявляла, що ліквідувала всі біологічні програми військового призначення, успадковані від Радянського Союзу, такі заяви публічно підтверджувалися в ООН, зокрема в 1990-2000-х роках.

Від Радянського Союзу рф успадкувала одну з найсекретніших і наймасштабніших у світі програм розробки біологічної зброї, відому як "Біопрепарат", яка в свою мережу включала понад 40 підприємств, науково-дослідних інститутів та заводів, які маскувалися під цивільні медичні або фармацевтичні об'єкти. Програма "Біопрепарат" діяла в період з 1970-х до початку 1990-х років, підпорядковувалась формально Міністерству медичної промисловості СРСР, а насправді контроль здійснювали Комітет державної безпеки, Міністерство оборони і Генеральний штаб ЗС СРСР. За період діяльності було розроблено велика кількість бойових біологічних агентів, таких як: бацила сибірської виразки, чума, туляремія, бруцельоз, жовта лихоманка, Ебола та Марбург, віспа, генетично модифіковані штами вірусів грипу, кору, герпесу та інші. У 1992 році за указом президента рф Єльцина програма "Біопрепарат" була розформована, після чого деякі установи були закриті, деякі відійшли союзним республікам [15].

Разом з тим, проведений аналіз свідчить, що після зазначеної трансформації, у російській федерації зберіглася достатньо велика кількість підприємств та установ, які мають потенціал для здійснення повного циклу робіт, від науково-дослідних розробок до можливого виробництва біологічної зброї. До ключових серед них належать: Державний науковий центр вірусології і біотехнологій "Вектор" (Кольцово, Новосибірська область); 48-й Центральний науково-дослідний інститут мікробіології міністерства оборони рф (Сергієв Посад); Центр військово-технічних проблем бактеріологічного захисту Науково-дослідного інституту мікробіології мо рф; Інститут епідеміології ім. Смородінцева; Вірусологічний центр Науково-дослідного інституту мікробіології мо рф (Загорськ-6); Державний науковий центр прикладної мікробіології і біотехнологій (Оболенськ) та інші.

Усі ці установи інтегровані в сучасну наукову, медико-біологічну та епідеміологічну систему рф, формально виконують цивільні або оборонно-медичні функції, однак при цьому зберігають чітко виражений подвійний потенціал, тобто технічну *(наявність лабораторій з біологічним захистом рівня BSL-3/4, аерозольних камер, тваринницьких віварієв, масштабних виробничих потужностей)*, кадрову (*фахівці із військової мікробіології, вірусології, біоінженерії та токсикології)*, інфраструктурну здатність до прихованих досліджень і відновлення програм зі створення біологічної зброї. Більше того, наявність розгалужених зв'язків із військовими структурами, включаючи міноборони рф, фсб та росгвардію, створює ризик швидкої мілітаризації таких потужностей у разі прийняття відповідного політичного рішення.

Рф впродовж останніх років систематично поширює інформаційні наративи про нібито існування на території України мережі "секретних американських біолабораторій", у яких здійснюються розробки біологічної зброї за участю іноземних інструкторів і науковців. Рф звинувачувала Україну у створенні бойових патогенів, проведенні експериментів над тваринами і людьми, зокрема в регіонах активних бойових дій. Ці твердження неодноразово озвучувались на міжнародних майданчиках – зокрема, на

спеціальних засіданнях Ради Безпеки ООН, ініційованих російською стороною (11 березня 2022 року). При цьому, жодних об'єктивних чи верифікованих доказів представлено не було, а більшість так званих "доказів" виявились сфабрикованими або маніпулятивними.

Така риторика є класичним прикладом інформаційно-психологічної підготовки громадської думки, як в середині самої рф, так і на міжнародному рівні, до потенційного провокаційного інциденту або навіть застосування біологічної зброї. В умовах війни та зниження довіри до міжнародних інституцій, рф створює інформаційне поле, яке може бути використано для легітимації своїх подальших агресивних дій, зокрема – деструктивних актів, спрямованих на дискредитацію України або виправдання використання біологічних агентів. Тобто усі ці дії рф виглядають, як класичний сценарій інформаційного прикриття перед можливим провокаційним або деструктивним актом із застосування біологічної зброї.

Мотивація та можливі цілі застосування біологічної зброї з боку рф можуть включати:

введення зараження у прифронтових зонах з метою унеможливлення просування Збройних Сил України шляхом ураження особового складу або створення інфекційної небезпеки;

проведення психологічної атаки шляхом створення паніки серед цивільного населення через інфікування джерел водопостачання, продуктів харчування або навколишнього середовища;

організацію масштабної провокації "під чужим прапором" з подальшим звинуваченням України, США або НАТО у порушенні Конвенції про заборону біологічної зброї;

використання України як полігону для апробації новітніх біологічних агентів в умовах реального збройного конфлікту, з метою оцінки їх ефективності та тактичного потенціалу.

Аналіз наведених даних дозволяє дійти висновку, що незважаючи на міжнародно-правові зобов'язання та публічні заяви про дотримання Конвенції про заборону біологічної зброї, рф зберігає потужну науково-виробничу інфраструктуру подвійного призначення, здатну у короткі терміни відновити повномасштабні програми зі створення біологічної зброї. Систематична відмова від міжнародної прозорості, наявність лабораторій із високим рівнем біозахисту, кадровий потенціал з досвідом військової мікробіології, а також цілеспрямована інформаційна кампанія з дискредитації України та США свідчать про підготовку до можливого використання біоагентів як засобу тиску або ураження.

Особливу тривогу викликає той факт, що на глобальному рівні відсутній ефективний міжнародний інструмент жорсткого контролю за виконанням положень Конвенції про заборону біологічної зброї. Це створює можливість безкарного її порушення, оскільки механізм не передбачає обов'язкових інспекцій або дієвих санкційних процедур у випадку недотримання. Така правова "прогалина" лише підвищує ризик використання біологічної зброї у майбутньому.

З огляду на підняті аспекти, цілком реальною є загроза застосування біологічної зброї російською федерацією проти України, що потребує постійного моніторингу, суттєвого посилення міжнародного контролю, а також впровадження превентивних заходів у рамках національної системи захисту від ХБРЯ загроз.

Окрім загроз прямого застосування ядерної, хімічної, біологічної зброї, Україна зіштовхується з низкою потенційних загроз, пов'язаних із ХБРЯ факторами, які можуть мати не менш руйнівний вплив. До таких загроз можна віднести:

*використання "брудної бомби"***.** Це неконвенційний вибуховий пристрій, який поєднує класичний заряд з радіоактивними матеріалами. Її застосування не спричиняє ядерного вибуху, але створює зону радіоактивного забруднення, що призводить до

довготривалих екологічних, соціальних і психологічних наслідків. Загроза полягає у можливості використання такої зброї у містах, на об'єктах критичної інфраструктури або з метою терору. В жовтні 2022 року міністр оборони рф Шойга С. заявив, що Україна "готувала провокацію з використанням брудної бомби". Можливими цілями таких заяв може бути: підготовка підґрунтя для власної провокації, щоб звинуватити Україну в ескалації; залякування населення в Україні та створення можливої паніки; зриву міжнародної підтримки України шляхом дискредитації; відволікання уваги від власних дій та інші;

диверсійні атаки на об'єкти критичної інфраструктури. Йдеться про навмисне пошкодження, підрив або захоплення об'єктів, що зберігають або обробляють небезпечні речовини – атомні електростанції, радіохімічні та уранові об'єкти, хімічні заводи, сховища небезпечних хімічних речовин. Такі атаки можуть бути спрямовані на виклик масового ураження, створення екологічної катастрофи або дестабілізацію регіонів. Особливу небезпеку становить потенційний доступ рф до таких об'єктів на тимчасово окупованих територіях, де облік та контроль суттєво ускладнені;

супутнє ураження та руйнування об'єктів із ХБРЯ ризиками під час бойових дій. Воєнні дії поблизу ядерних електростанцій (як у випадку із ЗАЕС), хімічних підприємств, складів із небезпечними матеріалами несуть ризик їхнього неконтрольованого пошкодження. Це може спричинити витік радіації, хімікатів, навіть без наміру прямого застосування зброї масового ураження;

інциденти та аварії через неналежне зберігання, контроль за небезпечними речовинами. Порушення стандартів безпеки на складах, лабораторіях, транспортних вузлах може призвести до неконтрольованих викидів або заражень. У воєнний час контроль над такими об'єктами часто є обмеженим або втраченим;

пошкодження об'єктів захоронення радіоактивних відходів і біологічних могильників. Порушення цілісності таких об'єктів, зокрема під час бойових дій або внаслідок диверсій, може призвести до масштабного і довготривалого забруднення навколишнього середовища (ґрунтів, підземних і поверхневих вод, атмосферного повітря).

У випадку біологічних могильників можливе вивільнення збудників особливо небезпечних інфекцій, таких як сибірка, туляремія, бруцельоз, чума худоби, африканська чума свиней, пташиний грип, що становитиме пряму загрозу для життя та здоров'я населення. Україна має понад 13,5 тисяч потенційно небезпечних осередків (могильників з інфікованими рештками тварин).

У разі пошкодження місць захоронення радіоактивних відходів, існує ризик радіаційного опромінення, утворення зон відчуження та тривалої непридатності територій до господарського використання. В радіоактивній сфері Україна має сотні тимчасових сховищ у ЧАЕС, а також промислові звалища з радіоактивними відходами, що у загальному займають кілька мільйонів кубометрів матеріалів різної активності.

Такі сценарії матимуть не лише екологічні, санітарні, а й соціально-економічні та безпекові наслідки, включаючи евакуацію населення, міжнародну стурбованість і репутаційні втрати для держави.

Аналіз сучасного спектра ХБРЯ загроз, пов'язаних із застосуванням або інцидентами, спричиненими ядерними, хімічними, біологічними та радіологічними агентами, свідчить про те, що Україна перебуває в зоні підвищеного ризику ХБРЯ уражень унаслідок як прямого застосування зброї масового знищення, так і непрямих форм її використання: диверсій, терористичних актів, бойових дій у небезпечних районах, пошкодження критичної інфраструктури або об'єктів захоронення.

Висновки

Таким чином, ХБРЯ загрози для України є реальними, багатовимірними та системними. Усе це вимагає ефективної, швидкої та скоординованої відповіді з боку державних інституцій та наявності чіткого правового механізму для реагування, запобігання та ліквідації наслідків таких загроз.

У зв'язку з цим, важливим завданням стає аналіз чинної законодавчої та нормативно-правової бази України, яка регламентує сферу ХБРЯ безпеки, зокрема: національного реагування на загрози, міжвідомчої координації, забезпечення безпеки об'єктів підвищеної небезпеки, стандартів зберігання й транспортування небезпечних речовин тощо. Як напрямок подальших досліджень має стати оцінка адекватності нормативно-правової бази України, її відповідність сучасним викликам та загрозам у сфері ХБРЯ безпеки. Формування на основі результатів наукових досліджень системного підходу до управління такими ризиками, а також вивчення питань щодо наявності та характеру правових прогалин, які потребують негайного усунення в умовах війни.

Список літератури

1. Конституція України, зі змінами, 1996 р. ст. 3, 16, 17, 27, 49, 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96D 0%B2%D 1%80#Text.
2. Закон України "Про оборону України", зі змінами, 1992 р. ст. 2, 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1932-12#Text.
3. Закон України "Про Збройні Сили України", зі змінами, 1992 р. ст. 1, 3, 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1934-12#Text.
4. Закон України "Про національну безпеку України", зі змінами, 2018 р. ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.
5. Закон України "Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією", зі змінами, 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2804-20#Text.
6. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України", 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12.
7. Vivian Ho. Where are the world's nuclear weapons, and who owns them? *The Washington Post*. 2025. URL: https://www.washingtonpost.com/world/2025/06/24/iran-israel-world-countries-nuclear-stockpile.
8. Ядерний арсенал Росії. *GlobalMilitary.net.* URL: https://www.globalmilitary.net/nuclear/rus.
9. Anatolii V. Nuclear Threat Resulting from Russian Military Occupation of Chornobyl Exclusion Zone URL: https://www.ispnpp.kiev.ua/nuclear-threat-resulting-from-russian-military-occupation-of-chornobyl-exclusion-zone/.
10. Kristensen H. M. Russian nuclear weapons, 2024 p. URL: https://thebulletin.org/ premium/2024-03/russian-nuclear-weapons-2024.
11. Moscow "Destroys 95 Percent" Of Its Chemical Weapons, *VOA News*, 2020. URL: https://www.voanews.com/a/russia-chemical-weapons-/6741443.html.
12. Утилізація хімічної зброї: Росія знову намагається. URL: https://journals.sagepub.com/doi/full/10.2968/057005015.
13. Arms Control and Proliferation Profile: Russia, *Arms Control Association*, 2025. URL: https://www.armscontrol.org/factsheets/arms-control-and-proliferation-profile-russia
14. Маттіас фон Гайн, Хімічні атаки у Сирії – *хроніка*. 2018 р. URL: https://www.dw.com/uk/хімічні-атаки-у-сирії-хроніка/a-43379551.
15. KEN ALIBEK, Biohazard, *New York*, 1999. URL: https://www.nlm.nih.gov/nichsr/esmallpox/biohazard_alibek.pdf.

УДК623:(681.5+542.2) DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.07

Бабарик Артем Анатолійович
кандидат хімічних наук
офіцер відділу дослідження хімічного, біологічного, радіаційного захисту
Військова частина А4983
Київ, Україна
e-mail: artem.babaryk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3886-3613

Хлонь Сергій Євгенович
кандидат історичних наук
заступник командира
Військова частина А4983
Київ, Україна
e-mail: S.Khlon3012@gmail.com

СПЕКТРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЗАСОБІВ ХІМІЧНОЇ РОЗВІДКИ

Анотація. *Розглянуто та проаналізовано інноваційні засоби дистанційної спектральної хімічної розвідки на прикладі зразків озброєння блоку НАТО та російської федерації. Розкрито особливості спектральних методів визначення бойових отруйних речовин, які є основним принципом роботи групи приладів.*

Сформульовано проблему та обґрунтовано необхідність розвитку напрямку дистанційних спектральних засобів хімічної, біологічної, радіаційної розвідки для виконання завдань і заходів системи хімічного, біологічного, радіаційного, ядерного захисту Збройних Сил України в контексті змін характеру сучасного російсько-українського збройного протистояння.

Ключові слова: *ХБРЯ загрози, спектральні прилади дистанційної ХБР розвідки, БОР, спектральний аналіз.*

Artem Babaryk
Candidate of Sciences
officer of CBRN research department
of Research Centre of Support Forces of the Armed Forces of Ukraine
Military Unit F4983
Kyiv, Ukraine
e-mail: artem.babaryk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3886-3613

Sergiy Khlon
Candidate of Sciences
Deputy Commander
Military Unit F4983
Kyiv, Ukraine
e-mail: S.Khlon3012@gmail.com

SPECTRAL ANALYSIS AS A VECTOR FOR THE DEVELOPMENT OF CHEMICAL RECONNAISSANCE DEVICES

Abstract. *Due to the acute toxicity and extreme lethality, yet the non-selective type of activity of CWA's (chemical weapon agents) toward military targets and the civilian population, timely detection and identification of CWA's is becoming an important element of modern war conflicts. Spectral analysis is employed in nowadays for the engineering of accurate and selective detection of chemical warfare weapons. An analysis of current trends in the development of remote sensing of CWA's shows the NATO member states and the russian federation have already mastered and are continuing enhancement and modernization of the latest technologies for the development of weapons based on the laser radiation differential absorption spectroscopy (differential absorption LIDARS), Fourier-transformed infrared (FT-IR) spectroscopy for the detection, identification, determination of concentration ranges for revealed CWA contaminated areas, linking them to corresponding geospatial data. The mentioned type of devices is capable of discrimination of main groups of CWA's like nerve gases, blister substances, explosives as well as industrial toxic compounds at a range of as far as 6 km. The rich possibilities for detection of various industrial toxic substances using long-range stand-off chemical reconnaissance would contribute to increasing the situational awareness of the Armed Forces of Ukraine units that perform combat (special) missions in the territories, where the main chemical industry objects of Ukraine are located. The effective counteraction to recent potential chemical threats depends on the accelerated research and development of the grounds of advanced analytical methods for detecting CWA's, as well as the settling and development of cooperation with international professional partner organizations would significantly advance the capabilities of the design, scale up the production, move forward the enhancement and modernization of up-to-date chemical reconnaissance equipment.*

Keywords: *CBRN threats; long-range standoff CBR reconnaissance devices; chemical weapon agents; spectral analysis.*

Вступ

Наслідком технологічного поступу XX ст. стала друга індустріальна революція, яка докорінним чином вплинула на розвиток військової справи. Від моменту першого застосування хімічної зброї понад 100 років тому сучасний період налічує ряд випадків масштабного застосування бойових отруйних речовин (далі – БОР). Ірак повідомив про використання хімічної зброї, що містить нервово-паралітичні речовини та іприт, під час війни в Ірані в 1980-х роках [5]. Ймовірно, застосування БОР відбулося в Сирії, де хімічна зброя була застосована проти незахищеного цивільного населення. Останнім з них була хімічна атака в місті Дума, Сирія, у квітні 2018 року, в результаті якої загинуло 43 особи [1]. У нападі були використані різні хлоровані органічні хімічні речовини, такі як дихлорфенол, дихлороцтова кислота, борнілхлорид, трихлороцтова кислота, хлоралгідрат, хлорфенол тощо [2]. Про застосування бойових отруйних речовин типу "Новачок" повідомлялося у березні 2018 року в Солсбері, Велика Британія, де співробітниками російськимх спецслужб було отруєно колишнього російського шпигуна Сергія Скрипаля та його доньку [3]. Отже, досягнення політичних цілей шляхом невибіркового застосування БОР по військовим цілям, залякування та терор цивільного населення, усунення та знищення політичних опонентів, санкціонованого урядами тоталітарних держав, продовжується всупереч звичаїв ведення війни та домовленостей, які виникли з розв'язанням найбільших глобальних воєнних конфліктів – Першої та Другої Світової воєн.

Постановка проблеми. Згідно з Організацією із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ), хімічна зброя визначається як зброя, що містить будь-яку токсичну хімічну речовину або її

прекурсор, що може спричинити смерть, травми, тимчасову недієздатність або подразнення органів чутливості внаслідок своєї хімічної дії. Для застосування хімічної зброї на глибину оперативної побудови угруповання військ (сил) використовуються такі системи доставки, як авіаційні засоби (підвісні баки, авіабомби), артилерійські засоби (снаряди, міни, ракети), безпілотні літальні апарати (БПЛА) тощо. Характеристикою хімічних атак є висока летальність та довгострокові наслідки для цивільного населення, що зазнало впливу, а також навколишнього середовища (рослинності та тварин). Тому оперативне виявлення та ідентифікація БОР є одним з пріоритетних завдань ХБРЯ захисту.

З метою вирішення комплексу проблем, пов'язаних із забезпеченням захисту від хімічної зброї, в країнах НАТО продовжуються інтенсивні дослідження з розробки нових методів і технологій виявлення та ідентифікації отруйних речовин (ОР), а також модернізації технічних засобів хімічної розвідки, що знаходяться на озброєнні. На цей час розроблено низку нових засобів хімічної розвідки, які характеризуються покращеними можливостями та технічними параметрами. Зокрема, пріоритет щодо створення засобів ідентифікації БОР у XXI ст. приділяється розробці малогабаритних приладів для індивідуального користування, принцип дії котрих заснований на різних аналітичних методах, таких як поверхнева акустична хвиля (surface acoustic wave, SAW), сенсорні технології, спектрометрія іонної рухливості та інфрачервона (ІЧ) спектроскопія, а також комбінаціях цих методів, що сприяє значному підвищенню їх ефективності, експресності та селективності.

У сучасних засобах індикації найчастіше використовується метод спектрометрії іонної рухливості, що забезпечує високу швидкодію, чутливість та портативність приладів цього типу. Обмеженням щодо використання та недоліком є обов'язкова присутність таких приладів у зоні зараження, що передбачає наявність оператора пристрою безпосередньо в точці та момент часу, де проводиться виявлення та ідентифікація. Це є проблемним питанням у контексті сучасної російсько-української війни, що характеризується безпрецедентною концентрацією засобів та глибини ураження. В обстановці, що складається на полі бою, живучість особового складу і зменшення втрат є одним з пріоритетних завдань.

Потенційним вирішенням цього питання є застосування засобів дистанційного виявлення отруйних речовин, які варто розглядати як складову частину перспективної системи ХБР розвідки, що дозволяє підвищити ефективність заходів щодо виявлення радіаційної, хімічної та біологічної обстановки на великих площах у задані терміни. Важливо зазначити, що технологічним втіленням таких засобів володіють як країни-учасниці блоку НАТО, так і війська РХБ захисту російської федерації, що гостро ставить питання нарощування спроможностей ХБР розвідки підрозділів ЗС України з метою адекватної відповіді на виникнення ризиків ХБРЯ загроз всіх рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації з питання, що вивчається в даній роботі, практично відсутні у вітчизняних джерелах, що є додатковим аргументом необхідності й вчасність його розгляду.

Jindal та інші в оглядовій роботі [4] відводять центральне місце диференційному поглинаючому лідару серед групи пристроїв, принцип роботи яких заснований на методах спектроскопії іонної рухливості, інфрачервоної спектроскопії (з перетворенням Фур'є), спектроскопії комбінаційного розсіювання, тощо, що може забезпечити вимірювання концентрації речовин різної хімічної природи у повітрі з чутливістю до $1{:}10^{-6}$. Flanigan [7] описує розвиток практичної реалізації стаціонарного приладу дистанційної хімічної розвідки з 50-х р. XX ст. в Міністерстві оборони США. Сучасний погляд та методологію виявлення БОР за допомогою оптичної спектроскопії під впливом стохастичних сторонніх сигналів викладено в [8]. Цикл робіт [5–7; 9; 12] присвячено особливостям визначення класів або індивідуальних токсичних промислових матеріалів з використанням лідарів, де активним середовищем є CO_2 (карбон діоксид).

Враховуючи виникаючі загрози ураження новими БОР типу “Новічок” [3], середня порогова токсодоза яких складає менше за 1 10^{-4} мг хв $л^{-1}$, оперативне та точне виявлення таких БОР є актуальним науковим завданням.

Метою статті є аналіз і обґрунтування ролі і місця наземного спектрального засобу дистанційної хімічної розвідки в системі ХБРЯ захисту ЗС України під час ведення операцій.

Виклад основного матеріалу

Лідар диференційного поглинання (Differential Absorption LIDAR, DIALS) – це один із методів застосування лідару, що широко використовується для дистанційного виявлення бойових отруйних речовин, забруднюючих речовин та токсичних промислових речовин в атмосфері [4–7].

Це метод, заснований на пружному розсіюванні та поглинанні випромінювання, яке генероване високоенергетичною імпульсною лазерною системою з можливістю налаштування, причому зміни властивостей сигналу визначають тип речовини, присутній у досліджуваній області, та її концентрацію. Лазерна система надсилає два сигнали з близькими довжинами хвиль випромінювання. Випромінювання одного з сигналів поглинається визначуваною речовиною, тоді як випромінювання іншого не поглинається або поглинається набагато слабше.

У результаті, інтенсивність зворотного розсіяного сигналу на одній з довжин хвиль буде меншою порівняно з інтенсивністю зворотного сигналу на іншій. Співвідношення інтенсивностей обох сигналів разом з іншими параметрами використовується для розрахунку концентрації досліджуваного агента. Час проходження зворотного сигналу відносно початково часу генерації лазерного імпульсу в атмосферу використовується для визначення відстані до агента. Сигнал у різних інтервалах дальності використовується для розрахунку концентрації на різних відстанях з метою оцінки профілю концентрації з роздільною здатністю за дальністю. Основою установки є налаштовуваний імпульсний лазер як випромінююче джерело передавача лідара, який надсилає лазерні імпульси в область дослідження атмосфери з фіксованою частотою повторення імпульсів. Лазер можна налаштувати на вимірюючу та контрольну довжину хвиль почергово. Лазерний промінь розширюється за допомогою розширювача променя для зменшення його розходження та охоплення досліджуваної області повітря. Розсіяне від хмари отруйної речовини випромінювання збирається в полі зору приймаючого телескопа, який спрямовує прийняте випромінювання на оптичний детектор. Вибір оптичного детектора залежить від діапазону довжин хвиль передавача, вікна детектора, коефіцієнта посилення, темнового струму тощо.

Електричний сигнал від детектора посилюється за допомогою попереднього підсилювача та перетворюється на цифровий сигнал за допомогою системи збору даних. Оцифрований сигнал обробляється для оцінки відстані та концентрації бойової отруйної речовини. Ця інформація, нарешті, відображається на дисплеї. Цей метод є високочутливим та селективним. Оскільки хімічні речовини поглинають довжини хвиль вибірково, то налаштовуючись на відповідні характеристичні частини спектру розсіяного випромінювання, можна легко якісно розрізнити речовини. На рис. 1 показано типові спектри поглинання потенційних бойових хімічних речовин.

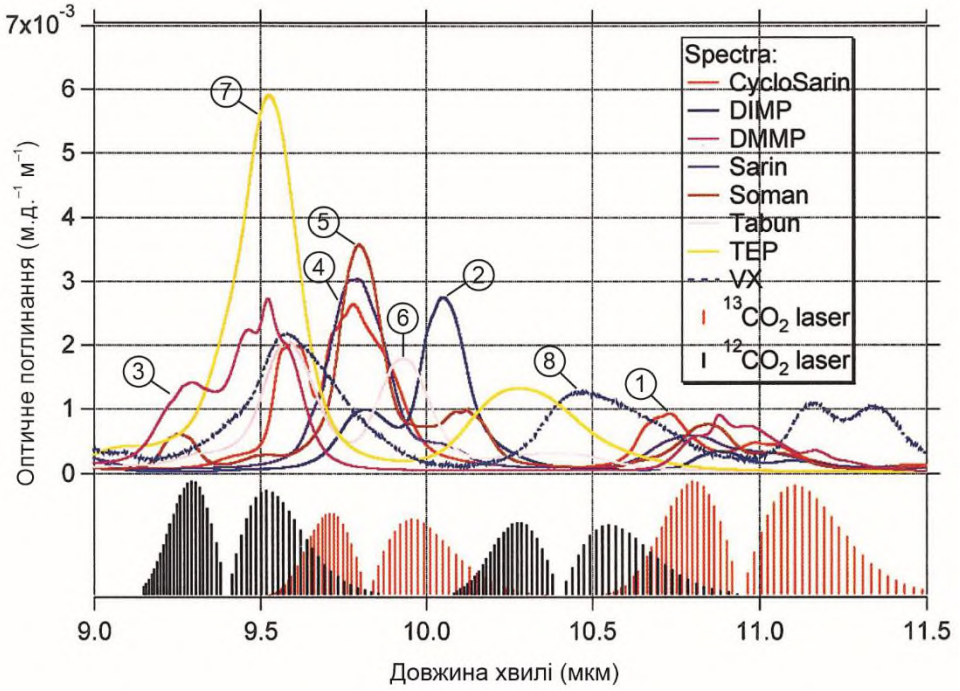

Рис. 1. Коливальні спектри поглинання бойових отруйних речовин нервово паралітичної дії: 1 – циклозарин, 2 – диізопропілметилфосфонат, 3 – диметилметилфосфонат; 4 – зарин, 5 – зоман, 6 – табун, 7 – триетилфосфат. Чорні та червоні вертикальні лінії – спектральні лінії випромінювання лазерів на основі $^{12}CO_2$ і $^{13}CO_2$ відповідно

Джерело розроблено авторами за даними [8, С. 6]

Як видно з рисунка, більшість бойових хімічних речовин (нервово-паралітичної дії, шкірно-наривної дії), вибухових речовин, тощо поглинають світло в смузі довжин хвиль від 3 мкм до 14 мкм. У діапазоні 3…14 мкм ці речовини мають дві різні групи смуг поглинання, тобто область довжин хвиль 3…4 мкм та 9…11 мкм. Технічно вимірюючі довжини хвиль не можуть бути реалізовані на одному імпульсному генераторі лазерного випромінювання. Діапазон довжин хвиль 9…11 мкм генерується CO_2-лазерами та використовується для дистанційного виявлення бойових отруйних речовин [9], [10–12].

Діапазон довжин хвиль 3…4 мкм охоплюється лазерами на основі оптичного параметричного осцилятора (optical parametric oscillator (OPO), де твердотільні лазери є джерелом накачування та використовуються для дистанційного виявлення хімічних сполук. Системи лідарів з диференціальним поглинанням, що працюють у вищезгаданому спектральному діапазоні, здатні виявляти ці бойові отруйні хімічні речовини дистанційно.

Найбільш дослідженим зразком диференційного поглинаючого лідару, який застосовується військами країн-учасниць НАТО, є Falcon 4G (рис. 2) призначений для дистанційного виявлення БОР, виробництва компанії SEC Technologies, Словаччина [13].

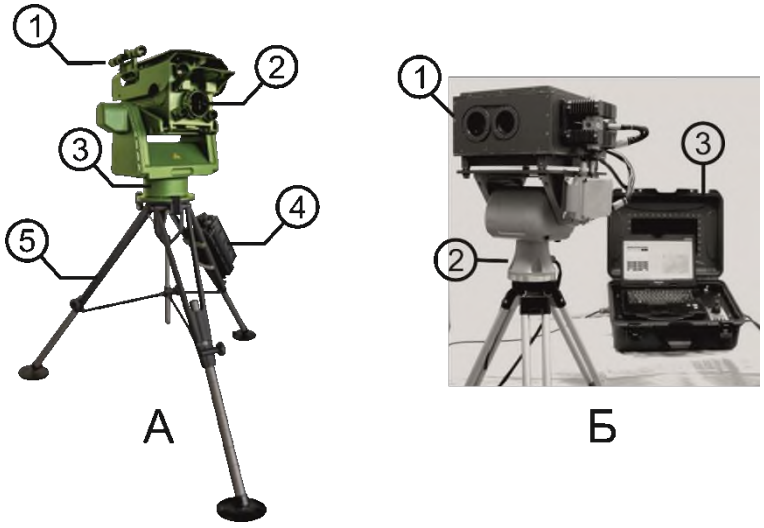

Рис. 2. Прилади хімічної дистанційної спектральної розвідки:
А – Falcon 4G (1 – оптичний візир, 2 – детектор; 3 – блок батареї та інтерфейс приладу;
4 – поворотний пристрій; 5 – тринога);
Б – ПХРДД-4 (1 – оптико-механічний блок з інтерферометром Майкельсона;
2 – поворотна платформа; 3 – блок керування та індикації)
Джерело розроблено авторами за даними [13; 16, С. 119]

Джерелом лазерного випромінювання є два імпульсні джерела CO_2-лазера, що працюють у діапазоні довжин хвиль від 9,2 до 10,7 мкм, можуть бути налаштовані на 70 різних довжин хвиль для максимального охоплення БОР та промислових токсикантів. Використовувана імпульсна енергія становить 50 мДж (лінія 10P(20), 10,59 мкм) з частотою повторення імпульсів менше за 4 Гц. Миттєве поле зору приймача становить 0,001 рад.

Для забезпечення постійного оптичного спостереження визначеної ділянки місцевості використовується механічна основа з кількома ступенями свободи (пересування та нахил оптичної системи). Система здатна виявляти та ідентифікувати БОР та токсичні промислові матеріали на відстані до 6 км. Передбачено встановлення засобу на транспортний засіб з можливістю автоматичного сканування місцевості з полем огляду на 360 градусів або використовувати стаціонарно зі штатива. Система може виявляти бойові отруйні речовини, такі як табун (GA), зарин (GB), зоман (GD), циклозарин (GF), Ві-Ікс (VX), іприт (HD) та люїзит (L). Заявлена порогова концентрації виявлення БОВ становить 0,05 мг/м^3 для GA, 0,10 мг/м3 для GB, 0,15 мг/м^3 для GD, 0,40 мг/м^3 для GF, 0,10 мг/м^3 для VX, 1,25 мг/м^3 для HD. Засіб також здатний виявляти різні токсичні промислові матеріали, такі як оцтова кислота, аміак, діетилетер, толуол, етанол, етилен, мурашина кислота, бензин, метанол, фторид сульфуру, триетилфосфат та інші, які порівнюються з вбудованою поповнюваною базою даних еталонних спектрів. Час виявлення індивідуальної речовини складає 0,25 секунди вздовж лінії поля зору. Пристрій здатний формувати профіль концентрації визначуваної речовини на глибину до 1,5 км та має дальність виявлення до 6 км. Система успішно пройшла випробування незалежної організації TNO, виявивши менше 150 грамів фториду сульфуру на відстані 5 км [14]. Важливою особливістю є можливість одночасного збереження результатів виявлення у вигляді текстових файлів та генерування повідомлення про ХБРЯ інцидент у форматі (STANAG) НАТО № 2103 ATP–45(E) “Попередження, звітування та прогнозування загроз інцидентів ХБРЯ характеру” (рис. 3), які гармонізовані з системою попередження і оповіщення про хімічну, біологічну, радіологічну та ядерну загрозу (інцидент) ХБРЯ, можуть бути доцільними для прискорення інформаційного обміну для формування донесень “ХБРЯ 4”, “ХБРЯ 5” [15].

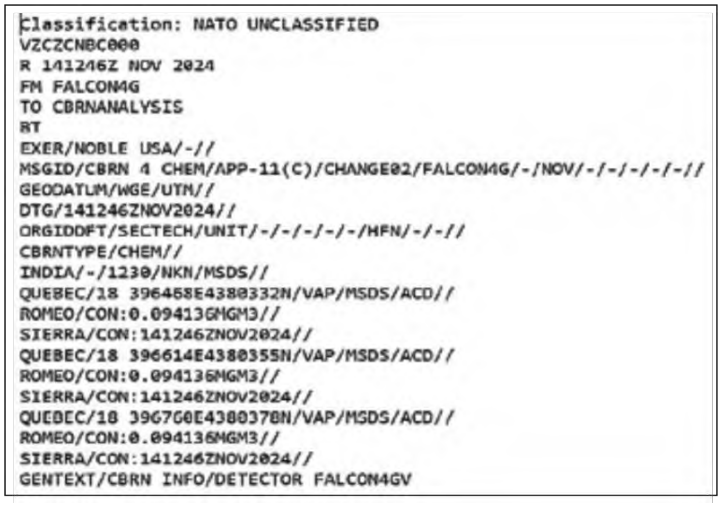

Рис. 3. Зразок повідомлення про результати ХБР розвідки створені програмно й записані у вигляді текстового файлу у відповідності до (STANAG) НАТО № 2103 ATP–45(E)
Джерело розроблено авторами за даними [16, С. 6]

З кінця 2000-х років у війська РХБ захисту російської федерації постачається пасивний дистанційний прилад хімічної розвідки (від рос. ПХРДД), а саме ПХРДД–1, ПХРДД–2, які є польовими спектрометрами інфрачервоного випромінювання (з Фур'є перетворенням). Пристрій ПХРРД–4 розроблений та виготовляється в Центрі прикладної фізики МДТУ ім. Н.Е. Баумана. Фур'є-спектрорадіометр пасивного типу, призначений для дистанційного виявлення та ідентифікації хімічних з'єднань в атмосфері за час менше 1 с на відстані до 6 км [17]. Поворотна платформа приладу дозволяє здійснювати сканування в діапазоні 360 градусів за азимутом та від –15...+40 градусів за кутом місця. У межах цих кутів можливе як ручне наведення, так і задавання сектора сканування. Прилад дозволяє здійснювати автоматичний хімічний моніторинг повітряного середовища в режимі реального часу. Для виявлення та ідентифікації речовин на кожному із 32 елементів фотопомножуючого пристрою реєструється інтерферограма вхідного випромінювання та розраховується інфрачервоний спектр. Виявлення та ідентифікація хімічних сполук проводиться окремо за кожним із 32 спектрів шляхом порівняльного статистичного аналізу з базою даних еталонних спектрів. При виявленні хімічної сполуки видається інформація про її найменування, надійність виявлення, інтегральну концентрацію та кутові координати. Одночасне використання двох приладів ПХРДД-4 дозволяє здійснювати топографічну прив'язку виявленої хмари речовини, а також оцінити відстань до хмари речовини та її розміри. З відкритих джерел інформації відомо, що закінчена розробка військового панорамного приладу хімічної розвідки дистанційної дії (ПХРДД–5) [18].

Основними завданнями ХБР розвідки в діючій системі ХБРЯ захисту ЗС України, які можуть виконуватись дистанційно, є:

виявлення фактів ХБР зараження на пунктах управління, маршрутах висування, шляхах підвозу, евакуації, у районах зосередження та дій військ (сил), з метою оповіщення військ (сил) реагування та виконання (реалізації) заходів ХБРЯ захисту;

моніторинг (контроль) ХБР обстановки після застосування ЗМЗ(У) та/або руйнування промислово-небезпечних об'єктів. Об'єктами дій приладів дистанційної ХБР розвідки є маршрути висування, шляхах підвозу, евакуації, у районах зосередження та дій військ (сил).

Проте, утворення kill-zone, або "зон знищення" утворених внаслідок насичення безпілотними літальними апаратами (дронами-камікадзе, дронами спостереження, дронами-бомбардувальниками, дронами-винищувачами ін.), що становить близько 10 км по обидва боки лінії бойового зіткнення, що є смертельно небезпечною для будь-якої

техніки чи живої сили, суттєво зменшує безпечну глибину ведення ХБР розвідки. Цілком зрозуміло, що застосування наявних портативних індивідуальних чи мобільних напівавтоматичних засобів хімічної розвідки (ПРХР-МЕ, СРХБР-Т, АР4С-VB, LCD4, ChemProDM), розміщених на військовій техніці не забезпечує якісного виконання завдань і заходів ХБР розвідки на відстанях, які створюють додаткових ризиків ураження особового складу і військової техніки вищепереліченими безпілотними засобами. Зміна рівня ХБРЯ загроз може динамічно змінюватись у тому випадку, коли діючі або законсервовані підприємства хімічної промисловості, які є потенційним осередком руйнувань, поєднаних з вивільнення промислових токсичних матеріалів, охоплені або перебувають в географічній близькості до району ведення бойових дій.

Розробка та прийняття на озброєння спектральних приладів дистанційної хімічної розвідки з межею виявлення БОР та/або промислових токсичних речовин від 6 км включно з можливістю виявлення ділянок зараження місцевості суттєво покращить спроможності підрозділів військ (сил) ХБРЯ захисту ЗС України.

Висновки

Незважаючи на конвенційні заборони, БОР продовжують використовуватись досягнення воєнно-політичних цілей та для досягнення асиметричної переваги у військових конфліктах сучасності. Наявність у протиборчих сторін БОР, а також потенційні руйнування індустріальної інфраструктури з високим ступенем ймовірності вивільнення токсичних промислових матеріалів, є фактором підвищення різня ХБРЯ загроз. Враховуючи надзвичайну летальність БОР та невибірковість дії відносно військових цілей та цивільного населення, наголошується на тому, що своєчасне виявлення та ідентифікація БОР стає потребою часу. Аналіз сучасних тенденцій розвитку озброєння дистанційної розвідки вказує на те, що:

1. Країни-учасниці блоку НАТО та російської федерації вже опанували і розвивають новітні технології розвитку озброєння на основі спектроскопії диференційного поглинання лазерного випромінювання, інфрачервоного випромінювання для виявлення, ідентифікації, визначення концентрації та топографічної прив’язки осередків зараження до місцевості.

2. Розробка та постановка на озброєння спектральних приладів дистанційної хімічної розвідки є актуальним питанням комплексу заходів відсічі збройної агресії російської федерації та подолання її наслідків з огляду змін лінії бойового зіткнення протягом 2024–2025 років.

3. Широкі можливості з виявлення промислових токсичних речовин різної хімічної природи приладами дистанційної спектральної хімічної розвідки сприяють підвищенню ситуаційної обізнаності підрозділів Сил оборони, які виконують бойові (спеціальні) завдання на територіях, де розташовані об’єкти хімічної промисловості України.

Ефективна протидія потенційним хімічним загрозам залежить від прискореного опановування передових аналітичних методів виявлення БОР, а також започаткування й розвитку співпраці з міжнародними партнерським профільними організаціями для нарощування конструкторських потужностей виробництва сучасних засобів ХР розвідки.

Список літератури

1. Koblentz G. D. Chemical-weapon use in Syria: atrocities, attribution, and accountability. *The Nonproliferation Reviews*. 2016. Vol. 26. № 5–6. P. 575–598. URL: https://doi.org/10.1080/10736700.2019.1718336.
2. Report of the fact-finding mission regarding the incident of alleged use of toxic chemicals as a weapon in Douma, Syrian Arab republic, on 7 April 2018, OPCW Tech. Secretariat, The Hague, The Netherlands, Tech. Rep. S/1731/2019, Mar. 2019. URL: https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/note-technical-secretariat-report-fact-finding-mission-regarding.
3. Kuca K., Nepovimova E. Are we facing NOVICHOK nerve agent threat? *Australasian Medical Journal*. 2019. Vol. 12. № 2. P. 49–52. URL: https://doi.org/10.21767/AMJ.2018.3482.

4. Veerabuthiran S., Razdan, A. LIDAR for detection of chemical and biological warfare agents. *Defence Science Journal*. 2011. Vol. 61. № 3. P. 241–250. URL: https://doi.org/10.14429/dsj.61.556.
5. Robinson R., Gardiner T., Innocenti F., Woods P., Coleman M., Infrared differential absorption lidar (DIAL) measurements of hydro-carbon emissions. *Journal of Environmental Monitoring.* 2011. Vol. 13. № 8. P. 2213. URL: https://doi.org/10.1039/C0EM00312C.
6. Innocenti F., Robinson R., Gardiner T., Finlayson A., Connor A., Differential absorption lidar (DIAL) measurements of landfill methane emissions. *Remote Sensing.* 2017. Vol. 9. № 9. P. 953. URL: https://doi.org/10.3390/rs9090953.
7. Milton M. J. T., Woods P. T., Jolliffe B. W., Swann N. R. W., McIlveen T. J. Measurements of toluene and other aromatic hydrocarbons by differential-absorption LIDAR in the near-ultraviolet. *Applied Physics B*. 1992. Vol. 55. № 1. P. 41–45. URL: https://doi.org/10.1007/BF00348611.
8. Webber M. E., Pushkarsky M., Patel C. K. N. Optical detection of chemical warfare agents and toxic industrial chemicals: Simulation. *Journal of Applied Physics*. 2005. Vol. 97. № 11. Art. No. 113101. URL: https://doi.org/10.1063/1.1900931.
9. Carlisle C. B., Van der Laan J. E., Carr L. W., Adam P., Chiaroni J. P., CO_2 laser-based differential absorption lidar system for range resolved and long range detection of chemical vapor plumes. *Applied Optics.* 1995. Vol. 34. P. 6187–6201. URL: https://doi.org/10.1364/AO.34.006187.
10. Geiko P. P., A. Tikhomirov. Remote measurement of chemical warfare agents by differential absorption CO_2 lidar. *Optical Memory and Neural Networks.* 2011. Vol. 20. № 1. P. 71–75. https://doi.org/10.3103/S1060992X11010012.
11. D. F. Flanigan. Short history of remote sensing of chemical agents. *Electro-Optical Technology for Remote Chemical Detection and Identification*. 1996. Vol. 2763. P. 2–17. URL: https://doi.org/10.1117/12.243282.
12. Leonard D. A., Driscoll T. A., Sweeney H. E. Detection of organophosphate vapors and liquids using a CO_2 lidar. *Optical Instruments for Weather Forecasting*. 1996. Vol. 2832. P. 20–31. URL: https://doi.org/10.1117/12.258883.
13. Our Technologies. Accessed: Dec. 08, 2025 URL: https://www.sec-technologies.com/technology (дата звернення: 10.12.2025).
14. Van der Meer M. J. A., Nieuwenhuizen M. S. Observer report about field tests with a FALCON 4G stand-off detector by SEC Technologie. Rijswijk, The Netherlands: TNO, 2016. URL: https://resolver.tno.nl/uuid:605cde95-7f91-4af8-8868-f45996b132e4.
15. "Інструкція функціонування системи попередження й оповіщення про хімічну, біологічну, радіологічну та ядерну загрозу (інцидент) у системі Міністерства оборони України" : наказ Міністерства оборони України від 22.03.2023 № 152/нм. Київ, 2023. 43 с.
16. Rehušová S. Falcon 4G demo at noble innovation day 2024. SEC Technologies. URL: https://www.sec-technologies.com/media/downloads/SEC_Technologies_Report_USA2024.pdf (дата звернення 10.12.2025).
17. Голяк Иг. С., Голяк Ил. С., Карфидов А. О., Королёв П. А., Морозов А. Н., Миронов А. И., Строков М. А., Табалин С. Е., Фуфурин И. Л., Панорамный фурье-спектрорадиометр ПХРДД-4. *Приборы и техника эксперимента*. 2014. № 6. С. 119–120.
18. Петухов А. Н., Вильчик В. В., Шустикова Т. В., Имамов Д. М., Молчанов М. С. История развития отечественних средств химической разведки. *Весник войск РХБ защиты.* 2024. Т. 8. № 1. С. 78-100.

УДК 004.056.5 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.08

Лисецький Юрій Михайлович
доктор технічних наук, доцент
професор кафедри
Воєнна академія імені Євгенія Березняка
Київ, Україна
e-mail: Yurii.Lysetskyi@snt.ua
ORCID: 0000-0002-5080-1856

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У КІБЕРБЕЗПЕЦІ

Анотація. *Розглянуто ретроспективу виникнення і розвитку штучного інтелекту. Наведено, що справжній прорив у використанні штучного інтелекту почався 2010 року з розвитком машинного навчання та глибоких нейромереж. Проаналізовано можливості штучного інтелекту як перспективної технології для використання у сфері кібербезпеки. Показано, що технології штучного інтелекту мають потенціал принести абсолютно нові можливості, зокрема трансформувати кібербезпеку, а їхнє застосування матиме значний вплив у сфері безпеки й оборони.*

Ключові слова: *штучний інтелект, технології, кіберзагрози, кібербезпека, аналіз, прогнозування, моніторинг, ідентифікація, шифрування.*

Yurii Lysetsyi
Doctor of Engineering Sciences, associate professor
professor of the department
Yevhenii Bereznyak Military Academy
Kyiv, Ukraine
e-mail: Yurii.Lysetskyi@snt.ua
ORCID: 0000-0002-5080-1856

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CYBERSECURITY

Abstract. *The article is devoted to researching the possibilities of using artificial intelligence in cybersecurity. The idea of creating artificial intelligence emerged in the mid-20th century. Alan Turing, one of the most famous English mathematicians, logicians, and cryptographers, was the first to conduct significant research in the field he called machine intelligence. The term "artificial intelligence" was officially introduced in 1956 at a conference at Dartmouth College, where a group of scientists discussed the potential for creating machines capable of performing tasks that require human intelligence. Practical steps in the creation of artificial intelligence were taken in the mid-20th century, when the first computers appeared. A real breakthrough in the use of artificial intelligence began in 2010 with the development of machine learning and deep neural networks, known as deep learning. Digitalization, Big Data, and the ability to process large amounts of data have provided a powerful resource for machine learning. Using large data sets and powerful computing resources, neural networks have begun to achieve incredible results in areas such as natural language processing, image recognition, data analysis, and more. Artificial intelligence is also actively used to address cybersecurity issues at many levels. Artificial intelligence plays a key role in predicting cyber threats thanks to its ability to process large amounts of data and identify complex patterns of behavior; can improve network monitoring through automation and increased data analysis accuracy; can significantly improve identification and access to information systems in many ways. Artificial intelligence opens up new horizons in cybersecurity, but at the same time, it can create serious threats, including attack automation, improved phishing attacks, use in deepfakes, data manipulation, and the creation of new types of vulnerabilities. Therefore, the key to protecting against these threats is the development of comprehensive cybersecurity strategies that involve the use of artificial intelligence as an effective protection tool.*

Keywords: *artificial intelligence, technology, cyber threats, cybersecurity, analysis, forecasting, monitoring, identification, encryption.*

Вступ

Постановка проблеми. Ідеї створення штучного інтелекту (ШІ) виникли в середині XX ст. Алан Тюрінг – один із найвідоміших англійських математиків, логіків і криптографів – був першим, хто здійснив істотні дослідження в галузі, яку він називав машинним інтелектом (англ. Machine Intelligence) [1]. У 1950 році Тюрінг опублікував статтю “Computing Machinery and Intelligence”, у якій запропонував експеримент “Тюрінга” як критерій інтелектуальної поведінки машин [2].

Офіційно термін “штучний інтелект” було запроваджено у 1956 році на конференції в Дартмутському коледжі, де група вчених, зокрема Джон Маккарті та Марвін Мінський, обговорювали потенціал створення машин, здатних виконувати завдання, що потребують людського інтелекту.

Практичні кроки зі створення ШІ було зроблено в середині XX ст., коли з’явилися перші комп’ютери. Вчені та інженери почали замислюватися над тим, як зробити комп’ютери розумнішими та здатними до автономного прийняття рішень.

Першим етапом стали досягнення в галузі логічного інтелекту. Було створено програмне забезпечення, здатне розв’язувати складні логічні задачі та робити логічні висновки. Наступним етапом стало створення експертних систем, здатних приймати складні рішення в певній сфері на основі знань, накопичених спеціалістами в цій галузі. Ці системи дали можливість автоматизувати вирішення багатьох задач, що призвело до суттєвого підвищення продуктивності та ефективності в різних сферах діяльності.

Наприкінці XX ст. та на початку XXI ст. спостерігався стрімкий розвиток у галузі ШІ. Еволюція комп’ютерних технологій, поява великих даних та розвиток машинного навчання сприяли створенню систем, здатних розпізнавати образи, обробляти природну мову та прогнозувати майбутні події. Ці нові технології застосовуються в багатьох сферах, зокрема в безпеці та оборони [3–7]. Зважаючи на це питання, дослідження можливостей використання ШІ в кібербезпеці є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування ШІ в різних сферах, зокрема у безпеці й обороні, а також у кібербезпеці, висвітлено в наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників [3–9]. Однак питання використання ШІ у сфері забезпечення кібербезпеки потребують подальших, більш системних досліджень.

Мета статті – проаналізувати можливості ШІ в контексті їхнього використання у сфері кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу

З огляду на величезні обсяги даних, з якими доводиться працювати нині, переважна більшість організацій та установ, зокрема оборонного та безпекового сектору, вже використовує можливості ШІ для забезпечення кібербезпеки. За оцінкою MarketsandMarkets, у 2019-2026 рр. ринок засобів ШІ для забезпечення кібербезпеки зростатиме в середньому на 23,3 % за рік – з 8,8 до 38,2 млрд доларів (рис. 1). ШІ активно використовується для вирішення питань кібербезпеки на багатьох рівнях [7–9]. Сучасні системи ШІ здатні аналізувати більші обсяги даних швидше, ніж людина, і виявляти складні шаблони або аномалії, які можуть вказувати на потенційні загрози. ШІ застосовується також для підвищення ефективності захисту кінцевих точок, таких як антивіруси та фаєрволи, що дає змогу передбачати та блокувати атаки заздалегідь.

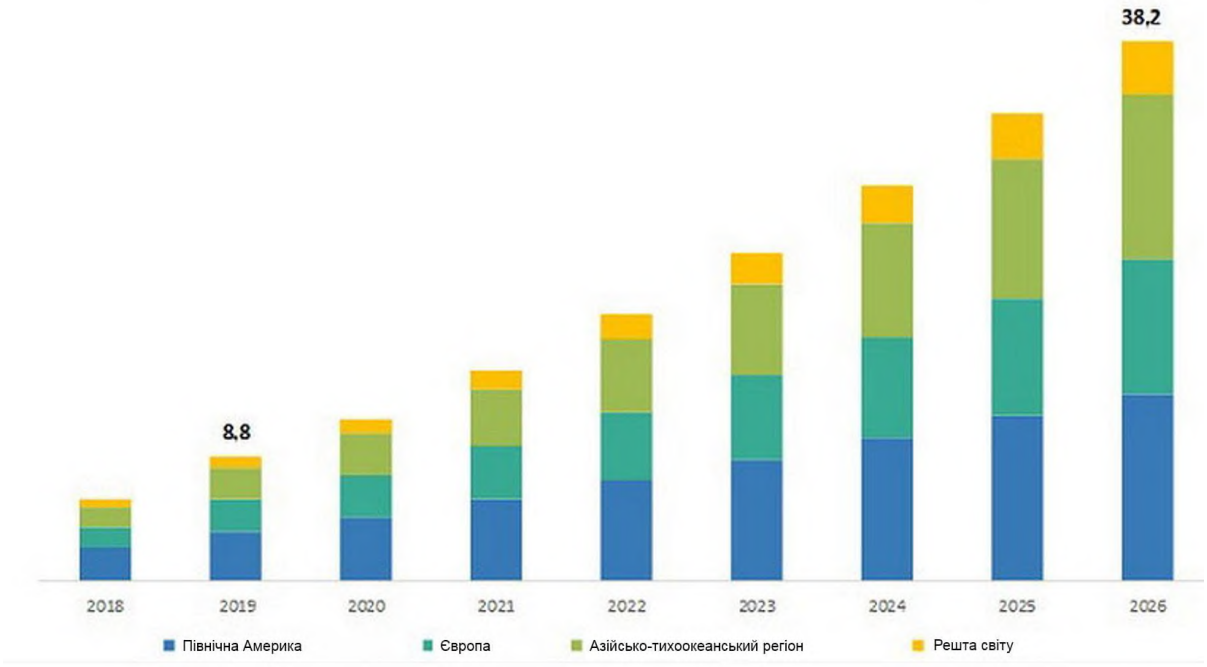

Рис. 1. Динаміка зростання ринку засобів ШІ для забезпечення кібербезпеки, млрд дол.

Основні напрямки застосування ШІ у сфері кібербезпеки:

прогнозування загроз (ідентифікація потенційних нових вразливостей та кібератак до того, як вони стануть серйозними проблемами);

автоматизація відповідей на інциденти (реагування ШІ на інциденти безпеки, що скорочує час на їх вирішення);

розумний моніторинг мережі (моніторинг мережевої активності та виявлення аномалій, які можуть свідчити про несанкціонований доступ чи вторгнення);

управління ідентифікацією та доступом (зміцнення систем управління доступом, що забезпечує можливість входу лише уповноваженим користувачам);

шифрування SSL/TLS (безпечні протоколи зв'язку, що використовують ШІ, допомагають забезпечити захист даних під час передачі).

Сьогодні ШІ є не просто зручним інструментом, а необхідною складовою ефективної системи захисту від кіберзагроз.

ШІ відіграє ключову роль у прогнозуванні кіберзагроз завдяки своїй здатності обробляти великі обсяги даних та виявляти складні зразки поведінки, що зазвичай неможливо в разі застосування традиційних аналітичних методів. У цьому процесі ШІ може допомагати, виконуючи такі функції:

аналіз даних у реальному часі (моніторинг та аналіз мережевого трафіку щодо аномальної поведінки, яка вказує на потенційні кіберзагрози);

автоматизація виявлення загроз (автоматизація процесів виявлення та класифікації загроз, що скорочує час реакції на інциденти безпеки);

підвищення точності прогнозів (завдяки машинному навчанню системи на базі ШІ можуть навчатися, вдосконалюватися через досвід атак та прогнозувати майбутні загрози);

виявлення невідомих загроз (ідентифікація нових кіберзагроз шляхом аналізу моделей поведінки, що мають відхилення від норми);

адаптація до нових загроз (здатність адаптуватися до змін у кіберзагрозах, постійно оновлюючи бази даних та методи захисту).

Використання ШІ не лише допомагає у прогнозуванні та виявленні кіберзагроз, а й сприяє забезпеченню більш адекватної та ефективної відповіді на кіберінциденти, зменшенню фальшивих спрацьовувань та зниженню витрат на захист інформаційних систем (ІС).

ШІ може допомогти у вирішенні таких питань:

швидке виявлення інцидентів (аналіз величезних обсягів даних у реальному часі та швидке виявлення аномалій, що вказують на потенційні кібератаки. Це дає можливість своєчасно реагувати на кіберзагрози);

класифікація та пріоритизація інцидентів (визначення ступеня небезпеки кіберінцидентів та пріоритизація відповіді з метою зосередження команди кібербезпеки на найкритичніших загрозах);

автоматизоване реагування (на відомі типи атак ШІ може автоматично відповідати такими діями, як ізоляція заражених ІС, блокування зловмисного трафіку або скидання паролів для мінімізації потенційних збитків);

адаптивне навчання (використовуючи машинне навчання, системи ШІ постійно вдосконалюються на прикладах з кожного кіберінциденту, підвищуючи здатність передбачати майбутні кіберзагрози та реагувати на них);

підтримка прийняття рішень (надання рекомендацій щодо оптимальних дій для відповіді на конкретні типи кіберзагроз, допомога аналітикам у прийнятті обґрунтованих рішень з питань кібербезпеки);

зменшення фальшивих спрацьовувань (завдяки точному аналізу даних ШІ може розрізняти легітимну діяльність від справжніх кіберзагроз, що зменшує кількість хибних тривог і підвищує продуктивність роботи команд кібербезпеки).

Застосування ШІ в автоматизації відповідей на інциденти кібербезпеки суттєво підвищує здатність організацій ефективно захищатися від кіберзагроз, скорочує час реакції на інциденти та забезпечує високий рівень захисту ІС.

ШІ може покращити моніторинг мереж за допомогою автоматизації та підвищення точності аналізу даних. Відзначимо кілька способів використання ШІ для розумного моніторингу мереж:

автоматизація виявлення аномалій (аналіз патернів мережевого трафіку в реальному часі та виявлення аномалій, що вказують на несанкціонований доступ або інші види кібератак. Це дає можливість швидше реагувати на потенційні загрози);

підвищення точності прогнозування (завдяки машинному навчанню ШІ може точніше прогнозувати потенційні кіберзагрози та аномалії в мережі, зменшуючи кількість хибнопозитивних спрацьовувань);

оптимізація пропускної здатності (аналіз патернів трафіку з метою оптимізації використання ресурсів мережі, підвищення її ефективності та зниження заторів);

ідентифікація та класифікація загроз (автоматична ідентифікація кіберзагроз та їх класифікація їх за типами на основі аналізу даних, що дає змогу виявляти потенційні ризики для мережі);

автоматизоване відновлення мережі після кіберінцидентів (автоматизація процесів відновлення мережі після кібератак, швидка ізоляція пошкоджених ІС та відновлення їхньої нормальної роботи);

безперервне навчання та адаптація (системи ШІ постійно “навчаються”, збільшуючи обсяг даних, що дає змогу адаптуватися до нових загроз та тактик кібератак).

Використання ШІ для розумного моніторингу мереж забезпечує глибший і точний аналіз даних, допомагаючи виявляти кіберзагрози та реагувати на них більш ефективно та з меншими витратами ресурсів.

ШІ може суттєво вдосконалити ідентифікацію та доступ до ІС за багатьма параметрами, зокрема:

розпізнавання облич (використання біометричних даних для розпізнавання осіб та надання доступу до ІС або приміщень);

аналіз поведінки користувачів (застосування алгоритмів машинного навчання для аналізу звичних дій користувачів допомагає ідентифікувати втручання, що можуть свідчити про неавторизований доступ);

автоматичне управління доступом (автоматизація процесів надання чи відкликання доступу, що базується на визначених критеріях, таких як рівень безпеки, час входу тощо);

виявлення шкідливого програмного забезпечення (виявлення та блокування шкідливого ПЗ, за допомогою якого зловмисники можуть намагатися отримати несанкціонований доступ до ІС);

посилення кіберзахисту (інтеграція ШІ в системи ідентифікації посилює кіберзахист, оскільки ШІ постійно навчається та адаптується до нових атак);

інтеграція з іншими системами (легка інтеграція ШІ з різними системами управління ідентифікацією та доступом (англ. Identity and Access Management – IAM) підвищує ефективність управління ідентифікацією).

Використання ШІ в системах управління ідентифікацією та доступом може надати організаціям та установам перевагу в швидкості, точності та ефективності захисту своїх ІС. ШІ може зіграти ключову роль у посиленні безпеки протоколів зв'язку, а саме від SSL/TLS, що використовують для шифрування даних під час їх передавання мережею. Він може це забезпечувати кількома способами:

виявлення аномалій (аналіз шаблонів мережевого трафіку з метою виявляння відхилень, які можуть вказувати на спроби злому системи шифрування або інші кібератаки);

автоматичне оновлення та підтримка (забезпечення актуальності протоколів, автоматизація оновлення криптографічних ключів та сертифікатів безпеки);

машинне навчання для прогнозування (застосування методів машинного навчання для прогнозування та виявлення потенційних зламів до того, як вони стануться, що дає можливість проактивно захищати ІС);

автоматизоване тестування безпеки (проведення комплексного тестування безпеки протоколів для виявлення слабких місць та вразливотей у шифруванні даних);

підтримка складних систем (забезпечення підтримання складних систем шифрування, які є надто важкими для ручного управління).

У використанні ШІ для підтримки безпечних протоколів зв'язку ключовим елементом є постійне вдосконалення технологій та адаптація до нових загроз, а також можливість масштабування, що є необхідною для захисту даних у сучасному цифровому світі.

ШІ відкриває нові горизонти у сфері кібербезпеки, але водночас може створювати й серйозні загрози [10]:

автоматизація атак (використання ШІ для створення і проведення швидких та ефективних кібератак, які важко виявляти та блокувати традиційними методами);

поліпшення фішингових атак (за допомогою ШІ фішингові атаки можуть стати більш переконливими, оскільки здатні імітувати патерни людського письма та поведінки);

використання у глибоких підробках (deepfake) (створення дуже реалістичних аудіо- та відеопідробок, що сприяють поширенню дезінформації та впливу на громадську думку або індивідуальні рішення);

маніпулювання даними (використання ШІ для маніпулювання даними або їх зміни без виявлення, що може мати серйозні наслідки для збереження цілісності інформації);

створення нових видів вразливостей (інтеграція ШІ в системи кібербезпеки може відкрити нові вразливості, які здатні використати зловмисники);

автономні кіберзброї (використання ШІ у створенні автономної кіберзброї може призвести до незворотних атак, які можуть бути запущені без людського втручання).

Отже, ключ до захисту від цих загроз – розробка комплексних стратегій кібербезпеки, які передбачають використання ШІ як ефективного інструменту захисту.

Висновки

Таким чином, справжній прорив у використанні ШІ розпочався 2010 року з розвитком машинного навчання та глибоких нейромереж. Цифровізація, BigData та можливість обробки великих обсягів даних забезпечили потужний ресурс для машинного навчання. Використовуючи значні набори даних та потужні обчислювальні ресурси, технології ШІ почали досягати вражаючих результатів у багатьох сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони. Технології ШІ мають потенціал принести абсолютно нові можливості, трансформувати кібербезпеку та дати можливість розв'язувати проблеми, які раніше були недосяжними. Застосування технологій ШІ в сфері безпеки та оборони матиме особливо значний вплив вже в найближчій та середній перспективі.

Список літератури

1. Виникнення штучного інтелекту : історія та сучасність (ШІ). URL: https://catsite.com.ua/vynyknennya-shtuchnogo-intelektu-istoriya-ta-suchasnist-shi/#google_vignette (дата звернення: 02.09. 2025).
2. Turing A. M. Computing Machinery and Intelligence. *Mind.* 1950. № 49. С. 433-460.
3. Сфери застосування штучного інтелекту. URL: https://aiconference.com.ua/uk/news/oblasti-primeneniya-iskusstvennogo-intellekta-92253 (дата звернення: 02.09.2025).
4. 17 прикладів застосування штучного інтелекту у повсякденному житті. URL: https://futurenow.com.ua/5-prykladiv-shtuchnogo-intelektu-u-shhodennomu-zhytti/#google_vignette (дата звернення: 02.09.2025).
5. Кармазіна М. С. Використання штучного інтелекту в освіті та науковому аналізі. *Вісник воєнної розвідки.* 2024. № 77. С. 83–87.
6. Алексєєнко І. В., Дзядук Д. О., Кармазіна М. С., Лисецький Ю. М., Мокляк С. П., Смолянюк В. Ф., Ткач І. М. Штучний інтелект як чинник забезпечення національної безпеки : монографія / за заг. ред. С. П. Мокляка. Київ : ЛАТ&К, видавець Бихун В. Ю., 2025. 236 с.
7. Вплив штучного інтелекту на сферу кібербезпеки. URL: https://softico.ua/uk/news/vpliv-shtuchnogo-intelektu-na-sferu-kiberbezpeki/ (дата звернення: 10.03. 2024).
8. "Штучний інтелект не захистить, якщо не використовувати інтелект природний": як розвиток ШІ впливає на кібербезпеку. URL: https://robotdreams.cc/uk/blog/352-shtuchniy-intelekt-ne-zahistit-yakshcho-ne-vikoristovuvati-intelekt-prirodniy-yak-rozvitok-shi-vplivaye-na-kiberbezpeku (дата звернення: 10.09.2025).
9. Лисецький Ю. М., Данченко О. І. Використання штучного інтелекту в сфері кібербезпеки. *Вісник воєнної розвідки*. 2025. № 86. С. 42–45.
10. Загрози та ризики використання штучного інтелекту. URL: https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/520 (дата звернення: 12.09. 2025).

УДК 355.48 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.09

Коваль Андрій Павлович
кандидат історичних наук
відділ психологічної підтримки персоналу
153 омбр
Київ, Україна
e-mail: koval.andrii@knu.ua
ORCID: 0000-0002-2180-4185

Косяк Ігор Анатолійович
полковник у відставці
Київ, Україна
e-mail: garrykomarshall@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1218-3831

Патриляк Іван Казимирович
доктор історичних наук, доцент
Військова частина А0987
Київ, Україна
e-mail: i_patrilyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4534-4654

ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ МІЖ ДВОМА ВІЙНАМИ – НАСЛІДКИ НЕДООЦІНКИ ПРОТИВНИКА ТА НЕХТУВАННЯ ПОПЕРЕДЖЕННЯМИ

Анотація. *Розглянуто підготовчі періоди російсько-української війни напередодні широкомасштабного вторгнення російської федерації та війни Судного дня між Ізраїлем з одного боку і Єгиптом та Сирією з іншого. Проаналізовано заходи з підготовки до війни Ізраїлю у 1973 році та України наприкінці 2021 початку 2022 рокі. Порівняно результати війни Судного дня і першого етапу відбиття широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну, їх вплив на майбутній перебіг подій та наслідки прорахунків напередодні війни.*

Ключові слова: *війна Судного дня, широкомасштабне російське вторгнення в Україну, воєнно-політична обстановка, заходи підготовки, державне керівництво, військове керівництво.*

Andrii Koval
PhD in Historical Sciences
Department of Psychological Support for Personnel of the 153rd Brigade
Kyiv, Ukraine
e-mail: koval.andrii@knu.ua
ORCID: 0000-0002-2180-4185

Ihor Kosiak
Retired Colonel
Kyiv, Ukraine
e-mail: garrykomarshall@gmail.com
ORCID: 0009-0001-1218-3831

Ivan Patryliak
Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor
Military Unit A0987
Kyiv, Ukraine
e-mail: i_patrilyak@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4534-4654

HISTORICAL PARALLELS BETWEEN TWO WARS: THE CONSEQUENCES OF UNDERESTIMATING THE ADVERSARY AND IGNORING WARNINGS

Abstract. *The preparatory periods of the Russo-Ukrainian War on the eve of the Russian Federation's full-scale invasion and the Yom Kippur War between Israel on the one side and Egypt and Syria on the other are examined. The measures taken to prepare for war by Israel in 1973 and by Ukraine in late 2021–early 2022 are analyzed. The outcomes of the Yom Kippur War and of the first phase of repelling Russia's full-scale invasion of Ukraine are compared, as well as their impact on the subsequent course of events and the consequences of pre-war miscalculations.*

Keywords: *Yom Kippur War, Russia's full-scale invasion of Ukraine, military-political situation, preparatory measures, state leadership, military leadership.*

Вступ

Постановка проблеми. Підготовка до війни Судного дня Ізраїлем (1973) та широкомасштабного вторгнення рф в Україну (2022) мала схожі проблеми, пов'язані з недооцінкою намірів противника та провалами розвідки, але відрізнялася результатами мобілізації суспільства.

Попри початковий шок, Ізраїль зміг швидко мобілізувати резерви та переломити хід війни протягом 18 діб завдяки рішучим діям командування та допомозі США. Проте внаслідок прорахунків напередодні війни збройні сили Ізраїлю понесли значні втрати техніки та особового складу на початковому етапі. Війна стала національною травмою та призвела до роботи державної комісії (комісія Аграната), яка виявила системні прорахунки в системі безпеки.

До початку широкомасштабного вторгнення політичне керівництво України ігнорувало попередження західних партнерів, публічно заперечувало неминучість широкомасштабного вторгнення, що завадило завчасній повній мобілізації та підготовці інфраструктури.

Не були повною мірою підготовлені оборонні позиції на півдні та північному сході країни, що дозволило військам рф швидко просунутися на деяких напрямках.

Недостатній розвиток власного ВПК та накопичення озброєнь напередодні вторгнення призвів до швидкого виснаження запасів і значної залежності від іноземної воєнно-технічної допомоги.

У статті розглянуто на історичних прикладах Ізраїлю та України, як здійснювалося реагування держави і суспільства на допущені до початку ворожого вторгнення прорахунки, та які наслідки в державній політиці це мало по закінченню війни (Ізраїль).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Матеріали статті ґрунтуються на інформації з Воєнно-історичного нарису російсько-української війни "Рік війни за свободу" [5], матеріалів ізраїльського воєнного історика Ашера Д. [1], доктора Гаврича Дж. (Форт Левенворс, США) [2], публікацій ЗМІ [4] та Вікіпедії (графічні матеріали).

Мета статті – проаналізувати заходи підготовки до війни, які вживалися державним і військовим керівництвом Ізраїлю напередодні і під час війни Судного дня (1973 р.) та державним і військовим керівництвом України напередодні і протягом першого етапу (24.02.2022 – квітень 2022 р.) широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Виклад основного матеріалу

Прорахунки ізраїльської розвідки, яка вважала, що єгипетська та сирійська армія слабкіше за збройні сили Ізраїлю та не врахування фактору несподіваного нападу призвели до того, що в перші дні війні Тель-Авів втратив значні території. Однак, мобілізація всього ізраїльського суспільства в лічені години та беззаперечні таланти, воля та чітка координація всіх дій з боку військового керівництва переломили хід війни на користь Ізраїлю – бойові дії були завершені за 18 діб перемогою Тель-Авіву, незважаючи на непередбачуваний напад арабських військ.

Генерал Армії оборони Ізраїлю Авігдор Бен-Гал, також відомий як один з героїв Війни Судного дня, який на той час командував 7-ю бронетанковою бригадою та зупинив наступ сирійської армії на Голанські висоти, постійно наголошував на тому, що Ізраїль у цій війні здобув "небувалу, грандіозну перемогу, якій практично не має аналогів в історії". І також Бен-Гал підкреслював, що втрати ізраїльської армії у війні "були несумірні з тими втратами, які поніс противник". Дійсно, якщо Ізраїль втратив трохи більше 2,5 тис. осіб загиблими, то втрати Єгипту за різними оцінками коливаються від 5 до 15 тис, а Сирії – до 3,5 тис. солдатів та офіцерів. Втрати по танкам у ізраїльтян склали майже 1100 одиниць проти 2300 у арабів.

У війні Судного дня між Ізраїлем з одного боку і Єгиптом та Сирією з іншого є багато історичних паралелей з подіями, які передували 24 лютому 2022 року та початком широкомасштабного російського вторгнення в Україну. Тому журнал "Оборонний вісник" вирішив проаналізувати основні факти арабо-ізраїльської війни 1973 року та першого етапу російсько-української війни (лютий-квітень 2022 р.).

Ізраїль-1973: переоцінка ролі розвідки та помилки в оцінки противника

Для того, щоб краще зрозуміти ситуацію, яка складалася у 1973 році навколо Ізраїлю, треба згадати, що після Шестиденної війни 1967 року лінія розмежування з Єгиптом проходила по Суецькому каналу. Вздовж східного узбережжя каналу Ізраїль звів лінію Бар-Лева. Це був оборонний рубіж довжиною 160 км і глибиною до 40 км, позаду якого розташовувались 35 бетонних опорних пунктів (відстань між якими складала від 900 м до 5 км), здатних витримати удари ФАБ-500. (рис. 1.)

А вздовж лінії розмежування (т. зв. "Пурпурова лінія") із Сирією, Ізраїль звів оборонний рубіж глибиною до 12 км, який включав протитанковий рів, мінні поля і 17 фортифікованих оборонно-спостережних пунктів. Західніше оборонної лінії були підготовлені заглиблені вогневі позиції для танків (для ведення вогню з положення "танк в окопі").

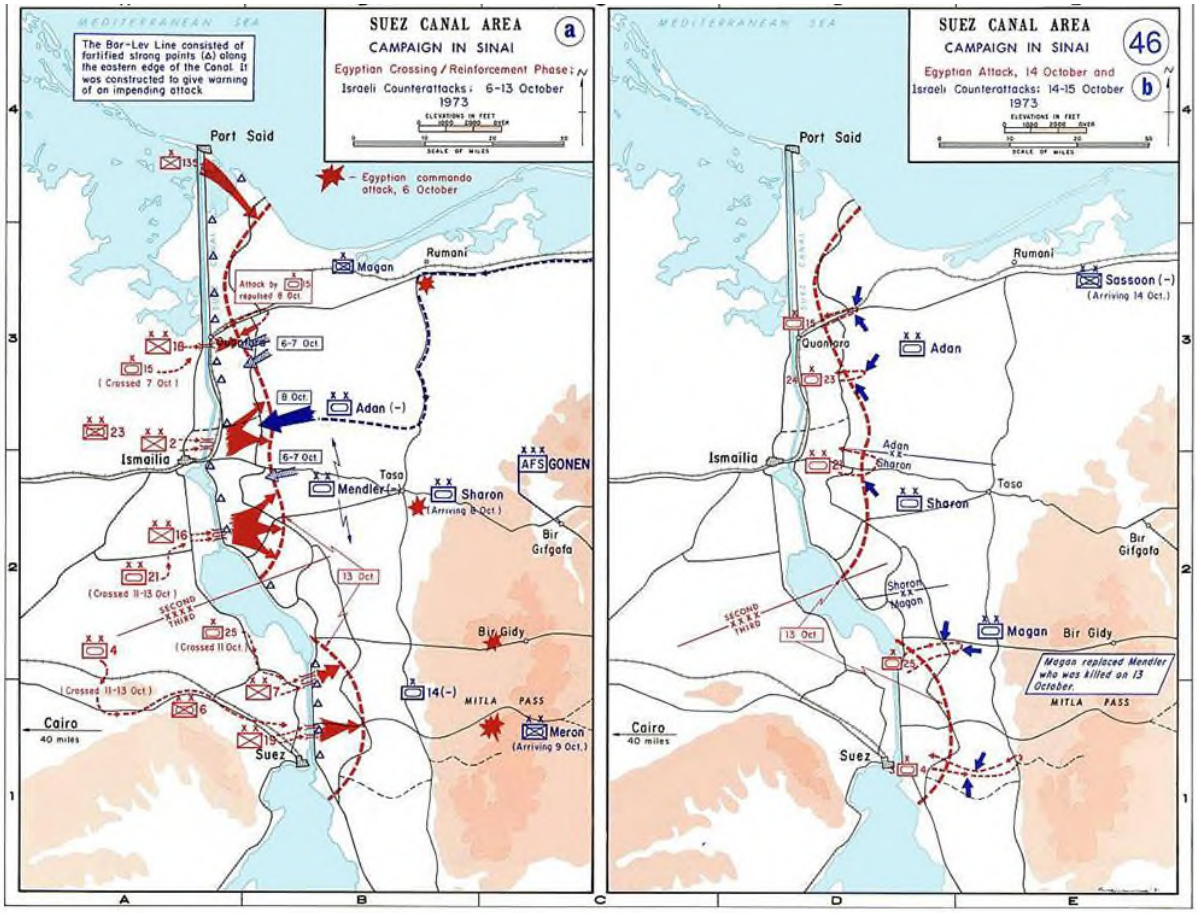

Рис. 1. Війна 1973 року на Синайському півострові,
6–15 жовтня 1973 року [6]

Головний розрахунок у стратегічному плануванні Ізраїлем було зроблено на ведення оборонних дій на східному березі Суецького каналу, спираючись на лінію Бар-Лева. Передбачалося стримувати наступ єгипетських військ упродовж двох діб, щоб виграти час для підтягування резервів і створення умов для переходу в контрнаступ. Вважалося, що противник не буде здатен навести переправи і захопити плацдарм. Угруповання військ АО Ізраїлю, яке мало утримувати лінію Бар-Лева, нараховувало 18 тис. особового складу, до 300 танків, 70 гармат. Така чисельність вважалася достатньою для недопущення форсування єгиптянами Суецького каналу.

На Голанських висотах оборонний рубіж утримувало угруповання АО Ізраїлю в складі двох бронетанкових бригад і кількох піхотних батальйонів, що в цілому нараховувало до 3 тис. особового складу, 180-200 танків, до 60 гармат. Основне завдання цього угруповання на випадок агресії сирійців – утримувати позиції, даючи час на проведення мобілізації і введення у бій резервів.

План оборони Ізраїлю спирався на припущення, що ізраїльська розвідка зможе попередити дії противника щонайменше за дві доби до нападу, яких буде достатньо для завдання превентивного удару силами ізраїльської авіації, проведення мобілізації, переходу в наступ і перенесення війни на територію противника. Але перші дні Війни Судного дня показали, що політичне керівництво Ізраїлю переоцінило спроможності своїх розвідувальних служб. Також внаслідок військової реформи, в основу якої було покладено досвід Шестиденної війни, відбулося суттєве скорочення чисельності механізованих і

піхотних бригад, що розбалансувало спроможності АО Ізраїлю. До того ж чисельність особового складу на опорних пунктах лінії Бар-Лева було скорочено майже удвічі (з 800 до 480 солдатів).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що оборонна стратегія Ізраїлю напередодні 1973 року втілювала переконаність державного керівництва в цілковитому ослабленні військового потенціалу Єгипту та Сирії після їхньої поразки у Шестиденній війні 1967 року та нехтувала необхідністю посилення спроможностей армії.

Україна-2022: кілька років перед широкомасштабним вторгненням видатки на оборону скорочувалися

В Україні навпаки командуванням Збройних Сил було передбачено розгортання угруповань військ (сил) для забезпечення військової присутності та посилення охорони (прикриття) державного кордону з Білоруссю і Росією. Окрім цього для адекватного реагування на провокаційні дії у повітряному просторі України було організовано та забезпечено чергування з протиповітряної оборони екіпажами винищувальної авіації. Також було забезпечено військову присутність на загрозливих напрямках дій противника шляхом утримання військових частин, що відновлювали боєздатність на полігонах Старичі, Рівне, Гончарівське, Новомосковськ, Широколанівка, Чугуїв, Раденське. Загалом утримувалось до п’яти загальновійськових бригад і підрозділи артилерії.

У період з 05 по 20 лютого 2022 року було проведено командно-штабне навчання з органами військового управління (органами управління) ЗС України, інших складових сил безпеки та оборони України із реагування на виникнення кризової ситуації на північному напрямку “Заметіль – 2022” [4; 5]. Також у період з 01 по 28 лютого 2022 року було розпочато та проводилося тактико-спеціальне навчання військ зв’язку з розгортання та експлуатації польової мережі зв’язку.

Станом на 24 лютого 2022 року біля кордонів України були розгорнуті оперативні угруповання військ. Проте їх чисельність була у рази нижчою за створені росією угрупування (рис. 2.)

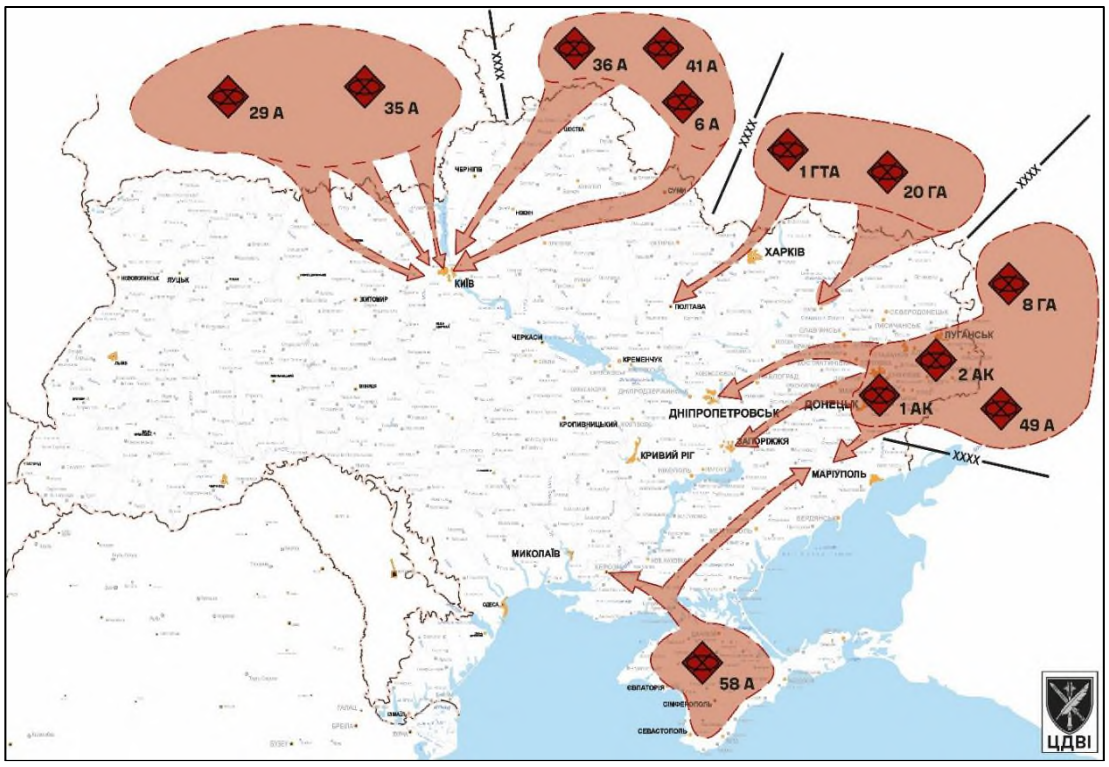

Рис. 2. Можливі напрямки вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року [5]

І також треба згадати, що протягом 2018–2021 рр. відмічалося послідовне зниження темпів модернізації і відновлення озброєння та військової техніки. Окрім цього, після 2020 року відбувалося зниження обсягів оборонного бюджету і лише за півдоби до широкомасштабного російського вторгнення український парламент ухвалив закон про збільшення видатків на безпеку і оборону на 23 млрд. Відмічались і зволікання з мобілізацією – 22 лютого 2022 року, після офіційного введення російських військ в ОРДЛО, в Україні було оголошено лише призов громадян оперативного резерву. В той же час значна кількість військових частин, зокрема в складі Сил ТрО, залишались у кадрованому вигляді.

На підставі цього можна зробити висновок, що підготовка України до відсічі широкомасштабної російської агресії не відповідала рівню потенційної загрози й відображала нехтування політичним керівництвом потреб зміцнення обороноздатності держави й розбудови Збройних Сил в умовах тривалої війни з росією.

Отже, серед спільного між Ізраїлем та Україною напередодні війни можна визначити те, що обидві держави хоча й проводили підготовчі заходи для відбиття агресії, але вони не відповідали рівню потенційної загрози.

Як і Армія оборони Ізраїлю в 1973 році, так і Збройні Сили України в 2022-му зробили головну ставку на ведення оборонних дій і виграш часу для проведення мобілізації й створення умов для переходу в наступ.

Відмінності полягають у тому, що Ізраїль з 1967 р. утримував в окупації території Єгипту і Сирії, відсунувши загрозу безпосередньо від своїх кордонів. А російська федерація з 2014 року окупувала частину територій України, на яких могла безперешкодно нарощувати військову присутність.

Оборонна стратегія Ізраїлю ґрунтувалася на утриманні важкодоступних бар'єрних рубежів. Тож Ізраїль мав підготовлену оборону на обох напрямках вторгнення, тоді як Україна тільки по лінії розмежування з ОРДЛО.

Ізраїль: Воєнно-політична обстановка на початку війни 1973 року

Військово-політичне керівництво Ізраїлю не одразу розпізнало в діях арабських держав підготовку до наступу. Зокрема, концентрація сирійських військ на кордоні протягом вересня 1973 р. сприймалася як демонстраційні дії.

Ізраїльські розвідувальні служби прогнозували низьку імовірність нової війни, вважаючи, що Сирія не наважиться напасти наодинці, а Єгипет не відновив спроможності своїх збройних сил після війни 1967 р. Єгипет зосереджував війська на західному березі Суецького каналу під приводом щорічних військових навчань. Підготовка наступу арабами проводилася у режимі суворої секретності: 22 вересня між сирійським і єгипетським лідерами було погоджено дату спільного наступу – 6 жовтня, однак у війська план наступальної операції передавався повільно. Зокрема, командири дивізій отримали розпорядження тільки 3 жовтня, командири бригад – 4 жовтня, командири батальйонів – 5 жовтня. Командири рот і взводів отримали розпорядження за лічені години до початку наступальної операції.

Першим сигналом для Ізраїлю про наближення війни послугували дії СРСР. Сирія та Єгипет попередили Радянський Союз про підготовку наступу й останній провів 4-5 жовтня евакуацію працівників дипломатичних установ і членів їхніх сімей з цих арабських держав. У зв'язку з цим, начальник Генерального штабу АО Ізраїлю генерал-майор Елазар Д. провів перегрупування сил на Голанських висотах, посиливши їх додатковими танковими підрозділами, які були зняті з лінії Бар-Лева.

Вранці 6 жовтня ізраїльська розвідка представила розвідувальні дані, підкріплені фото з аерофотозйомки, про запланований на 18:00 того ж дня спільний наступ сирійських і єгипетських військ (в дійсності наступ мав початися о 14:00). Одначе на нараді ізраїльських високопосадовців, у якій взяли участь прем'єр-міністр Меїр Г. і міністр оборони Даян М., була відкинута пропозиція начальника ГШ АО Ізраїлю Елазара Д. щодо

завдання превентивного повітряного удару по єгипетських військах, аби Ізраїль не виглядав у очах світової спільноти агресором. Крім того, міністр оборони Ізраїлю дозволив провести мобілізацію двох дивізій (70 тис. військовослужбовців), тоді як військові вимагали мобілізувати п'ять дивізій і весь резерв Повітряних Сил. Свої нерішучі дії уряд пояснював попереднім загостренням ситуації у травні 1973 року, коли була проведена мобілізація, але бойові дії так і не почалися, що завдало суттєвих збитків ізраїльській економіці.

Головний висновок – керівництво Ізраїлю проігнорувало відомості про підготовку Єгипту та Сирії до нападу, не вжило своєчасних заходів для посилення оборони та підготовки до відбиття агресії. А також не бажаючи виглядати в очах міжнародної спільноти агресором, керівники Ізраїлю утрималися від будь-яких превентивних дій проти Єгипту та Сирії.

Україна: Воєнно-політична обстановка на початку війни 2022 року

Українська влада також ігнорувала попередження про підготовку росіян до широкомасштабної збройної агресії. Зокрема, на початку листопада 2021 р. держсекретар США Блінкен Е. під час зустрічі з Президентом України Зеленським В. у Глазго виклав останньому розвідувальну оцінку щодо планів російського вторгнення. За тиждень Міністр закордонних справ України Кулеба Д. і голова Офісу Президента Єрмак А. отримали аналогічну інформацію від радника президента США з питань безпеки Саллівана Дж. Проте політичне керівництво України у своїх публічних заявах намагалося применшити загрозу широкомасштабного вторгнення.

Ці запевнення влади відповідним чином впливали на громадську думку. Так, за даними опитування, проведеного соціологічною групою "Рейтинг" 16-17 лютого 2022 р., тільки 19% українців оцінювали ймовірність повномасштабного збройного вторгнення росії в Україну як високу, 33% – як середню, 20% – як низьку, тоді як 25% взагалі не бачили жодної загрози. Разом із тим, більшість громадян (64%) були впевнені, що Україна зможе відбити напад, якщо вторгнення таки відбудеться.

Ввечері 22 лютого 2022 року Вашингтон офіційно надав Києву дані своєї розвідки про готовність російських військ до широкомасштабного вторгнення "впродовж наступних 24-48 годин". Втім, українська сторона, за повідомленням ЗМІ, скептично поставилася до цього попередження, зважаючи на те, що США вже втретє за лютий 2022 р. повідомляли про дату початку нападу росії.

Визнаючи реальність загрози, військово-політичне керівництво України поряд із цим закликало країни Заходу надати оборонне та наступальне озброєння, включно з потужними системами ППО/ПРО, літаками та ракетними системами, і запровадити превентивні санкції для стримування російської агресії. Відповідь з боку країн НАТО та ЄС на ці прохання була негативна. Головним аргументом тут виступало намагання не спровокувати путіна на агресію.

Отже, можна зробити такий висновок, що в умовах загострення воєнно-політичної обстановки навколо України на початку 2022 року не було вжито своєчасних заходів для належної підготовки країни до відсічі широкомасштабної агресії (проведення стратегічного та мобілізаційного розгортання, оголошення воєнного стану, створення угруповань на напрямках очікуваного нападу військ противника, насамперед, на півдні та півночі країни, евакуації цивільного населення та державних установ). Ці прорахунки були зумовлені помилковою оцінкою воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки. Із трьох потенційних сценаріїв розвитку подій – широкомасштабна агресія зс рф, операція з метою встановлення сухопутного коридору до Криму, локальна ескалація на Сході України – керівництво України вважало найбільш вірогідним саме останній.

Підсумовуючи висновки щодо воєнно-політичної обстановки навколо Ізраїлю й України можна знайти таку спільну рису між арабськими державами у 1973 р. і росією у 2021–2022 рр. – підготовчі заходи для початку агресії проводилися в режимі суворої

секретності. Своєю чергою політичне керівництво Ізраїлю та України недооцінили рівень загрози військового вторгнення противника та моделі реакції на загострення воєнно-політичної обстановки.

При цьому є певні відмінності – політичне керівництво України, на відміну від Ізраїлю, було заздалегідь попереджене партнерами про небезпеку агресії.

Воєнно-політичні наслідки для Ізраїлю

Незважаючи на ефект раптовості, збройним силам арабських держав не вдалося завдати поразки Армії оборони Ізраїлю й окупувати території, які знаходилися під ізраїльським військовим контролем після 1967 року. Вже наприкінці жовтня 1973 року почалися переговори між ворогуючими сторонами про розмежування військ.

Керівництво Ізраїлю усвідомлювало, що незважаючи на вражаючі оперативні та тактичні успіхи на полі бою, АОІ не зможе гарантувати постійне домінування над арабськими державами у військовому плані, як цього вдавалось послідовно досягати протягом Першої, Другої та Третьої арабо-ізраїльських війн.

Ця зміна у воєнно-політичній стратегії Тель-Авіва проклала шлях до ізраїльсько-арабського мирного процесу. Кемп-Девідські угоди 1978 року, укладені за підсумками війни Судного дня, передбачали повернення Ізраїлем всього Синайського півострова на користь Єгипту. А мирний договір, укладений між Єгиптом та Ізраїлем 1979 року, став першим випадком, коли арабська країна визнала Ізраїль незалежною державою.

Після досягнення миру з Ізраїлем, Єгипет продовжив свій відхід від Радянського Союзу і, врешті-решт, повністю покинув радянську сферу впливу.

Війна Судного дня мала вирішальне значення для зміни воєнного балансу сил на Близькому Сході. Вона змусила Сили оборони Ізраїлю переглянути своє ставлення до єгипетських збройних сил та знизити власну впевненість у можливості досягнути чергової перемоги над Єгиптом у разі майбутньої війни. У той же час, Єгипет був змушений визнати, що, незважаючи на модернізацію та технічне переоснащення власних збройних сил, він зазнав поразки і не зможе коли-небудь перемогти Ізраїль у військовому плані.

Висновки такі: вигравши війну, Ізраїль забезпечив стабілізацію свого воєнно-політичного становища на Близькому Сході в повоєнний час. Ця стабілізація була забезпечена низкою угод, домовленостей та заходів, які згодом отримали умовну назву “ізраїльська модель безпеки”. Однієї з її ключових елементів стало подальше розгортання військово-технічного співробітництва із Заходом, передусім, з США за умови формування особливої партнерської моделі відносин між політичними елітами.

Воєнно-політичні наслідки для України

Російській армії не вдалося розвинути початковий успіх і досягти головних цілей наступальної операції. Бойові дії на першому етапі широкомасштабної агресії продемонстрували, що ворог припустився фундаментальних прорахунків і невірно оцінив оперативну обстановку, що сформувало умови, які призвели до зриву його планів вже у перший тиждень. Хоча російським військам вдалося утримати окуповані території Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської обл., ворог не зміг захопити Київ і повалити законну владу України, а також знищити угруповання українських військ в зоні проведення операції Об’єднаних Сил.

Командування та особовий склад ЗС України зберегли вірність конституційному обов’язку та Військовій присязі, героїчно й рішуче виконували завдання із оборони держави, а також зі стримування і відсічі збройної агресії.

Воєнно-політична обстановка для України зазнала кардинальних змін після того як Сили оборони України змогли зламати плани противника по захопленню Києва та зміни легітимної влади, а в ході проведення Київської та Чернігівської оборонних операцій

змусили російські війська наприкінці березня – початку квітня 2022 р. відступити з Київської, Житомирської, Чернігівської та Сумської областей.

США визначили свою підтримку України до самої перемоги, переконавши цим інших союзників по НАТО приєднатися до ширшої допомоги нашій державі, щоб завдати стратегічної воєнної поразки рф. У Вашингтоні з'явилося розуміння, що єдиний спосіб усунути загрозу з боку росії – допомогти Україні здобути вирішальну перемогу над рф та послабити її довгостроковий військовий потенціал.

Конкретні воєнно-політичні кроки щодо формування антиросійської коаліції з метою надання військово-технічної допомоги Україні були реалізовані зокрема у форматі Контактної групи з питань оборони України – так званий "Рамштайн". Її головне завдання – консолідація військово-технічної допомоги ЗС України з боку понад 50-ти країн світу, включаючи держави НАТО.

Висновки

Західні країни помилилися в своїх оцінках стійкості України та спроможності її Сил оборони дати відсіч ворогу. З цим була пов'язана досить млява реакція Заходу у перші дні війни. Наприклад, НАТО, всупереч численним проханням Києва, відмовилося запровадити "безпольотну зону" навколо України та надати масштабну військову допомогу, побоюючись прямого військового зіткнення з рф. Зрив планів ворога на першому етапі широкомасштабної агресії рф став фактором, який кардинально змінив ставлення Заходу до війни. Завдяки збройному спротиву Україна змогла утвердити суб'єктність на міжнародній арені, об'єднавши світове демократичне співтовариство навколо боротьби з неоімперіалістичною експансією рф. Широкомасштабне вторгнення росії в Україну призвело до зміни геополітичного ландшафту Європи, питання розширення НАТО та ЄС набуло ключового значення для збереження стабільності і безпеки євроатлантичної спільноти.

Порівнюючи події 1973-го та 2022 років треба наголосити, що російсько-українська війна стала прикладом неоімперської війни на знищення, у той час як Війна Судного дня була регіональною війною з обмеженими цілями. Головні відмінності полягають в тому, що війна 1973 року не мала глобальних політичних наслідків, а Єгипет та Сирія не мали наміру знищити Ізраїль як державу, на відмінну від Росії по відношенню до України.

Список літератури

1. Asher D. The Egyptian Strategy for the Yom Kippur War: An Analysis. Jefferson, NC : McFarland & Company, Inc., 2009.
2. Gawrych G. W. The 1973 Arab-Israeli war: the albatross of decisive victory (Leavenworth Papers, Number 21). Fort Leavenworth, Kan : Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, 1996.
3. House J. M. Yom Kippur War The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict: A Political, Social, and Military History / Ed. by Dr. Spencer C. Tucker. Oxford, England: ABC-Clio, 2008.
4. Заметіль-2022. *Голос України*. URL: https://www.golos.com.ua.
5. Воєнно-історичний нарис російсько-української війни (24.02.2022-24.02.2023). "Рік війни за свободу" Апарат Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральний штаб Збройних Сил України та Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023.
6. Вікіпедія. Війна Судного дня. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki:1973_sinai_war_maps.jpg.
7. Кущ О. Війна Судного дня. Маємо вивчити досвід Ізраїлю. URL: https://glavcom.ua/columns/olexkush/vijna-sudnoho-dnja-majemo-vivchiti-dosvid-izrajilju-868821.html.
8. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" від 23 лютого 2022 року № 2099-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2099-IX#Text.
9. The Ukraine war is Antony Blinken`s defining moment. The Washington Post, 16.03.2023. URL: https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/03/16/antony-blinken-ukraine-russia/.

10. Blinken says all signs suggest Russia on the brink of invading Ukraine. Reuters, 20.02.2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/blinken-says-all-signs-suggest-russia-brink-invading-ukraine-2022-02-20/.
11. Міністр Кулеба: Україну попереджали про можливе вторгнення Росії з осені 2021 року. Бабель 16.08.2022. URL: https://babel.ua/news/82988-ministr-kuleba-ukrajinu-poperedzhali-pro-mozhlive-vtorgnennya-rosiji-z-oseni-2021-roku.
12. 30-й "Рамштайн": як зустрічі Контактної групи посилюють обороноздатність України. Міністерство оборони України. URL: https://mod.gov.ua/news/30-j-ramshtajn-yak-zustrichi-kontaktnoyi-grupi-posilyuyut-oboronozdatnist-ukrayini.

УДК 94(477):355 DOI: 10.63978/3083-6476.2025.3.3.10

Мараєв Владлен Ростиславович
кандидат історичних наук
провідний науковий співробітник
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України
Київ, Україна
e-mail: vladlenmarayev@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7506-328X

Яцентюк Володимир Миколайович
Радник президента Українського Національного комітету міжнародної торгової палати з питань регіонального бізнесу
Київ, Україна
e-mail: pegas70@ukr.net
ORCID: 0009-0001-3421-1039

БОЙОВІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Анотація. *У статті досліджено історію формування військових (бойових) традицій та ритуалів в українських військових формуваннях як механізму підтримання високого бойового духу війська, із акцентом на історичний досвід України у боротьбі за свою державність.*

Розглянуто роль бойових традицій як стратегічного чинника формування військово-патріотичного виховання війська. Аналізується історичний досвід українського народу, де особлива роль належить козацтву як унікальному феномену в контексті дослідження військових і, зокрема, бойових традицій. Проаналізовано роль традицій поваги козаків до своїх старшин і захисту їх у бою. В українському козацькому війську, за твердженням дослідників, козаки були готові віддати своє життя за своїх командирів не через поклоніння їх соціальному статусу, а за їх талант полководця, повагу та любов до українських козацьких традицій.

Особливу увагу в статті приділено аналізу надзвичайно важливої традиції козацького побратимства.

Результати дослідження можуть слугувати методологічною основою для розробки новітніх бойових та національних традицій Українського війська.

Ключові слова*: військові (бойові) традиції та ритуали, лицарські чесноти, бойовий прапор (стяг, корогви), військова майстерність, морські походи, поєдинок (“герць”), козацьке побратимство.*

Vladlen Maraev
PhD in History, Leading Researcher,
Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: vladlenmarayev@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7506-328X

Volodymyr Yatsentiuk
Advisor to the President
of the Ukrainian National Committee

of the International Chamber
of Commerce on Regional Business Issues
Kyiv, Ukraine
e-mail: pegas70@ukr.net
ORCID: 0009-0001-3421-1039

COMBAT TRADITIONS OF THE UKRAINIAN COSSACKS

Abstract. *The article examines the history of the formation of military (combat) traditions and rituals in Ukrainian military formations as a mechanism for maintaining high morale of the army, with an emphasis on the historical experience of Ukraine in the struggle for its statehood.*

The role of combat traditions as a strategic factor in the formation of military-patriotic education of the army is considered.

The historical experience of the Ukrainian people, where a special role belongs to the Cossacks, as a unique phenomenon in the context of the study of military and, in particular, combat traditions, is analyzed.

The paper analyzes the role of the traditions of Cossacks' respect for their officers and their protection in battle. In the Ukrainian Cossack army, according to researchers, the Cossacks were ready to give their lives for their commanders not because of the worship of their social status, but for their talent as a commander, respect and love for Ukrainian Cossack traditions.

Particular attention is paid to the analysis of the extremely important tradition of Cossack brotherhood.

The results of the study can serve as a methodological basis for the development of the latest combat and national traditions of the Ukrainian army.

Keywords*: military (combat) traditions and rituals, knightly virtues, battle flag (banner, korogvy), military skills, sea campaigns, duel (“hertz”), Cossack brotherhood.*

Вступ

Постановка проблеми. Проблемним питанням сьогодення є необхідність глибокого вивчення витоків військових (бойових) традицій та їх запровадження не лише в складових сил оборони держави, а і в інших державних інституціях, навчальних закладах усіх рівнів. Це дасть можливість посилити військово-патріотичне виховання молоді, громадян України на тлі безперервної військової загрози з боку російської федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій з історія формування військових (бойових) традицій та ритуалів в українських військових формуваннях показує, що вона охоплює понад тисячу років – від виникнення середньовічної державності Русі зі столицею в Києві до наших днів. Це періоди, насамперед, власне Русі (яку в історіографії називають також Київською Руссю, Київською державою або Україною-Руссю), козацької державності (Запорозької Січі та Війська Запорозького), Української революції 1917–1921 рр. (Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки), української визвольної боротьби середини ХХ ст.

Метою статті є вивчення особливої ролі козацтва в історії українського народу як унікальному феномену в контексті дослідження військових і, зокрема, бойових традицій. Козацька доба XV–XVIII ст. витворила багатогранну, глибоку духовність. Притаманні козакам палкий патріотизм та безмежна хоробрість стали могутнім стимулом до державотворення, наслідком чого стала поява на політичній мапі Європи нової держави – Війська Запорозького.

Виклад основного матеріалу

Дослідження ґрунтується на історико-порівняльному методі, враховуючи той факт, що війна України з рф досі триває, дана робота дозволяє вивчити фундаментальні основи національної ідентичності українського народу через призму його бойових традицій.

Українське козацтво витворило свою традицію військової підготовки. Вона мала тісне поєднання із військовою службою руської шляхти й бояр, втілившись у практиці спільного козакування "на Низу" (в нижній течії Дніпра, на порубіжжі з Кримським ханатом). Рейди, а згодом і великі військові походи на татар, поєднувалися з мисливством та іншими степовими промислами. Козакування набуло не лише цінності практичної військової підготовки, але й певного вояцького престижу, слави й звитяги, виявленої під час зухвалих і небезпечних рейдів степом. Недарма у XVII ст. перебування "на Низу" вже вважалося неодмінною складовою "лицарських" чеснот для кандидатів на старшинські уряди й гетьманство, ознакою питомо козацького походження, полководницької вправності, котрі стали своєрідною альтернативою шляхетським гідностям, поширеним серед еліти тогочасної Речі Посполитої [9, арк. 342].

Бойові традиції козацтва частково мали витоки з часів середньовічної Русі. Поважне місце серед них посідала традиція пошани до бойового прапору (стягу, корогви) як символу державності та перемоги. Відомо, що Військо Запорозьке, кожен його полк і сотня мали свій прапор. Прапор був святинею для козаків і вони зобов'язані були захищати його в бою. Прапор Війська Запорозького під охороною почесної варти завжди був присутній не лише на полі бою, а й на будь-яких козацьких урочистих, важливих заходах (обрання гетьмана, обрання кошового отамана, обрання козацької старшини, загального молебню, зустрічі делегацій інших держав тощо). Полкові й сотенні прапори мали різні кольори полотнища: червоний, малиновий, синій, жовтий, білий, зелений або змішані два-три кольори. На прапорах зазвичай зображували хрест, півмісяць, сонце, шестипроменеву зірку тощо [6, с. 34].

У цей період характерною також була традиція дотримання союзницьких зобов'язань у ході збройної боротьби проти спільного ворога. Скажімо, наслідком дотримання союзницької угоди між Гетьманщиною Виговського І. і Кримським ханством стала їх перемога над московським військом під Конотопом у 1659 році. Союзницькі договори, підписані між гетьманом України Орликом П. від імені шведського короля Карла XII (на той час протектора України), Кримським ханом і польським королем Лещинським С. у 1710 році, дозволили здійснити у березні 1711 року спільний українсько-татарсько-польський похід на Правобережжі України проти московського війська.

Особливістю бойових традицій козаків було вміння стійко переносити труднощі життя в умовах походу (воєнної кампанії), підтримання суворої дисципліни. У січових та козацьких школах існувала ціла система емоційно-вольової підготовки та вишколу (тренування, навчання) молодих людей, що готувались до козацької служби. Її метою було формування емоційної врівноваженості, витримки, мужності, відваги, дотримання суворої дисципліни. Дисципліна у козаків ґрунтувалась на побутових звичаях. Козак найбільше боявся осуду з боку своїх товаришів за вчинене порушення дисципліни, й велике значення при цьому відігравало побратимство, яке існувало між козаками. За найтяжчі злочини козаків страчували або назавжди виганяли з Січі без права на повернення. Найтяжчим злочином вважалась втеча з поля бою [2, с. 272]. Утримання належної дисципліни на Січі забезпечувалося високою вимогливістю командного складу й військової адміністрації та системою покарань, які визначали січовий та паланкові суди.

Однією з важливих бойових традицій українського козацтва було підтримання високого рівня військової майстерності. Так, про козаків як неперевершених майстрів військової справи писав посол Венеції Альберто Віміна, який побував в Україні в 1650 р.: "Мені траплялось бачити, як вони кулею гасили свічку, відсікаючи нагар так, наче це

зроблено за допомогою щипців" [7, с. 107]. На полі бою козаки вели майстерно організовану стрільбу з рушниць, будували неприступні для ворога табори, захисні споруди з дерева й землі, каміння, глини, викопували шанці (окопи) тощо. Знання та вміння будувати оборонні споруди з землі та возів, конструювати човни-чайки, вести бойові дії на воді козаки здобували під час підготовки й здійснення походів. Польський вчений Старовольський Ш. у своїй книзі "Полонія", виданій у Кельні (Німеччина) в 1632 році, наголошував, що у своїх таборах вони дотримуються дисципліни на зразок стародавніх римлян, а воєнною доблестю та обізнаністю у військових справах не поступаються жодній нації в світі.

Одним із прикладів військової майстерності українських козаків була ефективна взаємодія родів військ (родів зброї) під час бойових дій. Так, у битві під Пилявцями (вересень 1648 року) армія Речі Посполитої першою атакувала козацький табір, укріплений шістьма рядами возів. Після триденної оборони Богдан Хмельницький віддав наказ про контрнаступ. Першою вдарила кіннота (3000 осіб), але її атака була зупинена. Потім до бою вступила козацька артилерія, щільно обстрілюючи греблю через річку Іква, по якій пересувалися ворожі підрозділи. Зазнавши великих втрат, противник почав відступати. Закріпили переломний момент у битві дії козацької піхоти, яка у взаємодії з кіннотою та артилерією змусила річпосполитське військо безладно тікати, кидаючи напризволяще свій табір [5, с. 207–208].

Високу майстерність демонстрували козаки і у спорудженні та використанні земляних укріплень. Так, під час Хотинської битви вересня-жовтня 1621 року споруджені козаками земляні укріплення – вали, рови та шанці, дозволили стримати наступ численного османського війська, зупинивши його вторгнення в Центральну Європу.

Високого рівня бойової майстерності досягли козаки і в морських походах, у яких з давніх часів вони використовували маловантажні човни – "чайки". Чайка вміщувала 50–60 озброєних козаків і декілька легких гармат. Човни використовувались, зокрема, і для перевезення козацького "десанту". Серед здобутих козаками турецьких фортець є й такі, що вважались на той час неприступними: Варна (1604 р.), Сіноп (1614 р.), Кафа (1616 р.), Кілія (1621 р.) та ін.

Іншим прикладом військової майстерності козаків є діяльність їх контррозвідки. Так, гетьманська контррозвідка викрила багато змов проти Богдана Хмельницького, генерального писаря Виговського І., полковників Богуна І., Нечая Д., Кривоноса П. та інших. Слід сказати й про те, що в якості розвідувальної "резидентури" гетьман Богдан Хмельницький використовував і вірних йому священиків. Православні ченці були послами в усіх таємних справах. В. Верещака, який служив у Варшаві при королівському дворі, часто посилав Б. Хмельницькому таємні шифровані донесення про варшавські настрої та задуми, а листи ці гетьману возили православні монахи.

Під час Хмельниччини 1648–1657 років православне духовенство мало своє представництво у козацькому війську, підтримуючи традицію благословення воїнства перед боєм. Так, перед битвою під Пилявцями у вересні 1648 року православні священики правили у війську молебні, позитивно впливаючи на бойовий дух козацтва.

Також існувала традиція проголошення промов-звернень гетьманами, кошовими отаманами, полковниками перед початком битви. Так, у травні 1648 року, перед битвою під Жовтими Водами, Богдан Хмельницький звернувся до свого війська зі словами: "Лицарі-молодці, славні козаки-запорожці! Прийшов тепер час за віру Православну постояти грудьми! Сам Господь вам допоможе!.. Хто за Бога, за того й Бог!". Після промови-звернення гетьман перехрестив воїнство, вказав на ворога булавою і козацькі підрозділи пішли в атаку на військо Речі Посполитої [4, с. 207].

Невід'ємною складовою козацької тактики ведення бою стала традиція проведення поєдинків ("герців") перед боєм. Ставали на "герць" не лише прості козаки, але й полковники та отамани. Взагалі козацька старшина вважала ознакою лицарської честі

викликати ворога на двобій. Це особливий ритуал, який влаштовували козаки до початку битви, але вже на полі бою перед ворогом. Серед воїнів обирали найбільш сміливих та відчайдушних, які підходили до противника буквально на відстань пострілу рушниці та гармати, а далі починали кепкувати над ним лайкою чи різноманітними жестами. Хоча доволі часто це призводило до пострілів у бік козаків та їхньої загибелі, ритуал був дуже дієвим. Адже такий зухвалий і непередбачуваний вчинок, насамперед, впливав на ворогів психологічно. В такий спосіб козаки хотіли продемонструвати власну відвагу та сміливість і підіймали бойовий дух всього запорозького війська, чим морально пригнічували противника. Тобто герць був повноцінною психологічною атакою, яка могла не просто розлютити ворога, а й змусити, наприклад, кінноту противника зрушити з місця, зламати стрій і намагатися наздогнати козаків. І в цей момент козаки відкривали вогонь. Але навіть якщо змусити до дій не вдавалося, герць все одно сіяв паніку у ворожому війську [10].

Так, у 1618 році, перед облогою москви, під стінами Донського монастиря Гетьман Петро Сагайдачний особисто вийшов на поєдинок із царським воєводою Бутурліним та переміг його – видер з рук спис, ударив його булавою і звалив з коня. Це призвело до деморалізації московського війська та його втечі з поля бою.

Є свідчення, що фастівський полковник Семен Палій також "любив викликати на поєдинок, але приймати виклик відважувалось небагато, та й ті завжди вмирали після поєдинку". У "герцях" перед битвою під Пилявцями уславився уманський полковник Іван Ганжа, який "кільканадцять противників польських на вічний сон поклав" [3, с. 234].

У козацькому війську знайшла свій прояв традиція використання музичних інструментів. "Музики грали" і під час походу до місця битви, і під час відпочинку. Відомо, що до полкових клейнодів, як атрибутів військової та цивільної влади, належали також і музичні інструменти: сурми (труби), литаври, кобзи, ліри, сопілки та інші. Характерним для козацького війська було й те, що наступ козацької піхоти починався обов'язково під биття в литаври. Це підвищувало бойовий дух козаків і негативно впливало на морально-психологічний стан ворога.

В українському козацькому війську підтримувалась традиція поваги козаків до своїх старшин і захисту їх у бою. У козаків найавторитетнішими були гетьмани Вишневецький Д., Сагайдачний П., Дорошенко М., Хмельницький Б., Дорошенко П. та інші. Користувалися особливою повагою кошові отамани Сірко І., Гордієнко К. Серед полковників козаки найчастіше виділяли Богуна І., Кривоноса М., Калнишевського П., Нечая Д., Небабу М., Джеджалія Ф. та ін. За твердженням дослідників, козаки були готові віддати своє життя за полковника Тимоша Хмельницького – не тому, що він був сином гетьмана Богдана Хмельницького, а за його талант полководця, повагу та любов до українських козацьких традицій.

Для козацького війська була надзвичайно важливою традиція козацького побратимства. Майбутні побратими разом випивали міцний алкогольний напій, обмінювалися зброєю, деколи люльками. Згодом обряд братання став освячуватися християнською церквою. Козаки, що хотіли побрататися, йшли до храму і в присутності священика давали клятву перед Богом. Вважалося, що з цього часу вони – рідні, а того, хто зрадить – чекає боже прокляття і гнів. Козаки-побратими зобов'язувалися допомагати один одному у будь-якій життєвій ситуації, а якщо треба – то й пожертвувати власним життям. Отже, побратимство було вагомим чинником боєздатності козацького війська.

Козакам також було властиве традиційне прагнення самопожертви заради збереження життя бойових товаришів. Так, під час битви під Берестечком у липні 1651 році наказний гетьман Іван Богун для того, щоб вивести з оточення через болото основні сили українського війська, виставив прикривати відхід проти чисельно переважних військ Речі Посполитої загін із 300 козаків. Це був свідомий акт самопожертви заради життя своїх товаришів. У нерівному бою ці герої зробили все, аби дати можливість врятуватися основним козацьким силам [8, с. 249].

У цей період широкого розповсюдження набула традиція **віддання військових почестей** загиблим у боях і померлим від ран воїнам. Українські козаки ніколи не забували про своїх побратимів, які полягли у бою, оскільки вшанування пам'яті загиблих вважалося святим обов'язком живих. Особливостями погребального обряду було поховання полеглих зі своєю зброєю, використання червоної китайки, спорудження високих могил, встановлення намогильного хреста, влаштування поминок тощо. Так, у "Літописі" Самійла Величка говориться: "Того ж літа 1680, 1 серпня, преставився від цього життя... славний полковник Іван Сірко... поховано його знаменито... з превеликою гарматною й мушкетною стрільбою і з великим жалем всього козацького війська... знатну над ним могилу насипали і на ній камінний хрест поставили з належним написом імені та його діянь" [1].

Після віддавання останньої шани загиблому козаку-лицарю по ньому здійснювались поминки-тризна – урочисте прощання з померлим, під час якого козаки споживали їжу, пили з поминальної чаші, виливаючи при цьому частину напою на могилу. В цьому ритуалі дослідники вбачають вплив ще дохристиянських практик, які збереглися в побуті до XVI–XVIII століть.

Висновки

Отже, бойові традиції українського козацтва передавалися з покоління в покоління українського народу. Вони частково ґрунтувались на давньоруських традиціях і стали важливим чинником формування боєздатного війська, заслуги якого були знані далеко за межами України. Пізніше козацькі бойові традиції були запозичені українськими військовими формуваннями під час визвольної боротьби за незалежність і соборність України в ХХ ст.

Україна як держава, що з одного боку найбільше постраждала від агресії рф, а з іншого – побудувала армію, здатну ефективно протидіяти агресору, має можливість стати центром запровадження новітніх національних (бойових) традицій. Перебуваючи на передовій боротьби з агресором, наша держава може стати визначальним елементом у формуванні нового європейського поясу безпеки, використовуючи свій бойовий досвід та традиції. Потрібно скористатись тим статусом, що дає досвід війни в очах країн-партнерів.

Список літератури

1. Величко С. Літопис. URL: http://litopys.org.ua/velichko/vel38.htm.
2. Глушук В. М. Бойові традиції українського козацтва XVI–XVIII ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки.* 2013. Вип. 10. С. 267–274.
3. Коляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України. Львів : ЛА "Піраміда", 2007. 304 с.
4. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький : Історична монографія. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 843 с.
5. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Упоряд. Б. З. Якимович. Львів : Світ, 1992. 712 с.
6. Лепко В. І. Українське козацтво. Харків : "ТОРСІНГ ПЛЮС", 2008. 95 с.
7. Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С. Як козаки воювали. Дніпропетровськ : Січ, 1991. 302 с.
8. Руданський Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів : ЛА "ПІРАМІДА", 2008. 300 с.
9. Сокирко О. Г. Держава та військо козацького Гетьманату в добу мілітарної революції (1648–1764 рр.) : дис. … д-ра іст. наук. Київ, 2025. 493 с.
10. Якуніна Д. Герць із ним: які давні воєнні традиції та ритуали мали українські воїни. *Platfor.ma.* URL: https://www.platfor.ma/topic/gerts-iz-nym-yaki-davni-voyenni-tradytsiyi-ta-rytualy-maly-ukrayinski-voyiny/ (дата звернення 21.11.2025).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

MILITARY STRATEGY AND TECHNOLOGY

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (3) / 2025

Відповідальний за випуск *І.В. Івженко*

Ідентифікатор медіа R40-05944 згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 10.04.2025 № 804

Засновник і видавець: Громадська організація "Центр воєнної стратегії і технологій"
Адреса: вул. Саксаганського, буд.41, місто Київ, 01033, Україна
Телефон: +38 (067) 42-61-105
E-mail редколегії: technical.sciences2025@gmail.com